
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

ISSN 2411-2143

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 8414 від 06.02.2004 р.*

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

СЕРІЯ:

ІСТОРІЯ

ВИПУСК ХХХ

ВІННИЦЯ
2019

УДК 93/94(06)

Н 34

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 30. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О.А. Мельничука. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. – 116 с.
DOI: 10.31652/2411-2143-2019-30

Збірник включений до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук (Нак МОН України №528 від 12.05.2015 р.)
Видання індексується в *Index Copernicus* та *Google Scholar*.

Рекомендовано до друку Вченою радою ВДПУ імені Михайла Коцюбинського
(протокол №5 від 20.11.2019 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Олег Мельничук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Заступник головного редактора: Юрій Зінко, кандидат історичних наук, професор, декан факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Відповідальний секретар: Анатолій Войнаровський, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України, заступник декана з наукової роботи факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Члени редколегії:

Сергій Гальчак, доктор історичних наук, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків із громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Віктор Даниленко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України (Україна);

Казімеж Латак, доктор габілітований, професор, професор відділу суспільних наук Інституту історії Університету кардинала Стефана Вишинського (Польща);

Тетяна Каросва, доктор історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Ольга Коляструк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Валерій Кононенко, доктор історичних наук, доцент кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Сергій Корновенко, доктор історичних наук, професор, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Україна)

Григорій Лазько, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Гомельського державного університету ім.Ф.Скорини (Білорусь);

Лех Мруз, доктор габілітований, професор Інституту культурної антропології Варшавського університету (Польща);

Іван Романюк, доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Галина Стародубець, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка (Україна);

Юрій Степанчук, доктор історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Сергій Суляк, кандидат історичних наук, доцент, головний редактор міжнародного історичного журналу «Русин» (Молдова);

Вікторія Тельвак, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна);

Ігор Фареній, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Україна);

Ярослав Цецик, кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Україна).

Адреса редакційної колегії: 21100, м. Вінниця, вул. К. Острозького, 32, корп. 3, кім. 323.

тел. (0432) 61-67-21; <https://vspu.net/nzhist>; e-mail: naukzapvdpu@meta.ua.

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2019

© Авторів статей, 2019

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VINNYTSIA MYKHAILO KOTSYUBYNSKYI STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY

ISSN 2411-2143

*The certificate on the state registration of
printed mass media
Series KV № 8414 dated February 6, 2004*

SCIENTIFIC PAPERS

SERIES:

HISTORY

ISSUE XXX

VINNYTSIA
2019

УДК 93/94(06)

Н 34

Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History. Issue. 30. Collection of scientific researches / By the general editorship of the professor O. Melnychuk. – Vinnytsia: LLC «TVORY», 2019. – 116 p. DOI: 10.31652/2411-2143-2019-30

The collection is included in the list of scientific professional publications in which the results of dissertation researches on historical sciences can be published.

(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 528 dated May 05/12/2015)

*The collection is indexed in the international databases: **Index Copernicus** and **Google Scholar**.*

Recommended for publication by the Academic Council of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Protocol No. 5 dated November 20, 2019).

Editorial Board

Editor in Chief: Oleh Melnychuk, Dr (History), Professor, Head of the Department of World History of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Deputy editor: Yurii Zinko, PhD (History), Professor, Dean of the Faculty of History, Ethnology and Law of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Responsible secretary: Anatolii Voynarovskiy, PhD (History), Associate Professor of the Department of History and Culture of Ukraine, Deputy Dean for Scientific Work of the Faculty of History, Ethnology and Law of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Members of the editorial board:

Sergii Galchak, Dr (History), Professor of the Department of Journalism, Advertising and Public Relations of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine);

Viktor Danylenko, Dr (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of History of Ukraine of the second half of the twentieth century, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine);

Kazimiezh Latak, Dr. hab. (History), Professor, Professor of social sciences at the Institute of History of the University of Cardinal Stefan Vyshinsky (Poland);

Tetiana Karoieva, Dr (History), Associate Professor of the Department of History and Culture of Ukraine, of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Olha Koliastruk, Dr (History), Professor, Head of the Department of History and Culture of Ukraine, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine);

Valerii Kononenko, Dr. (History), Associate Professor of Department of Legal Sciences and Philosophy of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Serhiy Kornovenko, Dr. (History), Professor, Vice-Rector for Scientific, Innovation and International Activities the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Ukraine);

Grygoryi Lazko, Dr (History), Professor of the department of world history of the Gomel State University named after F.Skorina (Belarus);

Lech Mruz, Dr. hab. (History), Professor at the Institute of Cultural Anthropology, University of Warsaw (Poland);

Ivan Romanyuk, Dr (History), Professor of the Department of History and Culture of Ukraine of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine);

Halyna Starodubets, Dr. (History), Professor, Head of Department of World History Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);

Yurii Stepanchuk, Dr (History), Associate Professor of the Department of History and Culture of Ukraine, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine);

Sergey Sulyak, PhD (History), Associate Professor, Editor-in-Chief of the International Historical Journal «Rusin» (Republic of Moldova);

Victoria Telvak, PhD (History), Associate Professor of the Department of World History and special historical disciplines Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine);

Igor Farenii, Dr. (History), Professor Department of Archeology and special branches of historical science the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Ukraine);

Yaroslav Tsetsyk, (PhD) History, Associate Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activities, National University of Water and Environmental Engineering (Ukraine).

Editorial office address:

21100, Ukraine, Vinnytsia, st. K. Ostrozky, 32, building 3, room 323. **Phone number:** +38 (432) 61-67-21

E-mail: naukzapVDPU@meta.ua **URL:** <https://vspu.net/nzhist>

© Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 2019

© Authors of articles, 2019

ЗМІСТ**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ****Андрій Шевчук**

Соціальне значення діяльності кримінальних департаментів головних судів Правобережної України (1797–1831 рр.) 9

Ігор Фареній

«Нові хлібороби» українського села: соціокультурний продукт модернізаційних процесів першої третини ХХ ст. 20

Олександр Комарницький, Людмила Комарницька

Діяльність студентських клубів педагогічних навчальних закладів УСРР у 20-30-ті рр. ХХ ст. 26

Людмила Гуцало

Радянська програма переселення та депортацій поляків УСРР наприкінці 1920-х – 1936 рр. 34

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ**Віталій Гаврищук**

Організація та діяльність Подільського губернського революційного трибуналу в 1919 р. 43

Тетяна Школьнікова

Основні проблеми відбудови медичних закладів Вінниччини в другій половині 1940-х-початку 1950-х рр. 49

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ**Валерій Кононенко**

Національна політика в СРСР у добу перебудови (1985-1991 рр.) 55

Інна Підберезних

Історичні особливості становлення міждержавних відносини США та Індонезії на початку 2000-х років 61

ЕТНОЛОГІЯ**Ольга Зубко**

Їжа в житті української еміграції в ЧСР (1921-1939 рр.) 69

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ**Ольга Коляструк**

Щоденники Астрід Ліндгрєн як джерело з історії повсякденного життя шведів у роки Другої світової війни 74

Oleksandr Kravchuk, Liudmyla Kravchuk

Ukrainian idea of Ihor Hubarzhevsky **79**

Юрій Степанчук, Руслан Прилипко

Походження та діяльність Богдана Хмельницького до 1648 року в трактуванні російських істориків **85**

Олексій Серветнік

Архів Коша Нової Запорозької Січі, як джерело до вивчення історії молдовської національної меншини України середини XVIII століття **92**

Мар'яна Маркевич

Українські історичні студії пореволюційного десятиліття в оцінках Дмитра Багалія **96**

Андрій Поспелов

Воєнні (локальні) конфлікти 70-х-початку 90-х років XX століття в Азії, Африці та Південній Америці: проблеми пошуку в українській історичній науці 1990-х років **103**

РЕЦЕНЗІЇ

Павло Кравченко

Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941-1944 / автори-укладачі: Валерій Васильєв, Наталя Кашеварова, Олена Лисенко, Марія Панова, Роман Подкур. К.: Видавець В. Захаренко, 2018. 752 с. **108**

Олег Мельничук

Лук'яненко О.В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: Монографія. Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. 658 с. **110**

Для авторів **114**

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

Andrii Shevchuk

The Social Significance of the Criminal Departments' Activities of the Supreme Courts in the Right-Bank Ukraine (1797-1831) 9

Igor Farenii

«New grain growers» of the Ukrainian village : social and cultural product of processes through the modernization during the one third of the XX century 20

Oleksandr Komarnitskyi, Liudmyla Komarnitska

The Activities of Student Clubs of Pedagogical Educational Institutions of the Ukrainian SSR in the 20-30s. of the XX century 26

Liudmyla Hutsalo

Soviet program for the resettlement and deportation of the Poles of the Ukrainian SSR in the late 1920s - in 1936 34

HISTORY OF PODILLIA

Vitalii Havryshchuk

Organization and activity of the Podilsky Provincial Revolutionary Tribunal in 1919 43

Tetiana Shkolnikova

Main problems of reconstruction of medical institutions of Vinnytsia region in the second half of the 1940s-early 1950s. 49

WORLD HISTORY

Valerii Kononenko

National policy in the USSR during the period of perestroika (1985-1991) 55

Inna Podbereznykh

Historical features of the formation of interstate relations between the United States and Indonesia in the early 2000s 61

ETHNOLOGY

Olha Zubko

Food in the life of Ukrainian emigration in the Czechoslovakia (1921 - 1939) 69

SOURCE STUDIES, HISTORIOGRAPHY, METHODOLOGY

Olha Koliastruk

Astrid Lindgren's diaries as a source of the history of everyday life of the Swedes during the World War II 74

Oleksandr Kravchuk, Liudmyla Kravchuk

Ukrainian idea of Ihor Hubarzhevskiy **79**

Yurii Stepanchuk, Ruslan Prylypko

The origin and activity of Bohdan Khmelnytskyi until 1648 in the interpretation of Russian historians **85**

Oleksii Servetnik

Archive Kosh of the New Zaporizhia Sich, as a source for the study of the history of the Moldovan national minority of Ukraine in the middle of the XVIII century **92**

Marianna Markevych

Ukrainian historical studies of the post-revolutionary decade as estimated by Dmytro Bagalii **96**

Andrii Pospelov

Military (local) conflicts of the 70s and early 90s of the XX century in Asia, Africa and South America: the problems of search in Ukrainian historical science of the 1990s. **103**

REVIEWS

Pavlo Kravchenko

Violence against the civilian population of Ukraine. Documents of secret services. 1941-1944 / Compiled by Valerii Vasyliev, Natalia Kashevarova, Olena Lysenko, Mariia Panova, Roman Podkur. K.: Publisher V. Zakharenko, 2018. 752 p. **108**

Oleh Melnychuk

Lukianenko A.V. "The Party's closest friends": collectives of pedagogical universities of Ukraine in daily images of the 1920s - first half of the 1960s: Monograph. Poltava: Simon Publishing House, 2019. 658 s. **110**

For Authors **114**

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477) «1797/1831»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-9-19>**Андрій Шевчук**Житомирський державний університет імені Івана Франка
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Соціальне значення діяльності кримінальних департаментів головних судів Правобережної України (1797–1831 рр.)

Анотація. У статті проаналізовано соціальне значення діяльності кримінальних департаментів головних судів Київської, Волинської та Подільської губерній. Визначено, що кримінальне судочинство здійснювалося за спеціальною процедурою: справи надходили з повітових судів і магістратів на ревізію до головного суду, а звіти – до губернатора на затвердження. Повернення справ на доопрацювання пояснювалося відсутністю необхідних документів. Влада вимагала негайного вирішення справ арештантів, але частина їх роками очікувала на вирок. Установи були перевантажені роботою. Аналіз діяльності Волинського головного суду за період з 1797 по 1826 рр. свідчить про низький рівень злочинності. Система покарань вирізнялася особливою жорстокістю. Прихід до влади Миколи I означав припинення співробітництва з елітами, тому після придушення Польського повстання 1830–1831 рр. розпочалося скасування всіх регіональних відмінностей, передусім, у судовій сфері.

Ключові слова: Правобережна Україна, Російська імперія, губернський головний суд, кримінальний департамент, мінімізація політичної й соціальної напруги.

Прихід російських військ й інкорпорація Правобережної України до складу Російської імперії наприкінці XVIII ст. у тодішніх умовах означали не просто територіальне приєднання. Мова йшла про регіон, який був значно розвиненішим у багатьох аспектах, передусім, у правовій сфері. У Речі Посполитій існувала незалежна судова система, з виборним кваліфікованим кадровим складом і повагою до суддів. У Російській імперії, до судової реформи 1864 р., навпаки, судова влада не була самостійною і незалежною, не мала достойного статусу, що не дозволяло їй мінімізувати соціальну, політичну й економічну напругу. Катерина II намагалася подолати гетерогенність імперії шляхом проведення уніфікації адміністративної й судової влади за допомогою «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. Після приєднання Київщини, Волині та Поділля розпочалося запровадження російських органів влади та суду. Павло I, потребуючи підтримки з боку еліт національних окраїн, відновив дію річпосполитівських судів першої інстанції [37] та Литовський статут. Саме судова система стала тим містком домовляння, який забезпечував лояльність польської шляхти. Проте залишити суди зовсім без нагляду не входило в інтереси верховної влади. Шляхом створення апеляційних губернських головних судів держава планувала здійснювати корекцію діяльності магістратів, повітових і підкоморських судів. Щоб досягти мінімізації соціальної й політичної напруги, верховна влада мала проявляти особливу увагу, далекоглядність і навіть ризикувати в забезпеченні функціонування судової влади. Одним із маркерів успішності чи невдачі російської політики була діяльність кримінальних департаментів Київського, Волинського й Подільського головних судів.

На сьогоднішні в історіографії відсутні наукові розвідки про соціальне значення діяльності кримінальних департаментів Київського, Волинського й Подільського головних судів від часу їх заснування Павлом I і до скасування Миколою I. Причини цього полягають, на наше переконання, у великому обсязі архівних фондів судових установ, трудомісткості їх опрацювання й перебуванні об'єкту дослідження на стикові історії та юриспруденції.

Водночас, російська політика на Правобережній Україні знайшла відображення у працях істориків і дослідників права. У своєму дореволюційному дослідженні, присвяченому діяльності Павла I, М. Клочков загалом позитивно оцінює реформу Катерини II 1775 р. Він убачав недоліки змін у складності судової структури й у непропорційно великому представництві дворянства в судових органах. Стосовно широкомасштабних заходів щодо реформування країни, запропонованих Павлом I, то автор звертає увагу на той факт, що хоча було відновлено попередні права та привілеї, але реальна влада знаходилася в руках губернатора й губернського правління [11]. Російська дослідниця Л. Пісарькова у своїй фундаментальній монографії зазначає, що внаслідок реформ Павла I судова система втратила становий і, значною мірою, виборний характер, що було головними ознаками реформи 1775 р. Стосовно західних й окраїнних губерній, то зазначено відновлення привілеїв і національних особливостей

в організації судової системи, що виявлялося в запровадженні замість судових палат особливих судів. У Київській, Мінській, Білоруській, Подільській і Литовській губерніях (не згадано про Волинську – авт.) такими установами стали головні суди. Водночас, верховна влада зберігала контроль над адміністративним і фінансовим управлінням [14].

Справжньою подією стала поява дослідження американського історика Р. Уортмана. Фахівець подав глибокий аналіз розвитку уявлень про право, законність і правосуддя в Росії XVIII–XIX ст. Автор зазначає, що Олександр I і його «молоді друзі» пов'язували процвітання і щастя своїх підданих з перебудовою адміністративного апарату на раціональних і зрозумілих началах. Оцінюючи суд на початку XIX ст., він твердить, що той був пристосований до захисту інтересів соціальної та політичної еліти, а судові посади були пожалуваннями дворянству, в основному, за військову службу. Губернатори й генерал-губернатори безперешкодно втручалися в роботу судів і ні в що не ставили їх рішення, маючи можливість вносити зміни [19]. Французький дослідник історії Правобережної України Д. Бовуа зауважує, що під час інкорпорації царське військо ще могло виступати як захисник селян. Павло I зрозумів, що збереження привілеїв шляхти повинно супроводжуватися відновленням місцевої судово-адміністративної системи як частини згаданих привілеїв. Вибори до судових установ гарантували повну владу землевласницької шляхти над суспільним життям і в аграрних відносинах до 1831 р. [1]. Американський історик Й. Петровський-Штерн зазначає, що пенітенціарна система Російської імперії була на диво неефективна. Допити були формальністю, зізнання заміняло докази, а виконавчій гілці влади не завжди вдавалося впровадити вирок у життя. Суворі вирoki на початку XIX ст. були рідкістю, а судочинство не обходилося без хабарів суддям. Водночас, автор зазначає, що євреї довіряли російському судові, який нерідко ставав на їх бік [13]. Н. Карнішина звертає увагу на різноманіття в Російській імперії правових, державних й управлінських форм, складність і різноваріантність окраїнного управління. На її думку, все це існувало в рамках єдиної бюрократичної системи. Польське повстання 1830–1831 рр. прискорило адміністративну й правову уніфікацію Західних губерній [10]. Український дослідник права О. Ільїн, вважає, що Павло I не хотів повернення до старих часів, а прагнув створити більш централізовану та залежну систему, урахувавши при цьому деякі місцеві традиції. На його думку, ці зміни мали короткостроковий характер та істотно не вплинули на подальшу еволюцію й трансформацію судоустрою [9].

Метою дослідницької роботи є з'ясування, яким чином за допомогою кримінального департаменту верховна влада намагалася мінімізувати соціальну й політичну напругу в регіоні та здобути лояльність місцевої еліти. Відповідно до цього авторська увага сфокусована на наступних питаннях: визначення процедури здійснення кримінального судочинства; встановлення відносин влади з кримінальними департаментами з приводу дотримання законності при розгляді справ; аналіз кількості розглянутих справ як показник ефективності роботи судової інстанції; характеристика системи покарань за вчинення різних видів злочинів.

Прихід до влади Павла I призвів до проведення реформ, кінцевою метою яких було наведення порядку, централізація й бюрократизація. Проте імператор діяв більш обережно за свою попередницю, намагаючись порозумітися з місцевими елітами. Згідно указу 12 грудня 1796 р. вся територія імперії була переведена на новий адміністративно-територіальний поділ: губернії, «управління в яких здійснювалося на загальних підставах», та губернії «на особливих правах та привілеях» (до останніх відносилися Київська, Подільська та Волинська губернії) [15, с. 229-230]. Поновлено суди першої інстанції (повітові й підкоморські суди, магістрати), проте для контролю за їх діяльністю створено головні суди, поділені на два департаменти: кримінальних і цивільних справ. До складу входили два голови, два радники і шість засідателів [17, с. 397].

Головною метою, яку ставила перед собою влада, було створення таких умов й отримання таких результатів роботи кримінального департаменту, які б примирили місцеву еліту з російською дійсністю. Проте повністю не контролювати судову владу теж було неможливо, адже політика централізації й бюрократизації Павла I й Олександра I спрямовувалася проти потенційно можливого сепаратизму. Фактично було запроваджено два своєрідних «клапани»: власне головний суд і цивільний губернатор, які повинні були регулювати будь-які проблемні ситуації. З іншого боку, важливе значення надавалося формальному судочинству, при якому головну роль відігравали, передусім, правильно оформлені папери та письмові докази. Загалом кримінальне судочинство відбувалося за доволі оригінальною процедурою, яка складалася з п'яти етапів:

1) з повітової інстанції чи магістрату до головного суду надходила справа на ревізію з думкою (фактично – пропозицією щодо вироку), яка містила посилання на відповідні закони, передусім Литовський статут і польські конституції. Спочатку справа записувалася до реєстру, з наступним розглядом згідно черги;

- 2) головний суд ухвалював вирок, але, не приступаючи до виконання, подавав його в оригіналі разом з екстрактом (формальною копією, куди вписувалися відповідні, на думку повітового судді, закони) справи на розгляд цивільному губернатору;
- 3) цивільний губернатор затверджував вирок і повертав його до головного суду, звідки вирок з копією надсилалися для виконання до губернського правління*;
- 4) губернське правління здійснювало виконання вироку і повідомляло про це головний суд;
- 5) з головного суду оригінал справи з указом і вирокком надсилався для зберігання до суду першої інстанції [6, арк. 53; 5, арк. 2зв.].

Звичайно, що така схема судочинства викристалізовувалася протягом тривалого часу. Постійно відбувалися всілякі уточнення. 1804 р. Сенат розглянув рапорт голови кримінального департаменту Волинського головного суду Глембоцького, що два члени суду виступили з пропозицією, щоб усі загалом справи надходили на затвердження до губернатора. Пояснювалося, що згідно статей 110 і 132 «Учрежденный для управления...» 1775 р. виконувати без резолюції губернатора мали лише вироки за особисті образи, які каралися грошовим штрафом. Вироки, за якими присуджували тілесні покарання чи позбавлення честі, затверджувалися чиновником. Сенат, зауваживши, що у Великоросійських губерніях всі справи надходили до губернатора, поширив цей порядок і на «особливі» губернії [16, с. 467]. Питання затвердження вироків губернаторами цікавили місцевих сановників. 1806 р. подільський військовий губернатор І. Ессен повідомляв міністру юстиції П. Лопухіну, що за відсутності його та цивільного губернатора, а також хвороби віцегубернатора, згідно указу 12 червня 1804 р., губернське правління очолював голова цивільного департаменту Подільського головного суду статський радник Орловський. Зрозуміло, що до нього з кримінального департаменту надходили вироки на затвердження, які після цього виконувалися. Губернатор моделював ситуацію, що у якийсь момент голова кримінального департаменту буде виконувати обов'язки губернатора, відповідно, самостійно затверджуватиме свої ж вироки. Міністр, після доповіді Олександрю І, повелів, щоб голови департаментів вирішували лише поточні та термінові справи, але не судові [32, арк. 1, 2-3, 6], що призводило до затягування справ арештантів.

Ще однією проблемою для верховної влади стало питання утримання колодників (небезпечних злочинців). 1798 р. управляючий Мінською, Волинською й Подільською губерніями генерал І. Гудович наказував всім присутствам, особливо кримінальним департаментам головних судів, під загрозою кримінального покарання негайно вирішувати справи арештантів [2, арк. 121-121зв.]. Це ж розпорядження дублювалося 30 листопада 1798 р. Подільським губернським правлінням, яке вказувало головному суду, що, незважаючи на всі нагадування, кримінальні справи колодників вирішувалися повільно. Тому кримінальному департаменту наказувалося контролювати хід справ [36, арк. 153]. До того ж, верховна влада поклала на губернське правління обов'язок слідкувати за судами першої інстанції задля швидкого вирішення кримінальних справ, знову-таки під загрозою покарання. Для контролю два департаменти головних судів повинні були надавати щомісячні відомості зі вказуванням, коли справа надійшла, де виконується, причини незавершення та скільки утримується арештантів [36, арк. 153зв.]. З відомостей про невіршені кримінальні справи за 1798 р. виявляється, що в Старокиївському тюремному острозі перебували колодники в 11 справах: дві – вбивство, дві – фальшування грошей/документів, чотири – крадіжки/грабунки, дві – крадіжки коней/волів, одна – переховування розбійника. У Подольському острозі утримувалися злочинці в 15 справах: шість – крадіжки, п'ять – крадіжки коней/волів, дві – фальшування грошей, одне дезертирство й одне незаконне прихиття й убивство при народженні дитини. Серед ув'язнених були кріпаки, міщани, шляхтич та невідомі самозванці. Найдовше в ув'язненні перебував шляхтич К. Савицький – з 1 травня 1797 р. за вбивство, він очікував рішення Сенату. Крім цієї, була ще одна справа за 1797 р., решта – поточного року [30, арк. 1-4зв.]. 1807 р. вже згаданий губернатор І. Ессен скаржився П. Лопухіну на губернського прокурора надвірного радника Погоржельського, що той не контролює хід справ колодників, які довгий час утримуються в кримінальному департаменті Подільського головного суду. На серпень цього року у відомості про невіршені справи та утримання колодників показано 67 осіб (з них четверо – з січня 1806 р., один – з листопада, два – з грудня та четверо – з січня 1807 р.), хоча ці справи мали бути вирішені в місячний термін. Причиною невіршення зазначався повільний переклад з польської мови, тому не були складені екстракти та вироки, лише в одній справі очікували довідку з Брацлавського нижнього земського суду. Губернський прокурор у грудні 1807 р. відписувався, що загалом у кримінальному департаменті порядок, а повільність спостерігалася через нестачу канцеляристів (про що вже

* Типовим було повідомлення Волинського губернського правління, що колодник П. Остапок за вирокком головного суду був покараний 50 ударами кнудом і відісланий до Сибіру на поселення [5, арк. 54].

тричі повідомляли керівництво) [33, арк. 1, 2-3, 5]. Щоб не допустити затягування виконання вироків у кримінальних справах для людей нижчих станів, 1829 р. Сенат розпорядився, що оскаржувати рішення головних судів можна лише тоді, коли вирок уже виконаний (засуджені до заслання до Сибіру прибули на роботи) та заборонялося відтермінувати вирок під приводом бажання подати скаргу до Сенату. Послабленням можна вважати те, що скарги дозволялося писати на простому папері та без копій рішень, так як Сенат розглядав ці справи в оригіналі [28, арк. 105].

Стосовно порядку судочинства, то 1815 р. волинський губернський прокурор повідомляв Сенат про виявленні ним порушення в роботі кримінального департаменту Волинського головного суду. Прокурор пропонував дотримуватися указу 11 грудня 1767 р., де наказувалося всім підписуватися під вирокком, але суд, посилаючись на Конституцію 1726 р., доводив, що підписуватися повинні лише ті, хто безпосередньо судив. Це питання стало предметом спеціального розгляду Сенату, і суду було наказано дотримуватися російських законів [34, арк. 2-2зв., 3зв.].

Важлива роль відводилася губернатору, який слідкував за дотриманням законності, що за тодішніми канонами, означало правильне оформлення документації. 1825 р. до Київського головного суду через відсутність екстракту до кримінального департаменту для виправлення помилок було повернуто справу про підозру в крадіжці різних речей на суму 408 руб. 25 коп. сріблом. Після виправлення справа поверталася до губернатора [25, арк. 193]. Також чиновник міг підключитися для прискорення справи. 1801 р. Волинський головний суд слухав звернення губернатора І. Куріса в справі купця Я. Хаймовича, звинуваченого в крадіжці казенного провіанту. Проте ніякого конкретного рішення судом не було прийнято, а цю пропозицію було долучено до матеріалів справи [5, арк. 8].

Що ж до строків апеляції, то в 1798 р. Подільське губернське правління вказувало, що в судах першої інстанції вона має здійснюватися за колишніми польськими законами, а у головному, як у новоствореному, бути по указу 17 серпня 1797 р. [36, арк. 43-43зв.] (тобто встановлювався місячний термін від дня оголошення вироку та підпису під ним [15, с. 685]).

Про недостатню виконавську дисципліну, що було звичним для тодішніх судів, переважаних справами, свідчать численні звернення губернаторів і губернських правлінь. Наприклад, 12 листопада 1824 р. київський губернатор запитував кримінальний департамент, чому він не отримав відповідь на своє звернення від 12 квітня щодо вирішення справи про непокору селян села Підвисокого графів Потоцьких. Фактично не виконувалися указ Сенату та припис управляючого Міністерства внутрішніх справ. Втретє запит було відправлено 17 січня 1825 р. [25, арк. 1].

Показником ефективності роботи кримінальних департаментів була кількість розглянутих справ. Загалом, протягом 1799 р. до Київського головного суду спочатку О. Беклешовим, а потім цивільним губернатором було надіслано 98 пропозицій про затвердження вироків [21, арк. I-VIIIзв.]. Обсяги роботи були настільки значними, що 2 квітня 1817 р. волинський цивільний губернатор В. Гіжицький самостійно зробив розпорядження про з'єднання двох департаментів з канцеляріями для вирішення справ арештантів. Сенат 11 липня затвердив це рішення, вказавши про необхідність спочатку узгоджувати такі дії. Одночасно цивільному департаменту на чолі з Домбровським наказувалося пришвидшити розгляд справ, адже за перших два тижні з 13 переданих справ було вирішено 5. Така ситуація склалася тому, що кримінальний департамент під головуванням Прушинського займався наслідками ревізії сенатора Ф. Сіверса, а Домбровський, за наказом ревізора, займався складною справою по контрабанді в Бердичеві і лише пообіди приступав до кримінальних справ [35, арк. 6-8, 14зв.-16, 17 зв.]. Крім власне розгляду кримінальних справ, департамент був бюрократичною інстанцією, яка отримувала й надсилала велику кількість документів. Для прикладу, кримінальний департамент Київського головного суду за січень 1831 р. надіслав 203 документи (причому адресатами були не лише Сенат, Київське губернське правління, військовий і цивільний губернатори, казенна палата, повітові городничі та суди, а й Тобольський приказ про засланих, Слобідсько-Українське та Полтавське губернські правління тощо) [27, арк. 1-6зв.]. Всього за рік було надіслано 3794 документи [27, арк. 7зв.]. Очевидно, що типовим днем було 31 травня 1819 р., коли з кримінального департаменту Київського головного суду на ім'я цивільного губернатора дійсного статського радника Ф. Назімова надійшло на розгляд десять справ з вирокками: чотири були пов'язані з крадіжками, дві – зі смертями, по одній – вивезення поміщицьких селян; намір вивезти сім'ю до Херсонської губернії; про шляхтянку та селянина за блудодіяння і прижиття дитини; про відставного солдата й селянку за вступ до законного шлюбу без згоди економії [31, арк. 2].

Якщо говорити про кількість справ, що надходили з судів першої інстанції, то в реєстрі за 1825 р. у Подільському головному суді по Кам'янецькому повіту було зазначено 111 справ, які поділялися на групи: з попереднього року залишилося 6 кримінальних і 16 слідчих справ;

поточного року надійшло відповідно 31 кримінальна та 50 слідчих. Окрему категорію становили духовні (повернення ґрунту, на якому розташований театр у Кам'янці, майнові та фінансові справи католицького кліру) і казенні справи: одна з 1824 р. – по зверненню губернського стряпчого казенних справ про незаконне володіння маєтком і одна поточна – про відшукування свободи [26, арк. 1-23зв.]. Всього в реєстрі за цей рік по всіх повітах було зазначено 2262 справи [26, арк. 1-650].

Для з'ясування обсягів кримінального судочинства нами використовувалися записи в Генеральному реєстрі кількості розглянутих справ кримінальним і тимчасовими департаментами Волинського головного суду**. За період з 1796 р. (тобто коли ще діяла Волинська кримінальна палата) по 1826 р. з повітових судів, магістратів і Волинського губернського правління (службові злочини) надійшло 16418 справ і документів (за 21 рік – в середньому по 782 записи) [4, арк. 1-1316]. Водночас, це були не виключно кримінальні справи, адже в перші роки реєструвалися пропозиції губернаторів, листування, документи з кадрових питань тощо. З 13 травня до кінця 1796 р. було зроблено 89 записів, проте кримінальних справ було лише 13 (вісім вбивств, чотири крадіжки й один наклеп) [4, арк. 1-13], що можна пояснити початком діяльності Волинської кримінальної палати, адже справи на ревізію з судів першої інстанції надходили повільно. За алфавітним покажчиком підсудних осіб за цими справами було 11 [3, арк. 2-208зв., 211-799].

Більш об'єктивну картину початкового етапу діяльності кримінального департаменту дають дані за 1797 рік. У реєстрі міститься загалом 266 записів, серед них 191 кримінальна справа. Враховуючи, що робота департаменту перебувала на організаційному і не всі були проблеми були вирішені, то саме ці фактори пояснюють порівняно невелику кількість справ з одночасно високими показниками вбивств, у т. ч. 5 дітей, – 43 (23 %), крадіжок і грабевів – 72 (38 %) (Додаток 1) [4, арк. 13-40зв.]. За алфавітним покажчиком підсудних осіб (Рисунок 1) за цими справами проходило 226 підсудних.

Таблиця 1

Генеральний реєстр кримінальних справ кримінального й тимчасових департаментів Волинського головного суду

Види кримінальних злочинів	1797 р. [4, арк. 13-40зв.]		1806 р. [4, арк. 313-358зв.]		1816 р. [4, арк. 762-798зв.]		1825 р. [4, арк. 1187-1268]	
	Псправ	%	Псправ	%	Псправ	%	Псправ	%
Загалом кримінальних справ, з них	191		646		560		950	
Вбивства	43	23	23	3,6	15	2,7	22	2,3
Крадіжки і грабів	72	38	231	36	119	21	170	17,9
Укриття втікачів	7	4	34	5,3	4	0,7	122	12,8
Констатація смерті			17	2,6	74	13	39	4,1
Самогубства і спроби			17	2,6	36	6,4	19	2
Побої	11	6	30	4,6	32	5,7	64	6,7
Самовільні порубки лісу			24	3,7	1	0,2	16	1,7
Пожежі і підпали	6	3,1	45	7	56	10	47	4,9
Упуск арештантів чи рекрутів			77	11	26	4,6	25	2,6
Продаж чи скупка краденого			11	1,7	6	1,1	6	0,6
Непогора з боку поміщиків			9	1,4	5	0,9	16	1,7
Підробка, шахрайство і фальшивомонетництво			19	2,9			16	1,7
Службові злочини			18	2,8	27	4,8	57	6
Контрабанда і пов'язані злочини			1	0,2	75	13,4	77	8,1

Станом на 1806 р. у реєстрі міститься 649 записів, але лише три з них були поточними, решта – 646 кримінальними справами (із 743 підсудними – Рисунок 1). Порівняно з 1796 р. кількість справ зросла в 3,4 рази. Необхідно відмітити зменшення чисельності вбивств (Додаток 1), що можна пояснити накопиченням справ у 1797 р. через організаційні моменти. Всі інші

** За умови зростання кількості кримінальних справ тричі створювалися тимчасові департаменти: в 1809, 1820 і 1826 рр. [4, арк. 1-1316]. У 1821 р. справа надходила на ревізію до кримінального департаменту, а звідти передавалася до тимчасового. За цей рік було розглянуто 141 справу [7, арк. 1-1114].

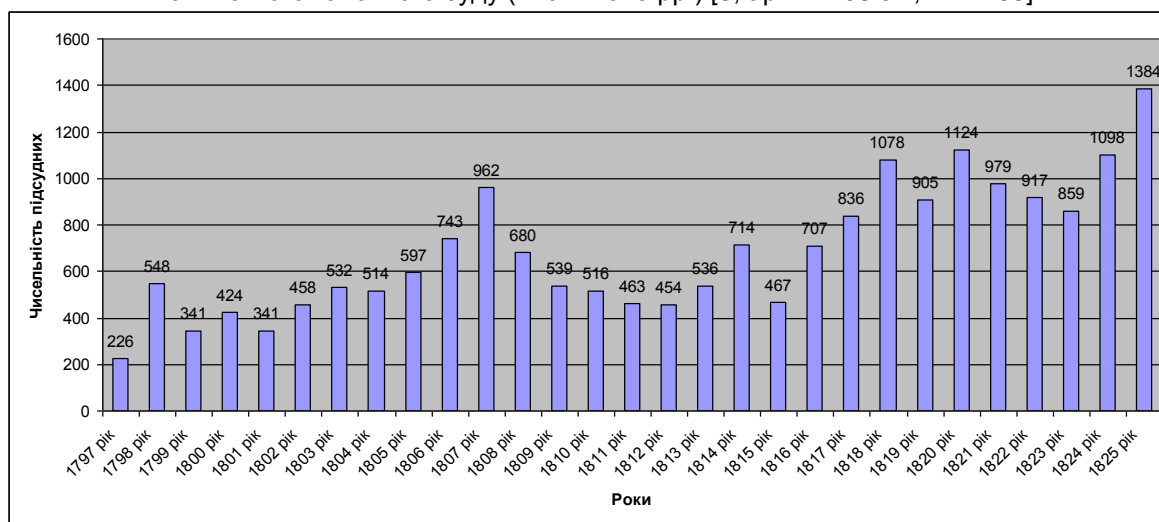
показники зросли, особливо вражає ситуація з крадіжками, яких стало більше в 3,2 раза, хоча відсоток залишився сталим; укриття втікачів (селян чи рекрутів) із зростанням у 4,9 раза. Пояснення зростання кількості справ полягає в розширенні номенклатури злочинів: констатації смерті – 17 випадків (мається на увазі знайдення тіл без ознак насильницької смерті), самогубства – 17 (один підпалив будинок і повісився, один корнет застрелився), самовільні порубки в лісі – 24 (3,7 %), упуск арештантів чи рекрутів (конвоювання покладалося на кріпаків) – 77 (11 %), продаж чи скупка краденого – 11 (1,7 %), непокоря владі з боку поміщиків – 9 (1,4 %), підробка, шахрайство і фальшивомонетництво – 19 (2,9 %), службові злочини (у т.ч. побиття одним чиновником іншого) – 18 (2,8 %). Решту (майже чверть від загальної кількості) становили інші злочини, серед яких і «екзотичні» – продаж заборонених карт (ймовірно, порнографічних – авт.), торгівля м'ясом мертвої худоби, вбивство коня з вогнепальної зброї, незаконне лікування цирульником тощо [4, арк. 313-358 зв.].

Якщо говорити про 1816 р., у реєстрі міститься 569 записів, але лише дев'ять були поточними, решта 560 – кримінальні справи (із 707 підсудними – Рисунок 1). Порівняно з 1806 р. кількість справ зменшилася на 13,3 %. Аналіз даних (Додаток 1) свідчить, що низка категорій злочинів залишилися на сталому рівні (вбивства, побої, пожежі і підпали, непокоря з боку поміщиків). Зменшилася кількість крадіжок і грабежів (майже удвічі), укриття втікачів (у 8,5 разів). Друге місце за кількістю злочинів зайняла контрабанда та пов'язані з цим порушення (знайдені на кордоні покинуті мідні гроші, незаконний перехід), при чому зростання відбулося у 75 разів. Причина цього полягає в тому, що в 1805–1806 рр. російська влада перекрила кордон, що утруднювало торгівлю й призвело до розквіту підпільного промислу, боротьбу з яким доручили донським козакам. Ураховуючи, що з 1815 р. сенатор Ф. Сіверс проводив ревізію Волинської губернії, на 50 % зросла кількість службових злочинів – з 18 до 27 (4,8 %). Решту (більше 15 % від загальної кількості) становили інші злочини, у т.ч. наклепи – 9 (1,6 %), незаконне народження дитини зі смертю – 14 (2,5 %), перелюб – 8 випадків (1,4 %) тощо [4, арк. 762-798зв.].

Станом на 1825 р. у реєстрі міститься 966 записів, але лише 16 були поточними, решта 950 – кримінальні справи (із 1384 підсудними – додаток 2). Отримані дані свідчать, що кількість злочинів, пов'язаних зі смертю (вбивства і самогубства), становили невелике число. У відсотковому значенні зменшилася кількість майнових злочинів (крадіжок і грабежів), констатації смерті. Приблизно на тому ж рівні, принаймі в кількісному значенні, залишалися контрабанда і упуск арештантів. У 30,5 разів збільшилося чисельність спроб переховування втікачів, у два рази – побоїв та службових злочинів [4, арк. 1187-1268].

Рисунок 1

Чисельність підсудних у кримінальних справах кримінального й тимчасових департаментів Волинського головного суду (1797–1825 рр.) [3, арк. 2-208 зв., 211-799]

Згідно реєстру Подільського головного суду за 1825 р., крім тяжких злочинів (вбивство, грабїж тощо), також згадуються такі, як контрабанда, бродяжництво, неповага до батьків (П. Крайчевська місяць знаходилася під вартою через скаргу батька до гродської поліції за неповагу до нього), присвоєння кріпака (нібито майор Ізбицький присвоїв кріпака Т. Славінського), віддача в рекрути чужого кріпака, суперечка між чиновниками (на Гусятинській митниці), відрубання пальця (щоб не йти до армії), образи та непристойності (між шляхтичами), неправильне приписування вільних людей у кріпаки, побої поміщиком жандармів (проте Крижановський знаходився на свободі) [26, арк. 1-12зв., 13зв., 14зв., 16зв., 21зв.].

Наразі не можна дати однозначної відповіді про достовірність даних про кількість кримінальних злочинів. Російський історик Б. Міронов вбачає причини зростання злочинності за правління Олександра I у двох факторах: по-перше, у численних і кровопролитних війнах, що мало наслідками послаблення державного і суспільного порядку, розорення великих територій, підвищення податків і зниження життєвого рівня; по-друге, у реформуванні державного управління, що призводило до тимчасового послаблення контролю. З іншого боку, рівень злочинності в цей період був нижчим, порівняно з європейськими країнами [12, с. 93, 96]. Очевидно, що на Правобережній Україні певний вплив мала державна політика: боротьба з контрабандою, наслідки російсько-французької війни 1812 р., зміна номенклатури злочинів. Проте, на наше переконання, навіть якщо частина злочинів і не доходила до кримінальних департаментів, то їх загальна кількість була порівняно незначною, адже станом на 1805 р. населення Волині становило 1 073 459 чол. (60 злочинів на 100 тис. населення. – авт.), у 1806 р. на Поділлі проживало 1 138 868 чол., у 1810 р. на Київщині – 1 110 224 чол. [1, с. 28].

Великий вплив на рівень злочинності мала система покарань. З розгляду архівних справ за 1799 р. постає жорстокість, з якою законодавець боровся зі злочинністю. Коли кріпак ненавмисно вбив свою дружину, то йому присудили 80 ударів батоном і церковне покаяння. До тілесних покарань засуджувалися не лише особи чоловічої, але й жіночої статі: за крадіжку грошей євреям, чоловіку, сину та зятю, присудили по 60 ударів батоном, дружині – 40. Для рецидивістів покарання посилювалися – селянин за третю крадіжку отримав 20 ударів батоном і, після вирізання ніздрів, відправлений у вічну роботу (до Сибіру). Карали не лише особу, яка скоїла злочин, але й підбурювача: один кріпак за крадіжку, а інший за підбурювання отримали по 70 ударів батоном і були віддані на поруки. Цікаво, що одночасно вийшло розпорядження, що якщо злочинця ніхто не хоче взяти на поруки, то його засилали до Сибіру на поселення. Аналогічно каралося і неінформування про злочин: кріпак за переховування солдата отримав 60 ударів, а інший, який не доніс, – 50. Найбільше тілесне покарання, яке вдалося виявити, – 100 ударів батоном за неодноразову крадіжку коней, двом спільникам – по 70 та одному за неінформування – 50. Значно суворішим було покарання за переховування злодія у своєму будинку: 30 ударів батоном, вирізання ніздрів, ставлення знаків та заслання на вічні роботи, за неінформування – 80 ударів. За бродяжництво міщанину з фальшивим паспортом було присуджено 60 ударів батоном та віддано на військову службу, а якщо нездатен – до Сибіру на поселення [21, арк. 87, 15, 65, 63, 95, 73, 83, 101, 13]. Типовими справами були переховування втікачів: при розгляді справи проти казенних селян, які переховували свого сина – рекрута артилерійського батальйону А. Ткаченка, з'ясувалося, що він прийшов уночі. Вранці мати пішла до волосного голови, щоб домовитися про його повернення, але син втік на болото, де його спіймали. Київський повітовий суд не покарав сім'ю Ткачєнків [20, арк. 39]. Водночас, встановлювалися вікові обмеження: з Київського губернського правління надійшло розпорядження до кримінального департаменту, що злочинців старше 70 років засуджувати до висилки без тілесних покарань [22, арк. 21].

Найчастішими кримінальними злочинами були крадіжки коней і волів. 1799 р. колодник О. Іванов, який походив з Новодонського козачого полку й бродяжничав, за крадіжку коней і різних речей (на суму в 20 руб.) був покараний 70 ударами батогів. Далі його мали віддати до війська, а якщо б не підійшов до служби, то заслати до Єкатеринбургу на золоті копальні. Проте засуджений зголосився стати катом для п'яти повітів [20, арк. 1]. У випадку нездатності до військової служби засилали до Іркутська, при чому про це губернське правління повідомляло кримінальний департамент головного суду, як це було 1812 р. в Київській губернії з арештантом М. Тарновецьким [23, арк. 3].

Під образами розумілися не лише безпосередні сварки, але й написання звернень зі звинуваченнями посадових осіб. 1804 р. кримінальний департамент Подільського головного суду слухав справу про обвинувачення шляхтича А. Бохинського в образі підсудка Смолинського з Ушицького повітового суду. З розгляду справи стає зрозумілим, що шляхтич був віце-реєнтом у цьому ж суді. Після примусового звільнення він подав звернення на ім'я імператора, що його звільнили незаконно, щоб призначити на посаду родича підсудка, який не мав шляхетства. Подільське губернське правління вважало звернення бездоказовим і наказувало Могилів Подільському повітовому суду провести розслідування для покарання А. Бохинського [8, арк. 1-2].

Суворо каралася організована злочинність. Коли банда з Житомирського повіту пограбувала єврейських купців, забравши 840 руб., товарів на 3866 руб. і вбивши сторожа, то за затвердженням 1825 р. київським губернатором вироком усі злочинці отримали по 10 ударів батоном, їм були поставлені знаки на обличчі й заслано довічно на каторжні роботи [25, арк. 33].

Ще одним видом кримінальних злочинів були пожежі та підпали. Коли 1825 р. селянин з необережності (варив кашу) вчинив пожежу з сумою збитків 53 руб. 5 коп., то його засудили до трьох днів арешту, відшкодування збитків та залишили на місці проживання [25, арк. 9]. Тоді ж

.....
тарашанський міщанин Гершко Домінський підпалив водяний млин і цегляний завод. Так, як він мав погану характеристику, то був засуджений до 20 ударів батоном, вирізання знаків та засланий на каторжні роботи. Окремо кримінальний департамент оштрафував на 5 руб. на користь казни тарашанського городничого, письмоводителя, бургомистра магістрату, двох ратманів та секретаря за помилки та безпорядок у рішенні [25, арк. 35].

Кримінальними вважалися і злочини проти моралі, які завершувалися вбивством новонароджених. 1825 р. київський губернатор затвердив вирок, за яким шляхтянка зізналася в перелюбі з різними особами, народженні доньки і вбивстві минулого року новонародженого немовляти. За це їй присудили 1 рік 6 тижнів ув'язнення, церковне покаяння та запропонували віддати тому, хто захоче забрати. Вдову-кріпачку за блуд і народження невідомо від кого дитини віддали на місяць до гамівного будинку, а потім повернули додому [25, арк. 90, 93].

Ще однією категорією справ були втечі арештантів. Вся справа в тому, що обов'язки конвоїрів покладалися на кріпаків. 1799 р. кримінальний департамент Київського головного суду ревізував справу з Махнівського повітового суду по звинуваченню двох кріпаків графа Браницького. За те, що лише один, а не двоє, вивів незв'язаного арештанта в двір, їх покарали батогами, але залишили на місці проживання [20, арк. 24]. Тоді ж десятичному за те, що він допізна тримав кріпаків, які були конвоїрами арештантів, на панщині, внаслідок чого останні втекли, О. Беклешов затвердив вирок – 60 ударів батоном [21, арк. 7]. 1812 р. кримінальний департамент Київського головного суду слухав справу з Радомишльського повітового суду про упуск дезертира двома селянами, один з них був 30-річним, а інший – 70-річним. Соцький повідомив нижній земський суд і представив винуватців. З'ясувалося, що молодий покинув арештанта, так як його послали пасти худобу, а старий вивів арештанта в двір, звідки той утік. Суд прийняв рішення, що молодого потрібно покарати тілесно, а старшого, враховуючи його вік, витримати на хлібі та воді три дні в тюрмі. Департамент затвердив пропозицію й присудив молодому десять ударів батоном, та обох залишили на їх місці проживання. Вирок надіслали на затвердження до військового губернатора [24, арк. 143-145].

За побої і тілесні ушкодження карали грошовим штрафом (нав'язкою). 1825 р. київський губернатор затвердив три вироки з кримінального департаменту: шляхтич побив чужу кріпачку і за це заплатив їй поміщику 4 копи грошей; шляхтянка побила міщанку (штраф – 6 кіп грошей); два кріпака побили свого односельчанина (2 копи грошей) [25, арк. 43, 50, 51]. За образи теж призначали нав'язку. Коли богуславський міщанин-еврей обізвав дружину пономаря злодійкою, то його покарали 6 копами грошей [25, арк. 77].

Прихід до влади Миколи I означав завершення періоду пошуків компромісу з польською елітою регіону. Після придушення Листопадового повстання 1830–1831 рр. імператор активізував курс на повну інкорпорацію Західних губерній. Існування «містка домовляння» у вигляді збереження окремих елементів річпосполитівської судової системи втратило будь-який сенс, оскільки попереду чекала уніфікація згідно великоросійських правил. З іншого боку, верховна влада визнавала успішність експерименту: 11 квітня 1831 р. Сенат повідомляв, що за наказом імператора було оголошено монарше благовоління кримінальним департаментом Київського та Волинського головних судів за успішне вирішення в 1830 р. справ [29, арк. 342]. Вже 30 жовтня 1831 р. за іменним указом наказувалося перейменувати всі установи за російським взірцем (згідно «Учреждений для управления...» 1775 р.). Замість головних судів створювалися дві палати: кримінальних та цивільних справ. Дещо змінювався порядок формування палат: голова кримінального департаменту призначався від корони, радники визначалися Міністерством юстиції [18, с. 159-160]. Датою реорганізації було визначене 20 листопада [29, арк. 617, 618].

Отже, підіб'ємо підсумок. Верховна влада, заради отримання підтримки з боку польської шляхти мінімізувала свій вплив на судову систему Правобережної України. Фактично, покладання на губернаторів ролі останньої інстанції було свідченням контролю за діяльністю судів, але, в умовах формального судового процесу, головним вважалося правильне оформлення документів. Необхідність надходження на ревізію кримінальних справ з повітових судів і магістратів стимулювало їх до дотримання законності. Функція кримінального департаменту й губернатора полягала в мінімізації соціальної та політичної напруги в регіоні. У випадку порушень законності судовими інстанціями першого рівня наступна апеляційна установа – головний суд мав коригувати вироки. Якщо ж кримінальний департамент чинив протизаконні дії (враховуючи той факт, що голова і три засідателі були представниками місцевої еліти), то призначуваний з Петербургу губернатор виправляв помилки. Така структура, на думку верховної влади, не повинна була допускати порушень і зловживань. Діяльність кримінальних департаментів дозволяла мінімізувати політичну напругу: польська шляхта, повністю контролюючи земельні відносини й повітові суди, примирилася з російським пануванням, що дало змогу утвердитися Російській імперії в регіоні. Очевидно, що діяльність судової системи дозволяла тримати під контролем рівень злочинності й не допускати різкого збільшення

злочинів. Проте, яку б особливу увагу, далекоглядність і навіть поступки не проявляла російська влада, але прагнення польської шляхти до відродження незалежності призвело до Листопадового повстання 1830–1831 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. Львів: Кальварія, 2007. 296 с.
2. Держархів Вінницької області. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 1. 192 арк.
3. Держархів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 1. 799 арк.
4. Держархів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 2. 1316 арк.
5. Держархів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 12. 214 арк.
6. Держархів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 56. 1316 арк.
7. Держархів Житомирської області. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 111. 1114 арк.
8. Держархів Хмельницької області. Ф. 120. Оп. 1. Спр. 383. 19 арк.
9. Ільїн О. Зміни в судоустрої на українських землях у складі Російської імперії у 1796–1801 рр. // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. № 2. С. 23–28.
10. Карнишина Н. Западные губернии Российской империи: проблемы государственно-правового устройства // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. 2012. Т. 1. С. 14–19.
11. Ключков М. Очерки правительственной деятельности времени Павла I. Пг., 1916. 631 с.
12. Мионов Б. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. Т. 2. СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. 567 с.
13. Петровський-Штерн Й. Штетл. Золота доба єврейського містечка. Київ: Критика, 2019. 394 с.
14. Писарькова Л. Государственное управление России с конца XVII до конца XVIII века. Эволюция бюрократической системы. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2007. 743 с.
15. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 (далее – ПСЗ-1). Т. 24 (6 ноября 1796–1797). СПб., 1830. 869 с.
16. ПСЗ-1. Т. 28 (1804–1805). СПб., 1830. 1326 с.
17. ПСЗ-1. Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715–1800). СПб., 1830. 410 с.
18. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 6 (1831): Часть 2. СПб., 1832. 360 с.
19. Уортман Р. Властители и судии: развитие правового сознания в императорской России. М.: Новое лит. обозрение, 2004. 515 с.
20. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 9. 785 арк.
21. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 12. 299 арк.
22. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 12а. 528 арк.
23. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 82. 1235 арк.
24. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 83. 1754 арк.
25. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 161. 433 арк.
26. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 161а. 650 арк. (справа помилково знаходиться у ЦДІАК).
27. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 206. 74 арк.
28. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 2. Спр. 236. 853 арк.
29. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 2. Спр. 261. 647 арк.
30. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 5. Спр. 528. 4 арк.
31. ЦДІАК. Ф. 484. Оп. 5. Спр. 667. 91 арк.
32. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 912. 6 арк.
33. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1018. 7 арк.
34. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1489. 4 арк.
35. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1684. 18 арк.
36. ЦДІАК. Ф. 1582. Оп. 1. Спр. 1. 174 арк.
37. Докладніше: Шевчук А. Соціальний портрет підкоморія Правобережної України (1797–1832 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 27. Збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019. С. 9–18. Його ж. Кадровий склад підкоморських судів Правобережної України (1797–1832) // Інтермарум: історія, політика, культура. № 5 (2018). С. 182–200. Його ж. Юрисдикція підкоморських судів Правобережної України (1797–1832) та їх соціальне значення // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 30 (69). № 2. 2019. С. 99–110.

Андрей Шевчук

Житомирский государственный университет имени Ивана Франка
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

**Социальное значение деятельности уголовных департаментов главных судов
Правобережной Украины (1797–1831 гг.)**

Аннотация. В статье проанализировано социальное значение деятельности криминальных департаментов главных судов Киевской, Волынской и Подольской губерний. Определено, что уголовное судопроизводство осуществлялось по специальной процедуре: дела поступали из уездных судов и магистратов на ревизию к главному суду, а оттуда – к губернатору на утверждение. Возвращение дел на доработку объяснялось отсутствием необходимых документов. Власть требовала немедленного решения дел арестантов, но часть их годами ожидала приговор. Учреждения были перегружены работой. Анализ деятельности Волынского главного суда за период с 1797 по 1826 гг. свидетельствует о низком уровне преступности. Система наказаний отличалась особой жестокостью. Приход к власти Николая I означал прекращение сотрудничества с элитами, поэтому после подавления Польского восстания 1830–1831 гг. началась отмена всех региональных различий, прежде всего, в судебной сфере.

Ключевые слова: Правобережная Украина, Российская империя, губернский главный суд, уголовный департамент, минимизация политической и социальной напряженности.

ABSTRACT

Andrii Shevchuk

Zhytomyr Ivan Franko State University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

**The Social Significance of the Criminal Departments' Activities of the Supreme Courts
in the Right-Bank Ukraine (1797-1831)**

The social importance of the criminal departments of the Supreme courts of Kiev, Volhynian and Podolian governorates is analyzed in the article. It was determined that the criminal proceedings were carried out by a special procedure: first, the cases came from the courts of the first instance (county courts and magistrates) for revision to the supreme court with a proposal for the judgement and a reference to the relevant laws (Lithuanian statute and Polish constitutions). After consideration in the main court, which did not take place immediately, the judgement was sent to the governor for approval. The function of executing the judgement was vested in the provincial board, which informed the Supreme Court after the fact that the original case of the decree and judgement was sent to the court of first instance.

The governors advocated that absolutely all matters fall under their jurisdiction. In formal legal proceedings, the return of cases without approval was explained by the lack of the necessary documents. The authorities demanded that the departments immediately resolve the cases of the detainees, but part of them waited for a judgement for years. An indicator of the effectiveness of criminal departments was the number of cases considered. Institutions were overworked, including being forced to correspond with other institutions.

An analysis of the statistics of the criminal and temporary departments of the Volyn Supreme Court for the period from 1797 to 1826 indicates a low crime rate. The system of punishment was particularly cruel and included, in addition to the usual prison terms, corporal punishment, and exile to Siberia, financial penalties (fastening), conscription or something. The activities of the criminal departments allowed minimizing political tension: the Polish nobility, fully controlling land relations and county courts, resigned themselves to Russian domination, which allowed the Russian Empire to establish itself in the region. It is obvious that the activity of the judiciary allowed to keep the crime rate under control and not to allow a sharp increase in the number of crimes. The coming to power of Nicholas I in the conditions of centralization policy meant the termination of cooperation with the elites. The supreme power demanded obedience from all classes, so after the Polish uprising of 1830–1831 the course was taken to eliminate all regional differences, especially in the judicial sphere. On the other hand, prior to the transformation of the Supreme Courts in 1831, the previous work of the criminal departments of the Kyiv and Volyn Supreme Courts was highly appreciated.

Key words: Right-Bank Ukraine, Russian Empire, Governorates Supreme Court, Criminal Department, Minimization of Political and Social Tension.

REFERENCES:

1. Bovua D. Rosijsjka vlada i poljsjka shljakhta v Ukrajinі. 1793–1830 rr. Ljviv: Kaljvarija, 2007. 296 s.
2. Derzharkhiv Vinnycjkoji oblasti. F. 514. Op. 1. Spr. 1. 192 ark.
3. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 16. Op. 3. Spr. 1. 799 ark.
4. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 16. Op. 3. Spr. 2. 1316 ark.
5. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 16. Op. 3. Spr. 12. 214 ark.
6. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 16. Op. 3. Spr. 56. 1316 ark.
7. Derzharkhiv Zhytomyrsjkoji oblasti. F. 16. Op. 3. Spr. 111. 1114 ark.
8. Derzharkhiv Khmeljnycjkoji oblasti. F. 120. Op. 1. Spr. 383. 19 ark.
9. Iljin O. Zminy v sudoustroji na ukrajinsjkykh zemljakh u skladi Rosijsjkoji imperiji u 1796–1801 rr. // Visnyk Kharkivskogo nacionaljnogo universytetu vnutrishnikh sprav. 2016. № 2. S. 23–28.
10. Karnishina N. Zapadnye gubernii Rossijskoj imperii: problemy gosudarstvenno-pravovogo ustrojstva // Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Povolzhskiy region. Gumanitarnye nauki. 2012. T. 1. S. 14–19.
11. Klochkov M. Ocherki pravitelstvennoy deyatel'nosti vremeni Pavla I. Pg., 1916. 631 s.
12. Mironov B. Sotsialnaya istoriya Rossii perioda imperii (XVIII – nachalo XX v.). Genezis lichnosti, demokraticheskoy semi, grazhdanskogo obshchestva i pravovogo gosudarstva. T. 2. SPb.: Izd-vo «Dmitriy Bulanin», 2000. 567 c.
13. Petrovsjkyj-Shtern J. Shtetl. Zolota doba jevrejskogho mistechka. Kyjiv: Krytyka, 2019. 394 s.
14. Pisarkova L. Gosudarstvennoe upravlenie Rossii s kontsa XVII do kontsa XVIII veka. Evolyutsiya byurokraticheskoy sistemy. M.: «Rossijskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN), 2007. 743 s.
15. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie 1 (dalee – PSZ-1). T. 24 (6 noyabrya 1796–1797). SPb., 1830. 869 s.
16. PSZ-1. T. 28 (1804–1805). SPb., 1830. 1326 s.
17. PSZ-1. T. 44: Chast 2: Shtaty po dukhovnoy i po grazhdanskoy chasti: Shtaty po grazhdanskoy chasti (1715–1800). SPb., 1830. 410 s.
18. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie 2. T. 6 (1831): Chast 2. SPb., 1832. 360 s.
19. Uortman R. Vlastiteli i sudii: razvitie pravovogo soznaniya v imperatorskoj Rossii. M.: Novoe lit. obozrenie, 2004. 515 s.
20. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 9. 785 ark.
21. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 12. 299 ark.
22. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 12a. 528 ark.
23. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 82. 1235 ark.
24. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 83. 1754 ark.
25. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 161. 433 ark.
26. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 161a. 650 ark. (sprava pomytkovo znakhodytsja u CDIAK).
27. CDIAK. F. 484. Op. 1. Spr. 206. 74 ark.
28. CDIAK. F. 484. Op. 2. Spr. 236. 853 ark.
29. CDIAK. F. 484. Op. 2. Spr. 261. 647 ark.
30. CDIAK. F. 484. Op. 5. Spr. 528. 4 ark.
31. CDIAK. F. 484. Op. 5. Spr. 667. 91 ark.
32. CDIAK. F. 1254. Op. 1. Spr. 912. 6 ark.
33. CDIAK. F. 1254. Op. 1. Spr. 1018. 7 ark.
34. CDIAK. F. 1254. Op. 1. Spr. 1489. 4 ark.
35. CDIAK. F. 1254. Op. 1. Spr. 1684. 18 ark.
36. CDIAK. F. 1582. Op. 1. Spr. 1. 174 ark.
37. Dokladnishe: Shevchuk A. Socialjnyj portret pidkomorija Pravoberezhnoji Ukrajinny (1797–1832 rr.) // Naukovi zapysky Vinnycjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Mykhajla Kocjubynskogho. Serija: Istorija. Vyp. 27. Zbirnyk naukovykh pracj. Vinnycja: TOV «Nilan-LTD», 2019. S. 9–18. Jogho zh. Kadrovij sklad pidkomorsjkykh sudiv Pravoberezhnoji Ukrajinny (1797–1832) // Intermarum: istorija, polityka, kuljtura. № 5 (2018). S. 182–200. Jogho zh. Jurysdykcija pidkomorsjkykh sudiv Pravoberezhnoji Ukrajinny (1797–1832) ta jikh socialjne znachennja // Vcheni zapysky Tavrijskogho nacionaljnogo universytetu imeni V.I. Vernadsjkogho. Serija: Istorychni nauky. Tom 30 (69). № 2. 2019. S. 99–110.

Статтю надіслано до редколегії 03.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 15.10.2019 р.

Ігор Фареній

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
доктор історичних наук, професор (Україна)

«Нові хлібороби» українського села: соціокультурний продукт модернізаційних процесів першої третини ХХ ст.

Анотація. У статті досліджуються зміни в соціокультурному обличчі українського селянства першої третини ХХ ст. Обґрунтовується висновок, що в зазначений період відбувалося втягування селянства в процес соціально-економічної модернізації. В результаті сформувався прошарок селян, який відійшов від традиційних способів господарювання і обрав шлях впровадження новітніх агротехнологій і форм організації праці. На початку ХХ ст. таких сільських жителів називали «новими хліборобами», у 1920-х рр. – «культурними господарями».

Ключові слова: нові хлібороби, українське селянство, сільське господарство, модернізація, культура, ХХ століття.

У сучасній науковій літературі селянство початку ХХ ст. загалом постає як патріархальна соціальна маса, непридатна до сприйняття модернізації, а остання часом бачиться як соціально-деструктивний фактор у поведінкових практиках землеробів [18; 22]. 1920-ті – 1930-ті рр. в історії селянства трактуються як злам традиційної селянської ментальності під впливом радянського тоталітарного режиму, внаслідок політики якого постає новий соціальний тип селянина [1; 5; 19; 20]. У результаті такої ситуації зміни у соціальному статусі селянства та його соціальна модернізація у нашій історіографії виглядають лише як продукт діяльності комуністичного режиму. Однак, очевидно, були й інші фактори соціокультурного оновлення селянських мас, пов'язані з його внутрішнім розвитком, притаманною йому соціальною активністю, які потребують наукового вивчення. Тому є необхідність дослідити новації соціальної свідомості, соціальної культури селянства, пов'язані з модернізаційними процесами, які виникли на початку ХХ ст. Метою представленої розвідки є показати позитивні зрушення у соціокультурному обличчі українського селянства, що сформувалися в означений період під впливом новаційних тенденцій суспільного життя.

В епоху глибокої і масштабної модернізації суспільно-економічного життя другої половини ХІХ – початку ХХ ст. українське селянство вступило з соціальним інструментарієм, виробленим багатьма поколіннями, столітніми традиціями, досвідом вирішення господарських проблем принесеним з далекого історичного минулого. Хліборобська верства впевнено трималася за споконвічні технічні засоби та організаційні принципи господарювання, пов'язуючи саме з ними кращі перспективи свого життя. При цьому у пересічного селянина бракувало уявлення про багатопілля, селекцію рослин і тварин, добрива, новітні знаряддя праці. Селяни були переконані, «що врожаї залежать не від землі, а від неба: випаде багацько дощу – буде гарний врожай ...» [12, с. 1]. Удобрення землі у селянському середовищі часто вважалося шкідливим. Серед селян побутувала версія, що «Хліб від гною вигорає», «і бур'яни посідають ниву» [8, с. 9]. Розвиток польових рослин у свідомості українських землеробів пов'язувався з різними життєвими уявленнями і фантазіями. Журнал „Полтавський селянин» у 1926 р. писав, що «селянин упевнений, що він мовляв, сам з досвіду взнав, що озима пшениця переходить у жито, а овес просто перевертається в вівсюг» [9, с. 2]. Врожай плодівих дерев розглядався в межах забобон, і залежав від дотримання певних обрядів. У 1915 р. журнал «Южное хозяйство» розказував про селян Катеринославського повіту: «... ежегодно в ночь под новый год зажигают в садах костры ...», оскільки вірять, «что зажигание костров предохранит их сады ... от нашествия разных насекомых, их гусениц и т.п. вредителей» [23, с. 132].

При цьому позитивні зрушення в заможності односельчан пов'язувалися з позагосподарськими факторами. У 1914 р. харківський журнал «Хлібороб», аналізуючи селянські уявлення про зростання матеріальних статків, писав, що причину їх приписують «какому-то случаю»: спадку «от дядьки, не то от какой-то тетки». Або вважають, що «богатеющий не чист на руку ... подозревают в воровстве», або думають, що «не иначе как с нечистой силой зазнался и добывает у них червонцев ...» [26, с. 106].

На фоні таких своїх соціально-економічних уявлень основна маса селян була переконаною в їх правильності і непорушності, відсутності всякої необхідності змінювати ставлення до життя і господарювання. Журнал «Хлібороб» писав з цього приводу, що селянин

.....
переконаний в тому, «что ... лучше всякого умеет вести хозяйство и что учиться ему нечему» [21, с. 103]. Селянство було налаштовано до відтворення відомого їм способу і темпу життя.

Водночас соціально-економічна дійсність, найсуттєвішими рисами якої стали стрімке зростання податків, цін на всі засоби життєдіяльності, малоземелля, стрімке розширення ринку товарних та кредитних послуг, невблаганно вимагала переходу селянських господарств до повноцінного товарного виробництва. А останнє було можливо за умов кардинальних зрушень в агротехнічному оснащенні та принципових новацій в економічній культурі українських хліборобів. Широке коло громадськості, земства і громадські організації, народна інтелігенція, а згодом і саме селянство вживали активних заходів з ознайомлення землеробів з новими агротехнологіями, селекцією рослин і тварин, передовими формами організації праці та сільськогосподарськими машинами. Початок ХХ ст. був відзначений втягуванням селянства в процес соціально-економічної модернізації.

У структурі модернізаційних тенденцій найбільше просування одержало кооперативне господарювання. Хоч оволодіння кооперативними формами діяльності відбувалося внаслідок інтелігентських ініціатив, хлібороби досить швидко опанували навички кооперативної роботи і, навіть більше, перебирали на себе роль організаторів і керівників кооперативних товариств. Непоодинокими були випадки самостійного заснування селянами кооперативів та управління ними. Журнал «Хлібороб» у 1909 р. повідомляв, що у споживчих товариствах Київської губернії «Все дело ведется самими крестьянами. Они и члены правления, и казначеи, и закупщики. ... некоторые из них с успехом могли бы быть настоящими инструкторами» [3, с. 12]. У тому ж році інший журнал – «Наше дело» – зазначав, що керівництво багатьма кооперативними товариствами здійснюється «правлениями чисто крестьянского состава» [14, с. 10]. У п'яти повітах Подільської губернії на 1909 р., за даними жандармерії, кооперативами керували «в большинстве случаев крестьяне» [36, арк. 59–61]. Зокрема, із 82 кооперативів (за станом на 1913–1914 рр.) Новоушицького повіту 56 очолювалися «грамотными» хліборобами [37, арк. 124–131]. На початку 1910-х рр. у Волинській губернії із 68 кредитних кооперативів 44 очолювали селяни [32, отдел I, с. 81]. За станом на 1913 р. у кредитних кооперативах Переяславського повіту Полтавської губернії з 172 членів правління та ради тільки 15 осіб належали до інтелігентів, а решта, словами журналу «Хуторянин», «серые крестьяне грамотные и малограмотные» [30, с. 657].

Кооперативна робота не лише створювала новий соціально-економічний уклад. Вона виховувала громадську активність селянства, давала навички самоорганізації, пробуджувала сили до конструктивної соціальної творчості у вирішенні проблем, що постали внаслідок глибоких економічних зрушень другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Водночас і поза кооперативним життям відбувалися зміни у світогляді і способі господарювання. Внаслідок модернізаційних впливів на початку століття сформувався прошарок селян, що відійшов від прадавніх традиційних способів господарювання і обрав шлях впровадження новітніх, як на той час, агротехнологій та форм організації праці. Це був новий соціальний тип селянина – селянина епохи товарного господарства і ринкової економіки, який чітко вирізняли сучасники у загальній масі хліборобів. У тодішній економічній літературі, зокрема харківському журналі «Хлібороб» та катеринославському – «Южное хозяйство», ці сільські мешканці одержали назву «нові хлібороби» [6, с. 249; 10, с. 383–385]. Кооперовані селяни та «нові хлібороби» виступали носіями соціальної модернізації села, яка була покликана вирішити аграрне питання шляхом агротехнічної та інфраструктурної революції селянського господарювання, підняття загальної культурно-освітнього рівня сільських мешканців. Як писав у 1909 р. журнал «Українська хата»: «... вироблявся тип селянина, повний бажань культурного і вільного життя і огиди до минулого невільництва й темноти» [35, с. 256].

Лави «нових хліборобів» на початку ХХ ст. були зовсім невеликими, однак принципово важливим є сам процес глибокої соціокультурної трансформації селянства, який поступово захоплював хліборобський загал. Сільськогосподарська преса тих часів констатувала докорінні зрушення в середовищі українських землеробів. «Теперь наш хлебороб, – вказував катеринославський журнал «Южное хозяйство», – далеко не тот, что был лет 30–25 тому назад, когда всякое новшество ... вызывало только насмешки и ... недоверие ..., а в настоящее время, – продовжував він, – все это отошло в область невозвратного прошлого...» [2, с. 13]. «Всюду почти по нашему краю, – писав у 1913 р. харківський журнал «Хлібороб», – мы наблюдаем ... стремление нашего хлебороба к сельскохозяйственному знанию, которое ему представляется уже не такой опасной новостью, как это было лет десять назад» [16, с. 54].

Яскравим свідченням справедливості наведених вище цитат є дані про показники врожайності на селянських нивах. Вони демонструють практичне втілення нового способу сприйняття селянством економічної дійсності та господарювання, формування принципово нового соціального типу українського землероба. З часів останнього десятиріччя ХІХ віку і вже до початку ХХ ст. врожайність сільськогосподарських культур на селянських землях у

Харківській, Полтавській і Чернігівській губерніях зросла на 18%, а у Київській, Подільській та Волинській – на 33,3%. Темпи росту продуктивності сільського господарства в Україні, за оцінками тодішніх аналітиків, обходили «селянське й висококультурне поміщицьке господарство» в Німеччині. Журнал «Український агроном» у 1927 р. з цього приводу зазначав: «Дані довоєнного часу дають безліч фактів, які цілком певно доводять, що наші малописьменні селяни ... здатні на диво швидко поліпшувати своє господарство, застосовуючи радикальні заходи в ньому. При цьому часто темп такого поліпшення в останні десятиріччя до війни на Україні ... був, навіть, швидчий, аніж у Німеччині ...» [15, с. 5].

Процес формування нового культурного типу селянина продовжився в пореволюційних умовах непу. Незважаючи на тяжкі втрати часів війни і революції, зберігся і знайшов нових носіїв прошарок селян, що твердо став на шлях модернізації сільгоспвиробництва. У 1920-х рр. їх називали «культурними господарями» [39, с. 5], «культурниками» [7, с. 5] та «зразковими господарями» [27, с. 36]. Серед селянства вони становили зовсім не великий відсоток. Їх життя, як і в попередню епоху, відбувалося в середовищі патріархально налаштованих односельців. Мовою радянської преси: «На жаль, є ще, та й багато, зразків старого побуту з самогоном, весіллями, храмами, масляними – дикунськими звичаями» [4, с. 30]. Великі перестороги у селянства викликали технічні новації, впровадження нової сільськогосподарської техніки. Журнал «Полтавський селянин» відзначав, що на переконання селян, «після трактора й хліб не родить» [28, с. 1]. Не менше було й проблем у сфері тваринництва. Від традиційних методів утримання домашніх тварин, «худоба, – за словами сучасника, – має вигляд миршавої, занехаяної й дає дуже мало молока» [29, с. 15]. А ще від таких домашніх тварин «телята ... зовсім паскудні» [38, с. 13]. І навіть племінна худоба в умовах традиційного догляду перетворювалася у «нікчемні виродки» [13, с. 4].

Водночас у 1920-х революційна за своїм змістом тенденція оволодіння селянством новітніми агротехнологіями та відмова від традиційних форм господарювання знайшла успішне продовження. До «культурних господарів» у соціокультурному відношенні підтягувалася і решта землеробського населення. Журнал «Полтавський селянин» у 1925 р., констатуючи, що «більша частина нашого рядового населення ... в справах сільськогосподарчих безграмотна», водночас зазначав: «Селяни цілком розуміють, що дідівські звичаї та засоби господарювання віджили, що їх треба забути та що для поліпшення свого господарства потрібен не тільки капітал, але й агрономічні знання ...» [17, с. 1]. Відомий вчений-агроном, теоретик агрономічного обслуговування селянських господарств А.Г. Терниченко у 1923 р. відзначав, що українські землероби не лише усвідомили значення сільськогосподарських знань, а й висувають свої вимоги до фінансово-організаційних умов їх втілення в практику господарювання. «Селянство остільки виросло, – говорив він, – що пропаганда й агітація серед його не роблять певного вражіння. Воно потребує іншої – організаційної та матеріальної – допомоги» [34, с. 78].

До селян все більше приходило усвідомлення, що революція не лише поліпшила рівень землезабезпечення, а й суворо вимагає оновлення господарського життя саме у сфері його агротехнічного озброєння. Голова сільської ради в селі Софіївці на Миколаївщині Андрій Фищенко казав своїм односельцям: «Ми розбили ворогів. Земля – наша. Але на який біс ... ми ту революцію робили – Хіба ми скористувались від її перемоги? Де наша земля? У чортовій пельці під бур'янами! Де наш хліб? Погибає на степу від суховія! ... Як далі так буде, то повиздихаємо, поки ... соціалізм побачимо». Простий селянин з того ж села Іван Довгань, розказуючи про проблеми землеробства, так порівнював проблеми дореволюційних та пореволюційних часів: «Били нас тоді пани. А тепер, а тепер б'є нас земля» [33, с. 12–13].

Загальна тенденція тяжіння селян до оволодіння новими агротехнологіями, очевидно, була настільки помітною і оптимістичною, що з нею у 1920-х рр. пов'язувалися перспективи економіки радянської країни. Відомий державний діяч і фінансист Г.Я. Сокольников у ті часи писав, що «... в сельском хозяйстве вполне возможен бурный подъем. Если переход от трехполья к многополью, представляющий своего рода «революцию» в крестьянском хозяйстве, совершится ... то даже без большой революции в области техники и орудий труда крестьянское хозяйство очень быстро может покончить с голодовками, с недородами и прийти к удвоению урожая», а далі буде «увеличение выхода ... на мировой рынок», що «уже в течение ближайших лет произведет величайший мировой экономический переворот» [31, с. 236].

Сокольников відзначав нову соціальну якість селянських мас, якої вони набули за роки революції. Він говорив, що «уже империалистическая война создала совершенно новых людей». А «революция окончательно покончила со старым пассивным типом крестьянина», і випереджаючими темпами відбувається формування «новых людей», «процесс нарастания новых потребностей; процесс огромной неудовлетворенности всем тем, что есть сейчас; процесс, который захватывает огромное количество крестьянских хозяйств и с огромной силой толкает их на перестройку своего хозяйства и быта, толкает их к культурному подъему». При цьому Сокольников категорично відкидав твердження, що селянство радянської держави не

спроможне набути кращих соціальних якостей капіталістичного фермера-підприємця. Він писав: «... мы смело можем поставить ставку на то, что крестьянство Советской страны окажется не менее предприимчивым, гибким и энергичным, не менее ищущим изменения всего строя своей жизни, чем в свое время были американские фермеры» [31, с. 237–238].

Процес оволодіння селянством агротехнічними досягненнями у 1920-х рр. розглядався як відверто революційне явище – «початок революції в сільському господарстві» [24, с. 2–3], «культурну революцію в сільському господарстві» [11, с. 1]. Селян, які усвідомили необхідність модернізації сільськогосподарського виробництва і мобілізували інших сільських мешканців на використання агрономічних знань, журнал «Радянський селянин» у 1926 році назвав «революціонерами землі» [25, с. 1–2].

Підсумовуючи вище викладене, слід зазначити, що соціальна культура селянської верстви у першій третині ХХ ст. не відзначалася монолітністю. Основну частину землеробського загалу як і в попередні епохи, очевидно, становили виховані на традиційних цінностях селяни. Певна частина під впливом новітніх тенденцій полишила прабатьківські принципи життя, однак скотилася до аморального характеру існування, що відзначено сучасною науковою літературою. Водночас розпочав формування прошарок землеробів, які стали на шлях модернізації свого господарювання на основі досягнень сільськогосподарської науки. Їх відзначала готовність до відмови від традиційних методів економічної діяльності, рішучість в оволодінні новими методами обробки землі, впровадження передової техніки, розуміння значення селекції рослин і тварин, уважне ставлення і довіра до освіти та агрономічної допомоги, прогресивних форм організації праці. У загальній масі селянства такий соціокультурний сегмент був нечисленним. Однак, він знаменував докорінні зрушення в селянському світогляді, початок формування пристосованого в культурно-інтелектуальному та освітньо-професійному відношенні селянина-господаря, пристосованого до умов модернізації та товарного виробництва і ринкової економіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Білан С.О. Соціально-економічний та національно-культурний злам українського селянства (1929–1939 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 2014. 40 с.
2. Белокрысов А.А. Отрадное явление в деревне (Сельскохозяйственные курсы для крестьян) // Южное хозяйство. 1912. № 2. С. 13–16.
3. Вирченко С. Надежды на кооперацию // Хлибороб. 1909. № 8. С. 12–15.
4. В.К-ий. В секції єднання міста з селом // Сільрада. 1925. № 3–4. С. 30.
5. Георгізов Г.М. Українське селянство доби непу : динаміка політичних настроїв та свідомості : автореф. дис. ... к-та іст. наук : 07.00.01. Київ, 2008. 20 с.
6. Гладченко А.С. Отчего так малы крестьянские урожаи ? // Южное хозяйство. 1914. № 7. С. 248–253.
7. Губський О. Сучасне завдання селянина-передовика на селі // Радянський селянин. 1927. № 12. С. 5–6.
8. Дашко І. Дещо про гній // Полтавський селянин. 1926. № 5. С. 9–10.
9. Дещо про селянські байки // Полтавський селянин. 1926. № 4. С. 2.
10. До нових хліборобів // Хлибороб. 1911. № 7. С. 383–385.
11. Зімбалецький М.Х. За культурну революцію в сільському господарстві // Полтавський селянин. 1928. № 21. С. 1–5.
12. Колісник М.М. Угноєння чорноземлі й попіл, як угноєння // Полтавський селянин. 1926. № 13–14. С. 1–3.
13. Козуля П.І. Чи корисно збільшувати кормову площу за рахунок споживчих культур (До весняної сійби) // Полтавський селянин. 1927. № 5. С. 4–7.
14. Корреспонденция // Наше дело. 1909. № 1. С. 10–11.
15. Кулжинський С. Про темп розвитку сільського господарства та про с–г. досвідну справу на Україні // Український агроном. 1927. № 12. С. 4–11.
16. Мацеевич К.А. Меняются времена и мы с ними // Хлибороб. 1913. № 2. С. 51–55.
17. Машура С. До праці за відбудову сільського господарства // Полтавський селянин. 1925. № 1. С. 1–2.
18. Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: соціокультурні процеси. Дніпропетровськ : Інновація, 2007. 456 с.
19. Мотуз В.К. Уніфікація світогляду як складова проблеми культурної модернізації українського села (кінець 1920-х – 1930-ті рр.) // Гілея : науковий вісник. 2015. Вип. 102. С. 82–85.
20. Новікова О.М. Сільські жінки Радянської України в освітніх програмах 30-х рр. ХХ ст. // Український селянин : Збірник наукових праць. Черкаси, 2012. Вип. 13. С. 64–66.
21. Павлов Т. Из переписки с читателями // Хлибороб. 1914. № 3. С. 101–105.
22. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянської України : соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Черкаси : Вертикаль, 2007. 640 с.

23. П. П–нко. Распространение вредителей садов (Из Екатеринославского уезда) // Южное хозяйство. 1915. № 4. С. 132–133.
24. Румянцев В. За революцію в селянському господарстві // Радянський селянин. 1926. № 20. С. 2–3.
25. Рум'янцев В. Буденні герої // Радянський селянин. 1926. № 18. С. 1–2.
26. Селянин. Отчего хлиборобы беднеют и богатеют? // Хлибороб. 1914. № 3. С. 106–109.
27. Селянин Шмиг. Як дбаєш, так і маєш // Радянський селянин. 1926. № 1. С. 36.
28. Селітій В.Т. Два роки роботи трактора «Фордзон» // Полтавський селянин. 1927. № 7. С. 1–4.
29. Смоляр В. Молочну худобу треба годувати за нормами // Полтавський селянин. 1927. № 1. С. 15–18.
30. Совещание представителей кредитных и судо-сберегательных т–в Переяславского уезда, Полтавск. губернии // Хуторянин. 1913. № 24. С. 656–658.
31. Сокольников Г.Я. Новая финансовая политика: на пути к твердой валюте. Москва : Наука, 1991. 336 с.
32. Справочная книга для сельских товариществ / Под ред. К.А. Мацевича. Харьков : Печатное искусство, 1913. 396 с. + 153 с.
33. Сумний С. Село по-над Ингулом // Радянський селянин. 1929. № 6. С. 11–14.
34. Терниченко А.Г. Агрікультурна допомога населенню на Київщині // Журнал Киевского губернского экономического совещания. 1923. № 8 (17). С. 74–84.
35. Товкачевський А. До становища сільської інтелігенції // Українська хата. 1909. № 5. С. 254–260.
36. ЦДІАК, ф.301, оп.1, спр.1363. 87 арк.
37. ЦДІАК, ф.301, оп.1, спр.1631. 447 арк.
38. Чайківський А. Полювання у корів і способи припускання (з Полтавської с.–г. дослідної станції) // Полтавський селянин. 1925. № 13. С. 11–14.
39. Чубар В.Я. Шляхом усупільнення до збільшення врожайності. Відповідь тов. В.Я. Чубаря на селянські листи // Радянський селянин. 1928. № 1. С. 3–5.

Игорь Фарений

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого
доктор исторических наук, профессор (Украина)

«Новые хлеборобы» украинского села : социокультурный продукт модернизационных процессов первой трети XX века

Аннотация. В статье исследуются изменения в социокультурном облике украинского крестьянства первой трети XX в. Обосновывается вывод, что в указанный период отмечалось втягивание крестьянства в процесс социально-экономической модернизации. В результате, сформировалась прослойка крестьян, которая отошла от традиционных способов хозяйствования и избрала путь внедрения новейших агротехнологий и форм организации труда. В начале XX в. таких сельских жителей называли «новыми хлеборобами», в 1920-х гг. – «культурными хозяевами».

Ключевые слова: новые хлеборобы, украинское крестьянство, сельское хозяйство, модернизация, культура, XX век.

ABSTRACT

Igor Farenii

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
Dr.(History), Professor (Ukraine)

«New grain growers» of the Ukrainian village : social and cultural product of processes through the modernization during the one third of the XX century

At the current scientific literary the Ukrainian peasantry at the beginning of the twentieth century look like a patriarchal social masa, low skilled for the perception of modernization. 1920s – 1930s in the history of peasantry are treated as the evils of the traditional rural and rural mentality in full communist ideology. As a result, the changes of the social status of peasantry in historiography are less visible as a product of civilian ownership.

The purpose of the article is to show a violation of the sociocultural identity of the Ukrainian peasantry, not due to the political of Bolshevik regime.

Ukrainian peasantry of the one third of the twentieth century was a patriarchal faith. The peasant rejected an announcement about polythene, plant and animal breeding, fertilization, the latest tools. At this time the beginning of the twentieth century was marked in the process of peasantry social and economical modernization. The structure of modernized trends was most favored by cooperative state grants. At the same time the beginning of the century was formed by the villagers who refused of the most traditional ways of giving and putting on the household in the new, agricultural technology and organizational forms. At the beginning of the twentieth century such peasants were called «new grain growers», in the 1920s – «cultural owners» and «brilliant masters». The co-operative peasants and the «new grain growers» came from socialistic and modern villages, solve the problems of agricultural production with the possibility of radical agro-technical and infrastructural improvement of the rural culture. Batches of «new grain growers» were small. However, the process of deep social and cultural transformation progressively populated the village. The result of this was an improvement of the peasant farming yield, which is at the end of the 19th century and first ten years of the 20th century in different regions of Ukraine matured from 18% to 33%.

The layer formation of the «cultural masters» was suspended, the thought looked at a revolutionary place in the sphere of culture and agrocultural work.

The social culture of the rural governorate at the one third of the twentieth century was not monolithic. The main part of the agricultural common became well-bread peasants on the traditional values. At the same time the layer formation having become on the hats of modernization of their own state on the basis of the social science achievements. It means that we are prepared for the introduction of traditional methods of economical activities, the new methods of cultivating the land, the maintenance of advanced technology, the rationalization of the state of the art, and the improvement of the state of the art. This layer signifying fundamental shifts in the peasant outlook, the beginning of the formation pruned in the cultural, intellectual and professionally educated villagers, adapted to the conditions of modernization, commodity production and market economics.

Key words: new grain growers, Ukrainian peasantry, agricultural industry, modernization, culture, XXth century.

REFERENCES :

1. Bilan S.O. Social`no-ekonomichnyj ta nacional`no-kul`turnyj zlam ukrajins`kogo selyanstva (1929–1939 rr.) : avtoref. dys. ... d–ra ist. nauk : 07.00.01. Kyiv, 2014. 40 s.
2. Belokrysov A.A. Otradnoe yavlenye v derevne (Sel`skozozhajstvennye kursy dlya krest`yan) // Yuzhnoe zozyajstvo. 1912. № 2. S. 13–16.
3. Vyrchenko S. Nadezhdy na kooperacyu // Xlyborob. 1909. № 8. S. 12–15.
4. V. K–yj. V sekciji yednannya mista z selom // Sil`rada. 1925. № 3–4. S. 30.
5. Georgizov G.M. Ukrayins`ke selyanstvo doby nepu: dynamika politychnyx nastroyiv ta svidomosti : avtoref. dys. ... k–ta ist. nauk : 07.00.01. Kyiv, 2008. 20 s.
6. Gladchenko A.S. Otchego tak малы krest`yanskye urozhay ? // Yuzhnoe zozyajstvo. 1914. № 7. S. 248–253.
7. Gubs`kyj O. Suchasne zavdannya selyanyna-peredovyka na seli // Radyans`kyj selyanyn. 1927. № 12. S. 5–6.
8. Dashko I. Deshho pro gnij // Poltav`s`kyj selyanyn. 1926. № 5. S. 9–10.
9. Deshho pro selyans`ki bajky // Poltav`s`kyj selyanyn. 1926. № 4. S. 2.
10. Do novyx xliborobiv // Xlyborob. 1911. № 7. S. 383–385.
11. Zimbalevs`kyj M.X. Za kul`turnu revolyuciyu v sil`s`komu gospodarstvi // Poltav`s`kyj selyanyn. 1928. № 21. S. 1–5.
12. Kolisnyk M.M. Ugnoyennya chornozemli j popil, yak ugnoyennya // Poltav`s`kyj selyanyn. 1926. № 13–14. S. 1–3.
13. Kozulya P.I. Chy korysno zbil`shuvaty kormovu ploshhu za raxunok spozhyvchyx kul`tur (Do vesnyanoyi sijby) // Poltav`s`kyj selyanyn. 1927. № 5. S. 4–7.
14. Korrespondencyya // Nashe delo. 1909. № 1. S. 10–11.
15. Kulzhyn`s`kyj S. Pro temp rozvytku sil`s`kogo gospodarstva ta pro s-g. dosvidnu spravu na Ukrayini // Ukrayins`kyj agronom. 1927. № 12. S. 4–11.
16. Maceevych K.A. Menyayutsya vremena y my s nymy // Xlyborob. 1913. № 2. S. 51–55.
17. Mashura S. Do praci za vidbudovu sil`s`kogo gospodarstva // Poltav`s`kyj selyanyn. 1925. № 1. S. 1–2.
18. Myxajlyuk O.V. Selyanstvo Ukrayiny v pershi desyatylittya XX st. : sociokul`turni procesy. Dnipropetrovs`k : Innovaciya, 2007. 456 s.
19. Motuz V.K. Unifikaciya svitoglyadu yak skladova problemy kul`turnoyi modernizaciyi ukrajins`kogo sela (kinecz` 1920-x – 1930-ti rr.) // Gileya : naukovyj visnyk. 2015. Vyp. 102. S. 82–85.
20. Novikova O.M. Sil`s`ki zhinky Radyans`koyi Ukrayiny v osvityans`kyx programax 30-x rr. XX st. // Ukrayins`kyj selyanyn : Zbirnyk naukovyx prac. Cherkasy, 2012. Vyp. 13. S. 64–66.

21. Pavlov T. Yz perepysky s chytatelyamy // Xlyborob. 1914. № 3. S. 101–105.
22. Prsyazhnyuk Yu.P. Ukrayins`ke selyanstvo Naddnipyans`koyi Ukrayiny : sociomental`na istoriya drugoyi polovyny XIX – pochatku XX st. Cherkasy : Vertykal` , 2007. 640 s.
23. P. P–nko. Rasprostraneny vredeytelej sadov (Yz Ekaterynoslavskogo uezda) // Yuzhnoe hozyajstvo. 1915. № 4. S. 132–133.
24. Rumyancev V. Za revolyuciyu v selyans`komu gospodarstvi // Radyans`kij selyanyn. 1926. № 20. S. 2–3.
25. Rum'yancev V. Budenni geroyi // Radyans`kij selyanyn. 1926. № 18. S. 1–2.
26. Selyanyn. Otchego xlyboroby bedneyut y bogateyut ? // Xlyborob. 1914. № 3. S. 106–109.
27. Selyanyn Shmyg. Yak dbayesh, tak i mayesh // Radyans`kij selyanyn. 1926. № 1. S. 36.
28. Sepityj V.T. Dva roky roboty traktora «Fordzon» // Poltavsk`kij selyanyn. 1927. № 7. S. 1–4.
29. Smolyar V. Molochnu xudobu treba goduvaty za normamy // Poltavsk`kij selyanyn. 1927. № 1. S. 15–18.
30. Soveshhanye predstavitelej kredytnyx y sudo-sberegatel`nyx t-v Pereyaslavskago uezda, Poltavsk. gubernyy // Xutoryanyn. 1913. № 24. S. 656–658.
31. Sokol`nykov G.Ya. Novaya fynansovaya polytyka: na puty k tverdoj valyute. Moskva : Nauka, 1991. 336 s.
32. Spravochnaya knyga dlya sel`skyx tovaryshhestv / Pod red. K.A. Maceevycha. Xar`kov : Pechatnoe yskusstvo, 1913. 396 s. + 153 s.
33. Sumnyj S. Selo po-nad Ingulom // Radyans`kij selyanyn. 1929. № 6. S. 11–14.
34. Ternychenko A.G. Agrikul`turna dopomoga naselennyu na Kyivshhyni // Zhurnal Kyevs'kogo gubernskogo ekonomycheskogo sovesh'hanya. 1923. № 8 (17). S. 74–84.
35. Tovkachevs`kij A. Do stanovyshha sel`skoyi inteligenciyi // Ukrayins`ka xata. 1909. № 5. S. 254–260.
36. CzDIAK, f.301, op.1, spr.1363. 87 ark.
37. CzDIAK, f.301, op.1, spr.1631. 447 ark.
38. Chajkivs`kij A. Polyuvannya u koriv i sposoby pryuskannya (Z Poltavsk`koyi s.–g. doslidnoyi stanciyi) // Poltavsk`kij selyanyn. 1925. № 13. S. 11–14.
39. Chubar V.Ya. Shlyaxom ususpil`nennya do zbil`shennya vroz'hajnosty. Vidpovid` tov. V.Ya.Chubarya na selyans`ki lysty // Radyans`kij selyanyn. 1928. № 1. S. 3–5.

Статтю надіслано до редколегії 01.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 17.10.2019 р.

УДК 378.091.8(477)«192/193»
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-26-34>

Олександр Комарніцький

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
доктор історичних наук, доцент (Україна)

Людмила Комарніцька

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
кандидат філологічних наук, викладач (Україна)

**Діяльність студентських клубів педагогічних навчальних закладів УСРР
у 20-30-ті рр. ХХ ст.**

Анотація. У статті аналізується діяльність студентських клубів педагогічних навчальних закладів радянської України у 20-30-ті рр. ХХ ст. Зазначається, що робота студентських клубів була підпорядкована ідеологічним настановам партії. Вона, на думку автора, є доволі неоднозначною. З одного боку, студентські клуби мобілізували для слухання лекцій і доповідей, влаштовували масові вечори, зокрема і міжвишівські, організували роботу гуртків, екскурсії тощо. З іншого боку, у роботі клубів мали місце і низка недоліків. Зокрема, наводяться дані про ігнорування на «масових» вечорах питань облаштування побуту молоді, не висвітлення досягнень науки і техніки тощо. Нерідко читальні студентських клубів не опалювалися і не освітлювалися, через що студенти не мали можливості підвищувати свій інтелектуальний рівень. У ряді випадків роботу студентських клубів не оптимізували керівні органи навчальних закладів, які за залишковим принципом виділяли фінанси на культурно-масову роботу молоді, а приміщення клубів використовували не за призначенням.

Ключові слова: студентський клуб, інститут, правління, лекція.

Важливою складовою буття студентської молоді виступала громадська діяльність, яка була надзвичайно багатогранною. Що стосується внутрішньовишівської громадської діяльності, то вона полягала в організації роботи студентських клубів та органів студентського самоврядування, різноманітних гуртків, осередків добровільних організацій, студентської преси тощо. Громадська діяльність була підпорядкована ідеологічним настановам партії, які значною мірою заважали молоді критично оцінити реальний стан речей. Окремі аспекти громадської роботи студентів присутні у працях сучасних українських істориків О. Лаврут [56], О. Рябченко [65], В. Липинського [57], О. Морозан [58], О. і Г. Самойленків [67-68]. Однак окремі синтетичні публікації, у яких би ґрунтовно подано означену проблему, відсутні. У нашій публікації на основі, насамперед, архівних джерел і матеріалів періодики ми спробуємо висвітлити один із аспектів громадської діяльності студентства, а саме їхню роботу у молодіжних клубах, які були центрами громадсько-виховної, політично-освітньої і культурної роботи педагогічних навчальних закладів радянської України у 20-30-ті рр. ХХ ст.

У тогочасному радянському суспільстві побутувала думка, що громадська діяльність мала бути на одному рівні із навчальною. Так, кореспондент газети «Студент Прикордоння» В. Приємський переконував, що всі виші мали готувати «не лише фахівця, а фахівця плюс громадського діяча». На його думку, громадська робота повинна була «стояти на одному щаблю з академічною роботою. Бути її еквівалентом» [48, арк. 1зв.; 61]. У тому ж виданні один із студентів Кам'янець-Подільського ІНО сформулював «Завдання сучасного студента»: «Студент повинен першим сколихнути застигле некультурне море нашого села, він повинен першим розгойдати культурні хвилі міста». Для практичної реалізації цієї мети студенти мали «провести [культурну] революції в собі, а відтак нести її на село та в місто... Ні одного студента не повинно бути, який би не атакував би чорного намулу не культурности» [47, арк. 45-45зв.].

Поступово охоплюваність молоді громадською роботою зростала. Так, на квітень 1923 р. у Миколаївському ІНО нею було охоплено лише 9,1% студентства [19, арк. 37зв.], Херсонському – у вересні 1925 р. – 45,9% [22, арк. 108зв.]. З другої половини 20-х рр. відсоток охопленої молоді, як правило, перевищував 50%. Зокрема, у Ніжинському ІНО навесні 1926 р. цей показник становив 62,1% [78, арк. 102]. У грудні 1927 р. у Вінницькому українському педтехнікумі участь у громадській роботі брали 50,2% студентів [4, арк. 47; 5, арк. 9; 7, арк. 85 (підр. наші)], у 1930 р. – 60% [3, арк. 124; 6, арк. 25], у 1935 р. – 75% [10, арк. 280]. У Київському ІНО в 1929 р. громадською роботою у виші займалися 37% студентів, поза його межами – 33% [79, арк. 38зв.]. З 1 жовтня до 1 грудня того року до неї залучили в стінах вишу і поза його межами 750 студентів (64,2% від загальної кількості молоді) [79, арк. 38]. У червні 1933 р. в Київському ІПО громадські навантаження мали 79,2% молоді [80, арк. 33], в Артемівському ІСВ – у 1932-1933 н.р. – 85% [81, арк. 134]. У Київському російському педтехнікумі в 1930-1931 н.р. громадською роботою було охоплено 70% студентства [16, арк. 8]. У Польському педінституті в другому семестрі 1933-1934 н.р. у ній брали участь 445 студентів вишу і слухачів робітфаку (87,5% від загальної кількості) [17, арк. 7].

Водночас у деяких вишах громадська робота була менш популярна. Наприклад, з Дніпропетровського російського педтехнікуму повідомляли, що у 1928-1929 н.р. студентство її майже не проводило [13, арк. 126]. 22 жовтня 1932 р. на засіданні бюро партосередку Глухівського ІСВ йшлося про те, що «громадські організації [були] лише на папері» [20, арк. 24]. З Миколаївського ІНО повідомляли, що у 1926-1927 н.р. активну участь у ній брали лише 13% [58]. У Житомирському ІСВ нею займалися лише 56% студентів [14, арк. 17].

Громадська робота студентів у вишах значною мірою концентрувалася у студентському клубі, який був центром громадсько-виховної, політично-освітньої і культурної роботи у виші. У статуті клубу Конотопського педтехнікуму за 1926-1927 н.р. зазначалося, що його метою було «сприяти розвиткові радянської освіти шляхом піднесення виховання пролетарської молоді, яка уявляє собою будівників радянської освіти» [21, арк. 16].

Історик В. В. Липинський повідомляє, що перші студентські клуби виникли восени 1921 р. в Харкові, Одесі та Катеринославі [57, с. 107]. Водночас, на думку професора Г. В. Самойленка, у Ніжинському ІНО студклуб було створено ще у листопаді 1920 р. [67, с. 121; 68, с. 121], що викликає у нас певний сумнів. У грудні 1921 р. започаткували клуб у Златопольському ІНО [69, арк. 10]. У тому ж місяці намагалися відкрити студклуб в Одеському ІНО [70, арк. 30]. 5 жовтня 1922 р. його започаткували у Кам'янець-Подільському ІНО. Голова клубу під час відкриття заявив, що «клуб повинен бути Асоціацією студентських гуртків, в яких повинен бути введений новий метод роботи – колективний. Клуб повинен бути місцем, де найбільш радо зібралося би студентство, де кувалася би громадська думка Інституту...» [32, арк. 141]. Водночас, за свідченням інспектора губернського відділу професійної освіти Балицького, клуб функціонував вже у вересні 1922 р., який, на його думку, був єдиним «живим місцем» в ІНО [71, арк. 69]. 21 березня 1923 р. йому присвоїли ім'я Паризької комуни [52].

У 1923 р. студклуби започаткували у Миколаївському [19, арк. 49] і Полтавському ІНО [2]. 7 лютого 1924 р. у Харківському ІНО відкрили клуб «Червоний вчитель» [62; 65, с. 91]. У листопаді того ж року у Волинському ІНО створили студклуб ім. Леніна [73, арк. 30]. Крім того, вони працювали також у вінницьких ІНО [11, арк. 110зв., 114], ІСВ [8, арк. 15зв.], Корсунському [49, арк. 6зв.; 77, арк. 49], Кам'янець-Подільському [30, арк. 32], Шепетівському педтехнікумах [26, арк. 2, 8-8зв.; 42, арк. 163зв.; 43, арк. 122зв.].

У Кам'янець-Подільському ІНО на перших порах клуб очолював студент І. Созанський [33, арк. 14] (за іншими даними – З. Кицюк [23, арк. 58]), якого невдовзі замінив Доля. Наприкінці листопада 1922 р. ним керував вже Й. Гріх [33, арк. 17-18], восени 1924 р. – Загорецький [40, арк. 3зв.].

Роботою клубів, зокрема у Кам'янець-Подільському ІНО, керувала рада, яка складалася з президії (на початку 1925 р. налічувала 11 осіб) [35, арк. 92], секретарів громадських та мистецьких гуртків і організацій, представників ВБПС, профкому спілки «Робос», КНС, осередків КП(б)У і ЛКСМУ, одного з членів правління ІНО [37, арк. 162]. У другій половині 20-х рр. функціонувало правління у складі 5 осіб (голова, скарбник, завідувач читальні, секретар, член правління), яке мало свою канцелярію [25, арк. 30-30зв.; 27, арк. 20]. З 5 осіб складався і керівний орган Глухівського ІНО. 1 лютого 1924 р. його головою обрали Геращенко, секретарем – Дворкіну, скарбником – Чекана, секретарем редакційно-видавничої комісії – Махноділова, секретарем у справах секцій – Шулейка [72, арк. 61зв.]. У Харківському ІНО роботою керувало виборне правління з 13 осіб, очільником якого був І. Буланкін (майбутній академік). Заступником працював майбутній професор Харківського університету, історик С. Королівський [65, с. 92]. У Київському ІНО в 1929 р. керівним органом була управа, що складалася з 11 осіб [79, арк. 39]. Правління Конотопського педтехнікуму, яке обиралося на 1 рік, у 1925-1926 н.р. складалося з 7 членів і 2 кандидатів [21, арк. 16зв.].

Члени правління збиралися на свої засідання. Зокрема, у Кам'янець-Подільському ІНО з 1 червня 1927 р. по 1 вересня 1928 р. вони провели 13 засідань, на яких обговорили 78 питань. Крім того, відбулися 15 урочистих засідань, 6 масових вечорів (у т.ч. міжвишівський), 2 масових «виходи на село», екскурсія у Цибулівський ліс, 20 лекцій і доповідей. Серед останніх виокремимо такі: «Міжнародне становище» (лектор – Ходорковський), «Господарські досягнення за 10 років Жовтневої революції» (Анісімов), «Наукові досягнення за 10 років Жовтневої революції» (Ф. Кондрацький), «Чи був Христос?» (І. Любарський), «Чи був потоп?» (В. Геринович), «Побут студентської молоді» (Майський), «Про Шевченка» (І. Любарський) та ін. [25, арк. 30-30зв.; 27, арк. 20]. Лекції і доповіді молодь слухала і в попередні роки (наприклад, у вересні-листопаді 1923 р. – «Драматизація в школі», «Колонія Луначарського в Москві», «Американські школи», «Кубуч взагалі і Кубуч на Кам'яниччині», «Відсталі діти») [24, арк. 119, 134-134зв.].

Кількість членів клубів не була сталою. Так, восени 1924 р. клуб Кам'янець-Подільському ІНО мав 125 членів [39, арк. 2зв.; 40, арк. 3зв.], у літньому триместрі 1924-1925 н.р. – 145 [41, арк. 2зв.], наприкінці 1925-1926 н.р. – 155 [28, арк. 14зв.], у 1926-1927 н.р. – 132 [44, арк. 3зв., 62]. У Полтавському педтехнікумі в 1925-1926 н.р. було 115 членів [60, с. 80].

При клубах працювали гуртки. Так, у Київському ІНО в 1923-1924 н.р. діяли 8 ленінських, 6 професійних, 3 літературних, антирелігійний, драматичний, хоровий, спортивний, газетний, художній, шаховий гуртки, гурток-есперанто, читальня [74, арк. 13, 84], у 1924-1925 н.р. – 6 гуртків «біжучої політики», 4 професійних, 2 літературних, марксистсько-ленінський, драматичний, художній, співочий, спортивний, шахово-шашковий гуртки, гурток юнацького руху, есперанто, читальня [74, арк. 101], у 1925-1926 н.р. – шаховий, драматичний, хоровий, спортивний, радіогурток [75, арк. 606], у 1928-1929 н.р. – драматичний, хоровий, музичний, фізкультурний, стрілецький, санітарний, фото- і радіогурток [79, арк. 39]. У Волинському ІНО в листопаді 1924 р. діяли такі гуртки – марксистський, ленінський, професійний, літературний, хоровий, драматичний, художній [1; 76, арк. 562]. Тоді ж Полтавський ІНО мав хоровий, природничо-систематичний, драматичний, літературний, мистецький, соціально-економічний та спортивний [59, с. 91]. Гуртки працювали також і при студклубах Кам'янець-Подільського [29, арк. 6; 39, арк. 2зв.; 40, арк. 3зв.], Катеринославського [12, арк. 150] і Херсонського ІНО [46, арк. 3], Бердянського [54] і Конотопського педтехнікумів [21, арк. 9].

Як правило, гуртки працювали 1 раз на тиждень [76, арк. 562]. У газеті «Робітник освіти» студент Харківського ІНО зазначав, що один день треба звільнити для клубу й перейти на п'ятиденну систему занять в інституті. Тільки тоді можна буде охопити клубною роботою все студентство. Інший студент у дусі того часу висловився, що «ми повинні брати участь у клубній роботі, щоб іти в ногу з життям, утворюючи його зі всіма трудящими нашої радянської держави» [53].

Студклуби функціонували і в 30-х рр. Наприклад, один з них діяв у середині десятиліття у Вінницькому педінституті. Тут працювали гуртки, було оформлено Сталінський куток, проводилися культурно-масові вечірки [9, арк. 39].

У роботі клубів мали місце недоліки. Так, у 1928 р. в акті про роботу профкому Кам'янець-Подільського ІНО вказувалося на таке: «За увесь час не було улаштовано масових вечорів на теми: побуту, науково-освітніх лекцій, останніх досягнень науки і техніки. Немає розмеження культурно-освітньої роботи між внутрівузівською та позавузівською, завдяки чому Рада клубу не уявляє точно своїх функцій та масштабу роботи» [45, арк. 89]. 3 січня 1929 р. на загальних зборах осередку КП(б)У Шепетівського педтехнікуму йшлося про незадовільну культмасову роботу у технікумі: не випускалася стінгазета, нерегулярно працював студентський клуб [26, арк. 8-8зв.]. Член осередку Морозюк звертав увагу на те, що читальня, у зв'язку з нестачею керосину, у вечірні години не освітлювалася, тому не було можливості читати літературу. Вечірки він пропонував проводити у лабораторії соціального виховання, оскільки клуб не опалювався. Коваль акцентував увагу на тому, що викладачі усунулися від роботи серед студентів. Кузьміч, солідаризуючись з Ковалем, зазначав: «Лектура і студенти це два помости. Лектура вся вдарилася в академізм... Ніхто клуб не відвідує». Так само Войтович звертав увагу на те, що таке положення може призвести до невтішних для радянської влади наслідків: «Потрібно студентство виховувати, щоб з них не вийшли контрреволюціонери». З уст Лозовського прозвучала критика на адресу правління педтехнікуму, яке не виділяло кошти на культмасову роботу у виші [26, арк. 19-19зв.]. На початку десятиліття, як і в Шепетівському, проблеми з опаленням були і в Ніжинському ІНО. Колишній студент цього закладу П.П.Плющ згадував: «Зимовими вечорами, дарма що в приміщенні інститутського студклубу панував тріскун-мороз, ми розважалися в міру своїх сил з безжурністю властивою молодості. Багато танцювали (це рятувало нас від холоду), дискутували на літературні теми...» [67, с. 144]. У січні 1934 р. з Кам'янець-Подільського педтехнікуму повідомляли про «недостатньо налагоджену клубну роботу, календар клубної роботи не використову[вався], не[було] точного обліку переведеної роботи..., не розгорнуто ще достатньо антирелігійної роботи» [31, арк. 19зв.-20].

Мали місце випадки, коли приміщення студклубу використовувалося не за призначенням. Наприклад, у Миколаївському ІНО в березні 1928 р. правління вишу ухвалило розмістити тут аудиторії, при потребі використовуючи їх як клуб [18, арк. 51зв.].

Проблемам клубів приділяли увагу на загальнодержавному рівні. Наприклад, у постанові ЦК РКП(б) «Про роботу вищої школи» від 12 січня 1925 р. зазначалося, що клуби вишів повинні розвивати всі форми гурткової і масової роботи (організація масової фізкультури, «жива газета», товариські вечори, науково-виробничі екскурсії, суди, вистави і т.д.). Вишівські клуби повинні були контактувати із клубами свого регіону [51, с. 137]. Про це ж йшлося і в резолюції I всесоюзної конференції пролетарського студентства. Крім цього, зверталася увага на те, що при гуртожитках необхідно організувати «червоні кутки», роботу яких варто було пов'язати з роботою клубу. «Червоні кутки» мали вести низову культурну роботу, організовуючи читальні і т.д., а також залучати до клубу нових членів [63, с. 81].

У декількох архівних документах зазначається, що відповідно до постанови окрполітосвіти у першому кварталі 1925 р. студклуб Кам'янець-Подільському ІНО реорганізували у «червоний куток» [34, арк. 10зв.]. Водночас, інші документи свідчать, що «куток» був низовою ланкою студклубу. Роботою керувала рада, яка складалася з трьох осіб. В «кутку» було 11 газет і 43 журнали [41, арк. 2зв.]. Функціонував «червоний куток» і в Кам'янець-Подільському педінституті. Зокрема, станом на 1 лютого 1934 р. він працював в одному із гуртожитків вишу, де систематично «пророблялися» матеріали з газет [38, арк. 10]. У Бердянському педтехнікумі в квітні 1930 р. «червоні кутки» організували безпосередньо у навчальному корпусі і гуртожитку [15, арк. 47]. У Польському педінституті в другому семестрі 1933-1934 н.р. теж працював «куток», у якому проводилося читання газет і журналів [17, арк. 8].

Таким чином, діяльність студентських клубів, яка була підпорядкована ідеологічним настановам партії, є доволі неоднозначною. З одного боку, студклубівців мобілізували для слухання лекцій і доповідей, влаштовували масові вечори, зокрема, і міжвишівські, організовували роботу гуртків, масові «виходи на село», екскурсії на природу тощо. З іншого боку, у роботі клубів мали місце і низка недоліків. Зокрема, мали місце випадки, коли на «масових» вечорах ігнорували питання облаштування побуту молоді, не висвітлювали досягнення науки і техніки тощо; не випускали стінгазети. Нерідко читальні студклубів не опалювалися і не освітлювалися, через що студенти не мали можливості підвищувати свій інтелектуальний рівень. У ряді випадків роботу студклубів не оптимізували керівні органи навчальних закладів, які за залишковим принципом виділяли фінанси на культурно-масову роботу молоді, а приміщення клубів використовували не за призначенням.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. А.К. Взялися до праці // Радянська Волинь. Житомир, 1924. 28 листопада. Ч.99 (271). С.3.
2. Базь І. Полтава. ІНО // Студент революції. Харьков, 1923. №6. С. 88.
3. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 29. Оп. 1. Спр. 620.
4. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 249. Оп. 1. Спр. 4.
5. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 249. Оп. 1. Спр. 12.
6. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 249. Оп. 1. Спр. 15.
7. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 249. Оп. 1. Спр. 34.
8. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 292. Оп. 1. Спр. 4.
9. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 292. Оп. 1. Спр. 35.
10. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 457. Оп. 1. Спр. 135.
11. Держархів Вінницької обл. Ф. Р. 1941. Оп. 1. Спр. 9.
12. Держархів Дніпропетровської обл. Ф. П. 7. Оп. 1. Спр. 473.
13. Держархів Дніпропетровської обл. Ф. П. 7. Оп. 1. Спр. 1489.
14. Держархів Житомирської обл. Ф. П. 211. Оп. 1. Спр. 35.
15. Держархів Запорізької обл. Ф. Р. 3674. Оп. 1. Спр. 114.
16. Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 11.
17. Держархів м. Києва. Ф. Р. 920. Оп. 11. Спр. 18.
18. Держархів Миколаївської обл. Ф. Р. 99. Оп. 1. Спр. 3.
19. Держархів Миколаївської обл. Ф. Р. 99. Оп. 1. Спр. 638.
20. Держархів Сумської обл. Ф. П. 352. Оп. 1. Спр. 6.
21. Держархів Сумської обл. Ф. Р. 4307. Оп. 1. Спр. 52.
22. Держархів Херсонської обл. Ф. Р. 414. Оп. 1. Спр. 195.
23. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 164.
24. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 3. Оп. 1. Спр. 34.
25. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 4. Спр. 1.
26. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 458. Оп. 1. Спр. 275.
27. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 1605. Оп. 1. Спр. 5в.
28. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 5. Оп. 1. Спр. 611.
29. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 5. Оп. 1. Спр. 641.
30. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 1. Спр. 83.
31. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 2. Спр. 11.
32. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 51.
33. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 273.
34. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 400.
35. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 414.
36. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 601.
37. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 711.
38. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 2066.
39. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 3. Спр. 3.
40. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 4. Спр. 3.
41. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 4. Спр. 4.
42. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1086. Оп. 1. Спр. 230.
43. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1086. Оп. 1. Спр. 356.
44. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1566. Оп. 1. Спр. 265.
45. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 4.
46. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 5.
47. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 21.
48. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1584. Оп. 1. Спр. 30.
49. Держархів Черкаської обл. Ф. Р. 198. Оп. 1. Спр. 6.
50. Держархів Черкаської обл. Ф. Р. 237. Оп. 1. Спр. 12.
51. Директивы ВКП(б) по вопросам просвещения. Вопросы народного просвещения в основных директивах съездов, конференций, совещаний Центрального комитета и Центральной контрольной комиссии Всесоюзной коммунистической партии (большевиков)/[сост. А. Я. Подземский]. Москва, Ленинград: ОГИЗ, 1931. 496 с.
52. Життя студентів ІНО // Червоний шлях. Кам'янець-Подільський, 1923. 23 березня. №62 (111). С. 2.
53. За нову школу (стінгазети ВУЗів м Харкова) // Студент революції. 1925. №8. С. 41.
54. Кардаш Г. Бердянський педтехнікум // Студент революції. 1927. №4. С. 65.
55. Культурное строительство в Черкасской области (1917-1980): сб. док. и материал. / [сост.: Н. И. Береза, В. Н. Болтенков, С. И. Кононенко и др.; редкол.: Г. В. Суховершко (отв. ред.), Н. И. Береза, В. Н. Болтенков и др.]. Днепропетровск: Проминь, 1989. 272 с.

- 56.Лаврут О. О. Громадська діяльність студентства УСРР в 20-х рр. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр./[редкол.: В. М. Вашкевич (гол. ред.), Б. І. Андрусишин, І. Н. Войцехівська та ін.]. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 26. С. 71–80.
- 57.Липинский В. В. Кто защитит студента? Студенческие организации Украины: история и современность. Донецк: редакц.-издат. отдел Донецк. управл. по печати, 1991. 116 с.
- 58.Морозан О. О. Позанавчальна діяльність майбутніх педагогічних працівників на Миколаївщині у 20-30-ті роки ХХ століття // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського: іст. науки/[редкол.: В. Д. Будак (гол. ред.), М. М. Шитюк, А. М. Бахтін та ін.]. Миколаїв: Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, 2008. Вип. 21. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvmdu/Ist/2008_21/Morozan.pdf (дата звернення: 10.03.2017)
- 59.Науменко Р. Полтавський Інститут Народної Освіти // Студент революції. 1924. №1-2. С. 90–91.
- 60.Полтавський педагогічний технікум ім. Михайла Драгоманова в 1926 році (перше півріччя) // Бюлетень Полтавського педагогічного технікуму ім. Михайла Драгоманова. Полтава, 1926. №1. С. 8–13.
- 61.Приємський В. Що перше? // Студент Прикордоння. Кам'янець-Подільський, 1929. 21 травня. Ч.5. С. 2.
- 62.Рачинська. У Харківському Інституті Народної Освіти // Студент революції. 1924. №8-9. С. 48.
- 63.Резолюции 1-й Всесоюзной конференции пролетстуду // Студент революции. 1925. №7. С. 81.
- 64.Резолюції та пропозиції II Всеукраїнської конференції пролетстуду // Студент революції. 1927. №1. С. 93–100.
- 65.Рябченко О. Л. Харківський інститут народної освіти ім. О. О. Потебні (1921-1930 рр.). Харків: Харків. держ. академія міськ. госп., 2000. 214 с.
- 66.Ряппо Я. Радянське студентство (характеристика вузів України). Харків: Держ. вид-во Укр., 1928. 48 с.
- 67.Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету. Ніжин: Ніжин. держ. пед. ун-т, 2000. 288 с.
- 68.Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин: Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, 1999. 288 с.
- 69.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 2. Спр. 292.
- 70.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 2. Спр. 293.
- 71.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 2. Спр. 1017.
- 72.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 2. Спр. 1055.
- 73.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 4. Спр. 629.
- 74.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 4. Спр. 634.
- 75.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 5. Спр. 289.
- 76.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 5. Спр. 566.
- 77.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 6. Спр. 415.
- 78.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 7. Спр. 9.
- 79.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 9. Спр. 306.
- 80.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 10. Спр. 1528.
- 81.ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 11. Спр. 149.

Александр Комарницкий

*Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко
доктор исторических наук, доцент (Украина)*

Людмила Комарницкая

*Подольский специальный учебно-реабилитационный социально-экономический колледж
кандидат филологических наук, преподаватель (Украина)*

**Деятельность студенческих клубов педагогических учебных заведений УСРР
в 20-30-е гг. ХХ в.**

Аннотация. В статье анализируется деятельность студенческих клубов педагогических учебных заведений советской Украины в 20-30-е гг. ХХ в. Отмечается, что работа студклубов была подчинена идеологическим установкам партии. Она, по мнению автора, была довольно неоднозначной. С одной стороны, студклубовцев мобилизовали для слушания лекций и докладов, устраивали массовые вечера, в том числе и междувузовские, организовывали работу кружков, экскурсии и тому подобное. С другой стороны, в работе клубов имели место и ряд недостатков. В частности, приводятся данные об игнорировании

на «массовых» вечерах вопросов обустройства быта молодежи, не освещение достижений науки и техники и тому подобное. Нередко читальни студклубов не отапливались и не освещались, из-за чего студенты не имели возможности повышать свой интеллектуальный уровень. В ряде случаев работу студклубов не оптимизировали органы учебных заведений, которые по остаточному принципу выделяли финансы на культурно-массовую работу молодежи, а помещения клубов использовали не по назначению.

Ключевые слова: студенческий клуб, институт, правление, лекция.

ABSTRACT

Oleksandr Komarnitskyi

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University

Dr.(History), Associate Professor (Ukraine)

Liudmyla Komarnitska

Podillia special training and rehabilitation social-economical college,

PhD (Philology), teacher (Ukraine)

The Activities of Student Clubs of Pedagogical Educational Institutions of the Ukrainian SSR in the 20-30s of the XX century

The article analyzes the activities of student clubs of pedagogical educational institutions of Soviet Ukraine in the 20-30s. of the XX century It is noted that their activities were subordinate to the ideological principles of the party. They were the centers of socio-educational, politically educational and cultural work of universities. The author, analyzing the place of social activity in the life of students of the then Soviet society, noted that it was on a par with academic work. It tells about the emergence in the early 20s. the first clubs, the opening of which turned into celebrations. Most clubs were headed by students. The article analyzed the work of the governing bodies, which consisted of the presidium, secretaries of public and art circles and organizations, representatives of the trade union committee, cells of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine and LKSMU, one of the members of the board of pedagogical universities. The work of student clubs, according to the author, was rather ambiguous. On the one hand, student clubs were mobilized for listening to lectures and reports, mass events were organized, including those held in small groups, they organized the work of circles (Leninist, professional, literary, anti-religious, drama, choral, sports, newspaper, art, chess, etc.) On the other hand, there were a number of shortcomings in the work of the clubs. In particular, data are given on the neglect at the "mass" evenings of issues of arranging the life of youth, and not the coverage of the achievements of science and technology and the like. Often, reading student clubs were not heated and not covered, because of which students were not able to improve their intellectual level. In some cases, the work of the studclub was not optimized by the authorities of educational institutions, on the residual principle they allocated finances for the cultural work of youth, and the premises of the clubs were used for other purposes.

Key words: student club, institute, board, council, lecture, report, evening, tour.

REFERENCES:

1. A.K. Vzialysia do pratsi // Radianska Volyn. Zhytomyr, 1924. 28 lystopada. Ch.99 (271). S.3.
2. Baz Y. Poltava. YNO // Student revoliutsyy. Kharkov, 1923. №6. S. 88.
3. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 29. Op. 1. Spr. 620.
4. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 249. Op. 1. Spr. 4.
5. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 249. Op. 1. Spr. 12.
6. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 249. Op. 1. Spr. 15.
7. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 249. Op. 1. Spr. 34.
8. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 292. Op. 1. Spr. 4.
9. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 292. Op. 1. Spr. 35.
10. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. P. 457. Op. 1. Spr. 135.
11. Derzharkhiv Vinnytskoi obl. F. R. 1941. Op. 1. Spr. 9.
12. Derzharkhiv Dnipropetrovskoi obl. F. P. 7. Op. 1. Spr. 473.
13. Derzharkhiv Dnipropetrovskoi obl. F. P. 7. Op. 1. Spr. 1489.
14. Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl. F. P. 211. Op. 1. Spr. 35.
15. Derzharkhiv Zaporizkoi obl. F. R. 3674. Op. 1. Spr. 114.
16. Derzharkhiv m. Kyieva. F. R. 359. Op. 1. Spr. 11.
17. Derzharkhiv m. Kyieva. F. R. 920. Op. 11. Spr. 18.
18. Derzharkhiv Mykolaivskoi obl. F. R. 99. Op. 1. Spr. 3.
19. Derzharkhiv Mykolaivskoi obl. F. R. 99. Op. 1. Spr. 638.

20. Derzharkhiv Sumskoi obl. F. P. 352. Op. 1. Spr. 6.
21. Derzharkhiv Sumskoi obl. F. R. 4307. Op. 1. Spr. 52.
22. Derzharkhiv Khersonskoi obl. F. R. 414. Op. 1. Spr. 195.
23. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. P. 1. Op. 1. Spr. 164.
24. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. P. 3. Op. 1. Spr. 34.
25. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. P. 4. Op. 4. Spr. 1.
26. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. P. 458. Op. 1. Spr. 275.
27. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. P. 1605. Op. 1. Spr. 5v.
28. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 5. Op. 1. Spr. 611.
29. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 5. Op. 1. Spr. 641.
30. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 300. Op. 1. Spr. 83.
31. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 300. Op. 2. Spr. 11.
32. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 302. Op. 1. Spr. 51.
33. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 302. Op. 1. Spr. 273.
34. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 302. Op. 1. Spr. 400.
35. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 302. Op. 1. Spr. 414.
36. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 302. Op. 1. Spr. 601.
37. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 302. Op. 1. Spr. 711.
38. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 302. Op. 1. Spr. 2066.
39. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 302. Op. 3. Spr. 3.
40. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 302. Op. 4. Spr. 3.
41. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 302. Op. 4. Spr. 4.
42. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 1086. Op. 1. Spr. 230.
43. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 1086. Op. 1. Spr. 356.
44. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 1566. Op. 1. Spr. 265.
45. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 1584. Op. 1. Spr. 4.
46. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 1584. Op. 1. Spr. 5.
47. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 1584. Op. 1. Spr. 21.
48. Derzharkhiv Khmelnytskoi obl. F. R. 1584. Op. 1. Spr. 30.
49. Derzharkhiv Cherkaskoi obl. F. R. 198. Op. 1. Spr. 6.
50. Derzharkhiv Cherkaskoi obl. F. R. 237. Op. 1. Spr. 12.
51. Dyrektyvy VKP(b) po voprosam prosveshcheniya. Voprosy narodnoho prosveshcheniya v osnovnykh dyrektyvakh s'ezdov, konferentsiy, soveshchaniy Tsentralnoho komiteta y Tsentralnoi kontrolnoi komysyy Vsesoiuznoi kommunystycheskoi partyy (bolshevkyov)/[sost. A. Ya. Podzemskiy]. Moskva, Lenynhrad: OHYZ, 1931. 496 s.
52. Zhyttia studentiv INO // Chervonyi shliakh. Kamianets-Podilskiy, 1923. 23 bereznia. №62 (111). S. 2.
53. Za novu shkolu (stinzhazety VUZiv m Kharkova) // Student revoliutsii. 1925. №8. S. 41.
54. Kardash H. Berdianskyi pedtekhnikum // Student revoliutsii. 1927. №4. S. 65.
55. Kulturnoe stroytelstvo v Cherkasskoi oblasti (1917-1980): sb. dok. y materyal. / [sost.: N. Y. Bereza, V. N. Boltenkov, S. Y. Kononenko y dr.; redkol.: H. V. Sukhovershko (otv. red.), N. Y. Bereza, V. N. Boltenkov y dr.]. Dnepropetrovsk: Promyn, 1989. 272 s.
56. Lavrut O. O. Hromadska diialnist studentstva USRR v 20-ty kh rr. KhKh st. // Hileia: naukovyi visnyk: zb. nauk. pr./[redkol.: V. M. Vashkevych (hol. red.), B. I. Andrusyshyn, I. N. Voitsekhivska ta in.]. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, 2009. Vyp. 26. S. 71–80.
57. Lypynskiy V. V. Kto zashchytyt studenta? Studencheskye orhanyzatsyy Ukrainy: ystoriya y sovremennost. Donetsk: redakts.-yzdat. otdel Donetsk. upravl. po pechaty, 1991. 116 s.
58. Morozan O. O. Pozanavchalna diialnist maibutnykh pedahohichnykh pratsivnykiv na Mykolaivshchyni u 20-30-ty roky KhKh stolittia // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho: ist. nauky/[redkol.: V. D. Budak (hol. red.), M. M. Shytiuk, A. M. Bakhtin ta in.]. Mykolaiv: Mykolaiv. derzh. un-t im. V. O. Sukhomlynskoho, 2008. Vyp. 21. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvmdu/Ist/2008_21/Morozan.pdf (data zvernennia: 10.03.2017)
59. Naumenko R. Poltavskiy Instytut Narodnoi Osvity // Student revoliutsii. 1924. №1-2. S. 90–91.
60. Poltavskiy pedahohichnyi tekhnikum im. Mykhaila Drahomanova v 1926 rotsi (pershe pivrichchia) // Biuleten Poltavskoho pedahohichnoho tekhnikumu im. Mykhaila Drahomanova. Poltava, 1926. №1. S. 8–13.
61. Priemskiy V. Shcho pershe? // Student Prykordonna. Kamianets-Podilskiy, 1929. 21 travnia. Ch.5. S. 2.
62. Rachynska. U Kharkivskim Instyuti Narodnoi Osvity // Student revoliutsii. 1924. №8-9. S. 48.
63. Rezoliutsyy 1-y Vsesoiuznoi konferentsyy proletstudu // Student revoliutsii. 1925. №7. S. 81.

- 64.Rezoliutsii ta propozyzii II Vseukrainskoi konferentsii proletstudu // Student revoliutsii. 1927. №1. S. 93–100.
- 65.Riabchenko O. L. Kharkivskiy instytut narodnoi osvity im. O. O. Potebni (1921-1930 rr.). Kharkiv: Kharkiv. derzh. akademiia misk. hosp., 2000. 214 s.
- 66.Riappo Ya. Radianske studentstvo (kharakterystyka vuziv Ukrainy). Kharkiv: Derzh. vyd-vo Ukr., 1928. 48 s.
- 67.Samoilenko H. V., Samoilenko O. H. Nizhynska vyshcha shkola: vid Himnazii vyshchych nauk do universytetu. Nizhyn: Nizhyn. derzh. ped. un-t, 2000. 288 s.
- 68.Samoilenko H. V., Samoilenko O. H. Nizhynskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykoly Hoholia. Nizhyn: Nizhyn. derzh. ped. un-t im. M. Hoholia, 1999. 288 s.
- 69.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 2. Spr. 292.
- 70.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 2. Spr. 293.
- 71.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 2. Spr. 1017.
- 72.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 2. Spr. 1055.
- 73.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 4. Spr. 629.
- 74.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 4. Spr. 634.
- 75.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 5. Spr. 289.
- 76.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 5. Spr. 566.
- 77.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 6. Spr. 415.
- 78.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 7. Spr. 9.
- 79.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 9. Spr. 306.
- 80.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 10. Spr. 1528.
- 81.TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 11. Spr. 149.

Статтю надіслано до редколегії 05.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 21.10.2019 р.

УДК 94(477):341.43(=162.1) «192/193»
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-34-42>

Людмила Гуцало

Житомирський державний університет імені Івана Франка
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Радянська програма переселення та депортацій поляків УСРР наприкінці 1920-х – 1936 рр.

Анотація. У статті на основі аналізу комплексу джерел і літератури висвітлено особливості переселенської кампанії кінця 1920 рр. та депортаційної політики 1935-1936 рр. компартійно-радянського режиму щодо польського населення України. Проаналізовано основні етапи, причини, масштаби виселення польських селян. З'ясовано, що зазначена форма репресій була інспірована вищим керівництвом країни задля реалізації соціально-економічних процесів, придушення політично активної частини нелояльних до радянської влади поляків.

Ключові слова: переселення, депортаційна політика, польське селянство, Мархлевський польський район, прикордоння, республіканський та всесоюзний колонізаційний фонди.

У 1920-1930-х рр. радянська влада прагнула залучити польське населення УСРР, як і все населення УСРР, до активної діяльності в будівництві соціалізму та закріпити в їхній свідомості довіру до себе. На цей час припадає й реалізація переселенської та депортаційної політики компартійно-радянського режиму щодо різних категорій населення України. Не минули ці процеси і польське населення республіки.

Питанню переселенської політики щодо польського населення УСРР присвячено публікацію О. Розовик, у якій автор зосереджує увагу лише на аграрному переселенні, оминувши політичні сторони цього процесу. Порайонний зріз переселень і депортацій в постголодоморні роки проаналізував Г. Єфіменко [13]. Історіографічний аспект проблеми охарактеризовано в праці О. Довбні [11, с. 113]. У дослідженнях Г. Стронського [16, с. 32-38], Л. Мартинової [14, с. 174-176], В. Жезицького [12] значну увагу приділено депортації польського населення в 1935-1936 роках.

Метою нашого дослідження є розкриття особливостей переселення та депортацій поляків УСРР в окреслений період.

У середині 1920-х рр. партійно-державна влада почала здійснювати широкомасштабне переселення селян з аграрно перенаселених територій на неосвоєні землі.

Зазначимо, що станом на 1925 р. чисельність польського сільського населення в північно-західних округах УСРР становила 371 тис., із яких 97,4 тис. – надлишкове населення.

У 1925 р. уряд ухвалив програму переселення польського сільського населення УСРР. Ще до цього було зменшено площу земельних наділів поляків-селян Київської, Волинської та Подільської губерній із 8 – 10 до 1,5 – 2 десятин на одне господарство, що не відповідало прожитковому мінімуму [10, арк. 10]. Ще однією проблемою була малопридатність частини земель Чернігівщини, волинського Полісся, північної Київщини до землеробства (заболочені, торф'яні, піщані, дернисто-підзолисті ґрунти). До того ж зростала кількість малоземельного та безземельного населення.

Згідно з 10-річним планом (1925 – 1935) було заплановано нагальне переселення майже 100 тис. польських селян.

У виписці з доповіді ЦКНМ щодо підсумків Першої всеукраїнської наради про роботу серед національних меншин України зазначено: «Зважаючи на аграрне перенаселення, особливо в місцях проживання селян-поляків..., необхідно проводити переселення як у степ УСРР, так і за її межі, організовуючи ходацтво та переселення такими групами, щоб у місцях вселення можна було організувати національну раду, школу тощо, а також проводити переселення в місця поряд з однонаціональним населенням» [17, арк. 7]. Водночас наголошено й на враховуванні побутових особливостей, форм господарювання етнічних селянських груп населення як у місцях виходу, так і під час влаштування їх на переселенських фондах [4, с. 31].

Відбір контингенту переселенців із переповнених малоземельних польських сіл проходив на основі загальних вимог, установлених для переселенців, на південь України з огляду на родинний склад і матеріальне забезпечення: родинний склад – 5 осіб при 3 працездатних та майна на 500 крб. [19, арк. 42; 4, с. 32-33]. Крім того, було порушено питання щодо того, щоб до переселенських товариств входили не тільки родини з п'яти та понад п'ять осіб, але й із меншим кількісним складом.

Окружні комісії з переселення формували списки охочих оселитися на півдні республіки. у процесі відбору переселенського контингенту перевагу надавали сільськогосподарським колективам, яким у місцях оселення створювали сприятливі умови для розвитку колективних форм господарювання. До того ж оселення національних меншин компактними групами, з утворенням із них товариств полегшувало сам процес переселення.

На республіканські фонди плановано переселити 17,5 тис. осіб (3,3 тис. господарств), на союзні – 6,4 тис. осіб (1200 дворів).

Упродовж 1926 – 1927 рр. виділено нарядів для 700 польських родин: Коростенська округа – 50, Волинська – 150, Шепетівська – 100, Бердичівська – 100, Проскурівська – 150, Кам'янецька – 150. У цих округах проживало близько 300 тис. селян-поляків (8,3 % сільського населення). Одну частину родин повинна була переселити на республіканські фонди у польські села та хутори або підселяти в уже наявні села. Іншу – до Сибіру, у райони, де проживало польське населення [17, арк. 291; 23, арк. 90].

На Херсонщині та Мелітопольщині поблизу польських поселень було виділено ділянки для переселенців із першого переселенського району, у який входили округи прикордонної смуги. Його розвантажували насамперед [20, арк. 222; 18, арк. 59].

Із початком переселенської кампанії польських селян у Херсонській та Мелітопольській округах було виділено землі для 200 господарств переселенців, по 100 в кожній з округ. Але переселитися на південь України виявили бажання лише 145 родин польських селян із Волинської, Київської, Коростенської та Проскурівської округ [21, арк. 43; 22, арк. 2].

На союзні колонізаційні фонди переселення розпочалося з 1928 р. [20, арк. 222] у зв'язку з тим, що фонди УСРР були фактично вичерпані для переселення. Але представників національних меншин продовжували переселяти в національні села на півдні України. На цей період було визначено в республіканському колонізаційному фонді 100 ділянок для поляків. Із Київської округи плановано переселити на Далекий Схід 20 польських родин, до Сибіру – 14 [19, арк. 130, 168]. На 1929 р. НКЗС УСРР просив Всесоюзний переселенський комітет забронювати на переселенську кампанію вже 175 ділянок для поляків [19, арк. 21].

У витязі з протоколу №18 засідання ЦКНМ від 30 червня 1928 р. зазначено, що НКЗС у проекті плану переселення на 5 років назвав «дуже малу кількість нарядів на переселення національних меншин» (виділено в тексті – Л.Г.). І ЦКНМ звернувся із проханням збільшити їхню кількість, особливо для німців і поляків [19, арк. 65].

Загалом згідно з 10-річним перспективним планом НКЗС планував переселити з 1928 р. по 1930 р. орієнтовно 2 тис. 505 польських сімей України (по 835 родин щороку) [21, арк. 6].

Надлишкове польське населення разом із 10-річним приростом згідно з планом НКЗС становило 7 тис. 270 осіб, а за підрахунками ЦКНМ – 159 тис. 335 осіб. З огляду на це

керівництво ЦКНМ вбачало можливість переселення на союзні фонди 43 тис. 430 польських селян (8 тис. 352 двори), замість 2 тис. 600, визначених НКЗС [23, арк. 31]. До речі, часто в архівних документах відзначаємо різні відомості щодо кількості запланованих переселенців, зокрема це й 2 тис. 505, і 2 тис. 600 польських сімей. Хоча обидві цифри свідчать, що це орієнтовні плани.

Упродовж 1928 р. на союзні колонізаційні фонди було переселено 17 польських родин, у 1929 р. – стільки ж. Такий незначний рух переселенців, як зазначено в документах, пояснювали «бурхливим ростом колективізації, значним збільшенням засівної площі, особливо під технічні культури, великим попитом на робочі руки з боку промисловості та радянських господарств, а також розв'язанням питання у поліпшенні добробуту бідняцько-середняцьких господарств у колгоспному будівництві» [24, арк. 5].

На 1 січня 1930 р. на колфонди півдня України було заселено 28 господарств польських селян: до Мелітопольської округи – 13, Зінов'ївської – 7, Першотравенської – 8 [24, арк. 6].

Із проведенням примусової колективізації до списків на виселення все частіше потрапляли заможні господарі. Зокрема, у березні 1930 р. у Волинській окрузі було створено комісію у складі секретаря обкому, голови окрвиконкому й керівника окружного відділу ДПУ, яка визначила 35 осіб-«куркулів» із Мархлевського району, які підлягали виселенню. Передусім планували виселити «найміцніших куркулів-експертників і напівпоміщиків, особливо осіб польської національності» [15, с. 80; 6, арк. 37]. Зазначимо, що куркулями-експертниками вважали заможних господарів, які сплачували податки згідно з їхнім майновим становищем, а до категорії «напівпоміщиків» відносили навіть бідняків і наймитів, якщо вони чинили опір колективізації.

Водночас «очищення» від «куркулів та антирадянських елементів» відбувалося й на інших прикордонних територіях, оскільки в ДПУ вважали, що вони можуть бути як керівниками та організаторами, так і кадрами для повстанської, диверсійної, шпигунської роботи польсько-петлюрівських зарубіжних центрів. Тому для усунення «загрози» їх виселяли на північ. Представникам ДПУ допомагав сільський актив. Інформатори сповіщали про становище в сільській раді, тобто про що говорять жителі певної місцевості, їхній настрій, чи є незадоволені радянською владою, чи є невдоволення селян і в чому воно виражається. За наявності повної поінформованості про стан того чи іншого населеного пункту представники ДПУ мали змогу своєчасно вжити запобіжних заходів, аби успішно провести операцію. Зібрані відомості щоденно надсилали в районну оперативну групу.

Із представників сільського активу створювали варту на околицях села, аби запобігти втечі куркулів. Операцію проводили рано-вранці по всіх населених пунктах до трьох годин. Арештованих збирали в один із намічених пунктів, де звезені арештовані перебували до півгодини в очікуванні виселення. Заздалегідь підготовленими (з вечора) підводами, у супроводі активу їх звозили в район. Відповідальність за проведення операції покладали на сільського уповноваженого.

Маршрут транспорту визначали так, аби менше проїздити населеними пунктами. Про нього заздалегідь доповідали в оперативну групу [15, с. 82- 83].

Розкуркулення, примусова колективізація, Голодомор 1932-1933 рр. підштовхнули селян залишати постійні місця проживання й самостійно шукати кращого життя на Півдні України або й за межами республіки.

Підписання 26 січня 1934 р. договору про ненапад між Польщею та Німеччиною погіршило радянсько-польські відносини. З боку радянської влади посилюється негативне ставлення, розгортається антипольська пропагандистська кампанія. Цей процес супроводжувався закриттям шкіл національних меншин, «чисткою» від «антирадянських елементів, поляків» [1, с. 239], ліквідацією національних сільських рад і районів (Мархлевський польський район був розформований одним із перших!), репресіями.

Згорання коренізації збіглося з нагнітанням ворого- та шпигуноманії. 20 грудня 1934 р. у постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про переселення з прикордонних районів німецького та польського населення» наголошено на тому, що в прикордонній смузі проживають компактні маси польського та німецького населення, одноосібники та колгоспники, яких не можна вважати благонадійними. Тому було ухвалено рішення, за яким передбачено комплекс заходів зі «зміцнення прикордонної смуги» [1, с. 239]. Зокрема, «очистити» населені пункти з польським і німецьким населенням від «неблагонадійного й антирадянського елемента» – вислати на Північ близько 2 тис. сімей.

Офіційно переселенську кампанію розглядали як засіб зміцнення прикордонної смуги держави. До її проведення залучали місцеві партійно-державні та каральні органи.

23 січня 1935 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову про переселення з прикордонних районів 8 300 господарств на схід України. За даними НКВС, із 20 лютого по 10 березня 1935 р. із Київської та Вінницької областей було виселено 8329 господарств, із них 2866

– польські, які переселялися до Біловодського, Білокуракінського, Верне-Теплівського, Марківського, Нижньо-Дуванського, Ново-Астраханського, Ново-Айдарського, Новопсковського, Старобільського районів Старобільської округи та північно-західних районів Дніпропетровщини [2, с. 156; 25, арк. 19, 44]. Серед тих, хто потрапляв до списків на виселення, були одноосібники, куркулі, колгоспники.

Налякане виселенням населення (передусім одноосібники) поспішно почало вступати в колгоспи, продавати худобу, майно. Лише в с. Слобода Чернецька Мархлевського району виявили бажання стати колгоспниками 58 осіб, із них 40 було прийнято. 9 заяв направлено в містя нового вселення, решта 9 господарств отримали відмову з різних причин (продаж коней, приховування посівного матеріалу, неявка на збори). У с. Дзикунка лави колгоспників поповнилися 55 господарствами, с. Кам'яний Брід – 23 тощо [7, арк. 28, 34].

Складну ситуацію засвідчувала інформація про голодування людей у колгоспах Мархлевського району, яка надійшла на початку лютого 1935 р. у Київський обком КП(б)У. Аби полегшити становище, керівництво району просило терміново виділити 100 тонн хліба. Тому під час переселенської кампанії люди надіялися на кращі матеріальні умови й добробут на нових місцях оселення [16, с. 32].

Для здійснення депортацій створено обласні й районні комісії. До складу останньої – «трійки» – входили: голова райвиконкому, секретар райкому партії та начальник районного відділу НКВС. Звичайно, не обходилося без активної допомоги комуністів, комсомольців, працівників правоохоронних органів. Згідно з інструктажем, уповноважені з переселення підкреслювали, що все робиться для добра переселенців і районів, які повинні позбутися тих, хто «не проявляє себе в зміцненні кордону та колгоспного ладу».

Аналізуючи кількісний та національний склад селянських господарств, депортованих із прикордонних районів Київської та Вінницької областей у лютому-березні 1935 р., припускаємо, що основним критерієм відбору, найімовірніше, було неолояльне ставлення селян до радянської влади, а вже потім етнічна складова.

Наступна хвиля переселення польського населення припала на осінь 1935 р. Їй передувало розформування польського національного району. 17 серпня 1935 р. члени політбюро ЦК КП(б)У опитуванням, але без обговорення (підкреслення наше – Л.Г.) ухвалили постанову про розформування польського Мархлевського та німецького Пулинського районів», а 3 жовтня цього ж року ідентичну постанову ухвалила президія ВУЦВК [3, с. 148]. У цих постановках обґрунтовано лише економічну доцільність і незручність в управлінні національними районами. Звичайно, про політичні мотиви розформування не йшлося.

Паралельно з ліквідацією національного району стартувало виселення польських селян. Зокрема, у постанові Ради народних комісарів УСРР від 5 жовтня 1935 р. «Про переселення з колишнього Мархлевського району» зазначено про виселення 300 господарств у Красноградський, Сахновщанський, Вільховатський, Близняківський райони Харківської області [8, арк. 13]. Списки переселенців формувалися на основі компромату районного відділу НКВС на 350 сімей, із яких 50 господарств, найбільш небезпечних антирадянських елементів, виселяли на Білбалттаб (Біломоро-Балтійський табір) [13, с. 155; 26, арк. 38].

Переселенням було охоплено 22 сільські ради та 41 колгосп. Списки на переселення складали з огляду на наявність «компромату» районного відділу НКВС. Із 350 сімей «неблагонадійних елементів» «окрас» був такий: куркулі – 72, зв'язок із Польщею та підозра в шпionaжі – 51, костельний актив – 51, польський контрреволюційний націоналістичний елемент – 48, колишні петлюрівці та соколовці – 44, особи, які проводили антирадянську агітацію, – 24 тощо [8, арк. 26]. Як видно, основними критеріями відбору був соціальний стан, ставлення до політичних та господарських кампаній, політичне минуле, наявність родичів за кордоном.

У проаналізованих архівних документах натрапляємо на різні цифри щодо переселених на Харківщину. Зокрема, 300 [8, арк. 13, 27], 306 [8, арк. 32], 308 господарств [8, арк. 24]. Але у зведеній відомості про склад сімей, що переселяються з Мархлевського району в інші області УСРР, підписаною начальником окружного відділу НКВС Флейшманом, указано 306 родин переселенців, із яких 287 – польські [8, арк. 32].

Працівники НКВС завжди визначали резервну кількість господарств, щоб не підірвати план виконання виселення. У зведеній відомості на 350 сімей, що переселялися з колишнього Мархлевського району, у резерві було 3 [8, арк. 36].

Для проведення підготовчої роботи з переселення наприкінці вересня в села району направляли мобілізовані обкомом КП(б)У та окружним парткомом представники районного партійного активу, комуністи (55 осіб). На 25 вересня 1935 р. уже було визначено сім'ї на переселення. Майже всі господарства після оголошення їм про це почали готуватися до виїзду: копали картоплю, готували харчі, одяг тощо. Випадків утечі після оголошення списку переселенців майже не було, за винятком родини із с. Шереметів [8, арк. 17].

У політінформаціях керівництво району наводить позитивні факти реагування на переселення. «...Я дуже радий, що мене намітили на переселення. Ще минулого разу, коли переселяли, я просився їхати, але мене не хотіли взяти... На новому місці буду чесно працювати й зі мною будуть рахуватися» (І. Кухарський, член колгоспу, с. Новий Завод); «Я дуже радий, що мене переселяють. Тут усі на мене нападають і вважають нечесним. А я впевнений, що на новому місці своєю наполегливою працею в колгоспі я заслужу довіру й буду першим ударником» (Л. Недзельський, член колгоспу, с. Тартак); «Якщо радянська влада вирішила мене переселити з Мархлевського району, очевидно, так і потрібно. Я не буду опиратися, а поїду залюбки, і відразу буду там чесно працювати, і буду людиною» (С. Кучинський, одноосібник, с. Тартак); «Потрібно владі підкорятися. Якщо сказали їхати, значить, потрібно їхати. Я впевнений, що радянська влада з нами нічого поганого не зробить» (К. Класович, одноосібник, с. Ульянівка) тощо [7, арк. 32; 8, арк. 28-29].

Були випадки, коли окремі господарства, не визначені на переселення, зверталися із заявами, аби їм дозволили виїхати разом із родичами. Наприклад, Б. Жолтецький із с. Дзікунки подав заяву такого змісту: «Прошу комісію з переселення дописати мою родину до мого тестя Левандовського, тому що маю бажання добровільно їхати на переселення знаючи, що держава переселяє людей, щоб не погіршувати добробут людський, а переселяє, щоб укріпити прикордонну смугу. Прошу не відмовити моєму проханню». Такого ж змісту заяву подала й дружина Жолтецького.

Аналізуючи документ, можемо припустити, що ці люди насправді добровільно зголосилися виїхати, аби не поривати родинних зв'язків. А можливо, це були наслідки «роз'яснювальної роботи» уповноважених із переселення.

Поряд із зазначеними вище фактами були й інші, коли визначені на переселення селяни давали реальну оцінку переселенській кампанії, що це «не останнє переселення і що всіх поляків вишлють із району». Наприклад, у с. Мар'янівка дехто з визначених на переселення заявляв: «Я знав, що мене повинні вислати, тому що радянська влада знає, що в мене шкура польська, і думає, що, як прийдуть поляки, то я не буду нейтральним. Я хоч і відданий радвладі, але мені ніхто не повірить, бо вони знають і думають, що поляки будуть захищати поляків, так що нам тут не бути». Або ж: «Хай би провалився цей Мархлевський район, той, хто його утворив, і ті, що керував цим районом, тому що мені за них доводиться тепер віддуватися» [8, арк. 17].

Багато хто не вірив, що переселення буде в межах України, вважали, що їх переселять на далеку Північ. Коли вирушив ешелон, переселенці кричали: «Прощай, Україно!». Дехто переживав, що на новому місці їх будуть вважати ворожим елементом, колишніми куркулями тощо. Щоб уникнути упередженого ставлення влади, переселенці намагалися отримати довідки про сплату податків і що в ніяких контрреволюційних справах не помічені. Звичайно, таких довідок їм ніхто не видавав [7, арк. 29].

У с. Новий Завод було заарештовано жінку, яка ходила по хатах переселенців й агітувала жінок зібратися на «волинку» й виступити проти переселення. Організаторка збирала жінок на колективне копання картоплі, аби там проводити роботу серед них. Ця сама жінка намагалася організувати протест у селі ще весною, під час першого переселення.

Звичайно, поряд зі схвальними відгуками в документах зазначено й про негативну реакцію з боку визначених на виселення, а саме: розцінювання переселення як акту національного пригнічення радянською владою поляків і німців; розповсюдження провокаційних чуток про майбутню війну, у зв'язку з чим радянська влада очищає район від поляків і німців боячись, щоб вони не сприяли ворогові під час війни; активізація контрреволюційної націоналістичної діяльності католицького духовенства, яке намагалася переконати населення в тому, що скоро почнеться масове виселення всіх поляків; прояви занепадницьких настроїв у частини колгоспників і падіння трудової дисципліни у деяких колгоспах; прояви в окремих випадках терористичних тенденцій із боку переселенців; посилення антирадянського впливу на дітей переселенців, схилення їх до антирадянських дій (виколювання очей на портретах вождів тощо). Підтвердження зазначеного вище в довідках НКВС: «Це не останнє переселення. На днях вишлють і переселять звідси всіх поляків, хоча Мархлевський район вважається національним польським. Але тут жодного поляка не залишиться, оскільки радянська влада весь час знущається з польського населення» (Ф. Оріховський, с. Новий Завод, активний костельний діяч); «Радянська влада всіма силами намагається придушити польську націю. Спочатку заборонили викладати в польських школах рідною мовою, а тепер... виселяють невинних людей у голодний край» (О. Райковська, переселенка)».

«Радянська влада боїться всіх нас відразу переселяти, а виселяє по 10-20 сімей. Вона хоче вижити нас тому, що на днях передбачається війна і влада відчуває себе дуже слабкою, тому нас і виселяють» (Ю. Славиковська, с. Новий Завод, переселенка); «Усе одно всіх: і поляків, і німців, які залишаються, – скоро вишлють. Це робиться для того, щоб на випадок війни

місцеві поляки та німці не змогли чинити спротив у Червоній Армії»; «Скільки в колгоспі не працюй – усе одно вишлють» (З. Філінський, колгоспник, с. Ульянівка). Такі висловлювання мали місце майже в усіх селах Мархлевського району.

Щодо терористичних тенденцій рахівник Турівського колгоспу М. Туровський після оголошення йому про переселення заявив: «Я доти звідси не виїду, поки не вб'ю двох-трьох активістів». До цього було застосовані «профілактичні заходи», а селянина з родиною все одно направили на станцію завантаження [8, арк. 27-30].

Звичайно, більшість польських селян розуміла справжні причини виселення. Часто навіть відмовлялися покидати насиджені місця, утікали за межі району, іноді пиячили, щоб затамувати біль і розчарування радянською владою.

Аби запобігти різним провокаційним чуткам та агітації, які поширювали так звані «антирадянські елементи» по всіх селах Мархлевського району, було проведено збори колгоспників задля роз'яснення «причин» переселення.

У наступній постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 16 жовтня 1935 р. зазначено про депортацію поляків із прикордонних районів Вінницької області. Це переселення відбулося в січні 1936 р.

З 10 по 15 січня 1936 р. із прикордонної смуги Вінниччини в Донецьку та Харківську області було депортовано 1500 господарств польських селян. У перші три дні було виселено 1100 господарств загальною чисельністю 4985 осіб переселенців, включно зі старими та дітьми. Разом із переселенцями направлено особисте майно: коней – 237, корів – 612, свиней – 406, кролів – 310, кіз та овець – 24, птиці – 3883. 14 січня виселено ще 281 господарство, а наступного дня – решту польських сімей.

Усі ешелони забезпечували охороною, лікарями та ветеринарами. Випадків утечі як під час завантаження, так і в процесі вирушання ешелонів не було.

З огляду на донесення Вінницького обласного управління НКВС і прикордонних загонів у районах переселення на час виселення переселенців було зареєстровано 4 випадки терористичних настроїв і погроз на адресу радянсько-партійного активу, 27 випадків еміграційних тенденцій, 11 спроб підпалу свого майна з боку переселенців, 5 спроб самогубства через переселення й навіть 4 спроби втечі за кордон, але із затриманням утікачів [27, арк. 4-6].

23 січня 1936 р. було ухвалено постанову РНК СРСР №111/21 «Про переселення з УСРР до Казахської АСРР». Відповідно до постанови, передбачали депортувати 15000 польських і німецьких господарств з України до Казахстану у два терміни: травень-червень і серпень-вересень.

Під час першого етапу переселення було вислано 4232 польські сім'ї з Вінницької (2046) та Київської (2186) областей. Під час другої хвилі, у вересні 1936 р., депортовано 1194 господарств поляків (колгоспники, куркулі, одноосібники) з обох областей [13, с. 157-161].

Поляків звинувачували в зриві збиральної кампанії та підготовці до осінньої посівної, у веденні посиленої антирадянської агітації, розповсюдженні чуток про майбутнє переселення. Відчуваючи нову хвилю депортацій, деякі селяни не мали бажання збирати врожай і готуватися до посівної кампанії. «Даремно ми працюємо, усе одно цей хліб, який зберемо, їсти не будемо. Нас звідси переселять у Казахстан» [9, арк. 45, 48]. Лунали заклики втікати із сіл до тих, хто підлягав переселенню.

Деяка частина населення відкрито висловлювала незадоволення радянською владою й здійснювала «підривну агітацію»: «Коли була б війна і я бачив, що б'ють більшовиків, то допоміг би й труїв би їх газами, щоб скоріше їх знищити, а то ця зараза взяла владу у свої руки та мучить людей, а самі говорять, що народне право. Який чорт народне право, коли нас переселяють насильно» [9, арк. 60-61].

Підсумовуючи, зазначимо, що з другої половини 1920-х рр. радянська влада почала переселенську кампанію щодо розселення польського селянства з аграрно перенаселених місцевостей на республіканські та союзні колонізаційні фонди. Але зі зміною геополітичної ситуації, яка вплинула на внутрішню політику компартійно-радянського режиму щодо польського та німецького населення, насамперед у західному прикордонні СРСР, уже із середини 1930-х рр. аграрні переселення стали підмінятися примусовими виселеннями – депортаціями. Вони були спричинені невдачею радянської етнічної політики, їхнім стійким опором насильницькій колективізації, підтримкою зв'язків з історичною батьківщиною, релігійністю. Примусові виселення були сплановані за ініціативою та під контролем вищого партійного керівництва й особисто Й. Сталіна.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуцало Л. Політика радянської влади по відношенню до польського населення України у 30-х рр. XX ст. // *Intermarum* : історія, політика, культура. Вип. 2. Житомир : ФОП

- Журавський О.В., 2015. С. 233-243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inhpc_2015_2_19. (дата звернення: 27.10.2019).
2. Гуцало Л.В. Трансформація етнополітики радянського уряду наприкінці 1920-1930-х років // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 22. Частина I. Серія «Історичні науки». 2015. С. 150-157.
 3. Гуцало Л.В. Реформування та ліквідація національних адміністративних одиниць // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науково-практичний збірник. 2005. Київ. 2005. №5. С. 146-150.
 4. Гуцало Л., Міщук Г. Аграрне становище і переселення німецьких селян Волині у 1920-х роках // Наукові записки Вінницького педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. Вип. 28. 2019. С. 30-35.
 5. ДАЖО. Ф. Р.-126. Оп 1. Спр. 156. 402 арк.
 6. ДАЖО. Ф. П.-42. Оп. 1. Спр. 30. 50 арк.
 7. ДАЖО. Ф. П.-42. Оп. 1. Спр. 372. 204 арк.
 8. ДАЖО. Ф. П.-87. Оп. 1. Спр. 3. 37 арк.
 9. ДАЖО. Ф. П.-87. Оп. 1. Спр. 40. 104 арк.
 10. ДАЖО. Ф. П.-126. Оп. 1. Спр. 156. 402 арк.
 11. Довбня О. Депортації населення України (1920-ті – початок 1950-х рр.): історіографічний аспект// Київські історичні студії. 2018. № 1. С. 110-120.
 12. Жезицький В. Масові депортації населення Поділля (друга половина 30-х рр. ХХ ст.) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 1997. №1/2. С. 128-134.
 13. Єфіменко Г. Переселення та депортації в постголодоморні (1933-1936) : порайонний зріз // Проблеми історії України: факти, судження пошуки. 2013. № 22. С.136-165.
 14. Мартинова Л.С. Поляки Півдня України як об'єкт переслідування карально-репресивних органів СРСР (1929–1939) // Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty historyczne. 2018. Т. XVII. S. 169-181.
 15. Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область: У 7 кн. / Голова П. Тронько. Кн. 1. Житомир : Полісся, 2006. 724 с.
 16. Стронський Г. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20-30-ті роки. Тернопіль: Обласна друкарня, 1992. 63 с.
 17. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 1176. 350 арк.
 18. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 1148. 61 арк.
 19. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 791. 301 арк.
 20. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 804. 377 арк.
 21. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 167. 69 арк.
 22. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп.1. Спр. 7. Арк. 2.
 23. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 198. 94 арк.
 24. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 527. 65 арк.
 25. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6618. 121 арк.
 26. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6619. 122 арк.
 27. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7008. 33 арк.

Людмила Гуцало

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Советская программа переселения и депортаций поляков УССР в конце 1920-х – 1936 годах

Аннотация. В статье на основе анализа комплекса источников и литературы освещены особенности переселенческой кампании конца 1920 г. и депортационной политики 1935-1936 гг. компартийно-советского режима в отношении польского населения Украины. Проанализированы основные этапы, причины, масштабы выселения польских крестьян. Установлено, что указанная форма репрессий была инспирирована высшим руководством страны для реализации социально-экономических процессов, подавления политически активной части нелояльных к советской власти поляков.

Ключевые слова: переселение, депортационная политика, польское крестьянство, Мархлевский польский район, приграничье, республиканский и всесоюзный колонизационный фонды.

ABSTRACT

Liudmyla HutsaloZhytomyr Ivan Franko State University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)**Soviet program for the resettlement and deportation of the Poles of the Ukrainian SSR in the late 1920s – 1936s.**

The relocation of Poles to republican and allied foundations was associated with land famine, border-dwelling, cultural and linguistic and other interests. For this reason, the formation of IDPs on a national basis and their relocation to the places of compact residence of the respective ethnic groups were considered most appropriate.

As of 1925, the Polish rural population in the northwestern districts of the USSR was 371 thousand, of which 97.4 thousand were the so-called «surplus population».

According to a 10-year plan (1925 - 1935), an immediate resettlement of nearly 100,000 Polish peasants was planned.

The selection of a contingent of immigrants from Polish small-country villages was based on the general requirements established for the immigrants to the south of Ukraine: family composition – 5 people with 3 able-bodied, material security – 500 rubles.

In the process of selecting a migrant contingent, preference is given to agricultural collectives, for which favorable conditions for the development of collective forms of management were created in the settlements.

The changing geopolitical situation (the signing of the non-aggression agreement between Poland and Germany on January 26, 1934) influenced the internal politics of the Communist-Soviet regime against the Polish and German populations, especially in the western border of the USSR. Already since the mid-1930's agrarian resettlement began to be replaced by forced evictions – deportations. They were caused by the failure of the Sovietization of ethnic groups, their persistent resistance to forced collectivization, and the maintenance of ties with their historical homeland, religiosity. The forced evictions were planned on the initiative and under the control of the top party leadership and personally by J. Stalin.

Key words: resettlement, deportation policy, Polish peasantry, Marlevsky Polish district, border, republican and all-union colonial funds.

REFERENCES:

1. Hutsalo L. Polityka radyans'koyi vlady po vidnoshennyu do pol's'koho naselennya Ukrayiny u 30-kh rr. KHKH st. // Intermarum : istoriya, polityka, kul'tura. Vyp. 2. Zhytomyr : FOP Zhuravs'kyy O.V., 2015. S. 233-243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inhpc_2015_2_19. (data zvernennya: 27.10.2019).
2. Hutsalo L.V. Transformatsiya etnopolityky radyans'koho uryadu naprykintsi 1920-1930-kh rokiv // Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny. Vyp. 22. Chastyna I. Seriya «Istorychni nauky». 2015. S. 150-157.
3. Hutsalo L.V. Reformuvannya ta likvidatsiya natsional'nykh administratyvnykh odynyts' // Visnyk Akademiyi pratsi i sotsial'nykh vidnosyn Federatsiyi profspilok Ukrayiny. Naukovo-praktychnyy zbirnyk. 2005. Kyiv. 2005. №5. S. 146-150.
4. Hutsalo L., Mishchuk H. Ahrarne stanovyshche i pereselennya nimets'kykh selyan Volyni u 1920-kh rokakh // Naukovi zapysky Vinnyts'koho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya : Istoriya. Vyp. 28. 2019. S. 30-35.
5. DAZHO. F. R.-126. Op 1. Spr. 156. 402 ark.
6. DAZHO. F. P.-42. Op. 1. Spr. 30. 50 ark.
7. DAZHO. F. P.-42. Op. 1. Spr. 372. 204 ark.
8. DAZHO. F. P.-87. Op. 1. Spr. 3. 37 ark.
9. DAZHO. F. P.-87. Op. 1. Spr. 40. 104 ark.
10. DAZHO. F. P.-126. Op. 1. Spr. 156. 402 ark.
11. Dovbnya O. Deportatsiyi naselennya Ukrayiny (1920-ti – pochatok 1950-kh rr.) : istoriohrafichnyy aspekt// Kyivski istorichni studiyi. 2018. № 1. S.110-120.
12. Zhezyts'kyy V. Masovi deportatsiyi naselennya Podillya (druha polovyna 30-kh rr. KHKH st.) // Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–K·HB. 1997. №1/2. S. 128-134.
13. Yefimenko H. Pereselennya ta deportatsiyi v postholodomorni (1933-1936) : porayonnyy zriz // Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya poshuky. 2013. № 22. S. 136-165.

14. Martynova L.S. Polyaky Pivdnya Ukrayiny yak ob"yekt peresliduvannya karal'no-represyvnykh orhaniv SRSR (1929–1939) // Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty historyczne. 2018. T. XVII. S. 169-181.
15. Reabilitovani istoriyeyu: U 27 t. Zhytomyrs'ka oblast': U 7 kn. / Holova P. Tron'ko. Kn. 1. Zhytomyr : Polissya, 2006. 724 s.
16. Strons'kyy H. Zlet i padinnya: Pol's'kyy natsional'nyy rayon v Ukrayini u 20-30-ti roky. Ternopil': Oblasna drukarnya, 1992. 63 s.
17. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 7. Spr. 1176. 350 ark.
18. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 7. Spr. 1148. 61 ark.
19. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 8. Spr. 791. 301 ark.
20. TSDAVO Ukrayiny. F. 27. Op. 8. Spr. 804. 377 ark.
21. TSDAVO Ukrayiny. F. 413. Op. 1. Spr. 167. 69 ark.
22. TSDAVO Ukrayiny. F. 413. Op.1. Spr. 7. Ark. 2.
23. TSDAVO Ukrayiny. F. 413. Op. 1. Spr. 198. 94 ark.
24. TSDAVO Ukrayiny. F. 413. Op. 1. Spr. 527. 65 ark.
25. TSDAHO Ukrayiny. F. 1. Op. 20. Spr. 6618. 121 ark.
26. TSDAHO Ukrayiny. F. 1. Op. 20. Spr. 6619. 122 ark.
27. TSDOHO Ukrayiny. F. 1. Op. 20. Spr. 7008. 33 ark.

Статтю надіслано до редколегії 03.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 18.10.2019 р.

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94(47+57) «1919/1923»:343.197

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-43-49>**Віталій Гаєрищук**Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
аспірант (Україна)

Організація та діяльність Подільського губернського революційного трибуналу в 1919 р.

Анотація. У статті досліджено процес формування та діяльності Подільського губернського революційного трибуналу в початковий період його існування. Проаналізовано організаційно-правовий аспект його функціонування. Визначено особливості створення даного органу з врахуванням військово-політичної та соціально-економічної ситуації на Поділлі. Розкрито особливості формування кадрового складу губернського революційного трибуналу. Досліджено масштаб проведення репресивної політики революційним трибуналом, визначено його взаємозв'язок з іншими місцевими репресивними органами, визначено місце в системі карально-репресивних заходів радянської влади в регіоні.

Ключові слова: революційний трибунал, Поділля, радянський суд, карально-репресивні органи, репресії, надзвичайні комісії.

Процес розбудови української держави на сучасному етапі відбувається у складний та переломний момент вітчизняного державотворення. Чіткий вектор цивілізаційного розвитку України спрямований на інтеграцію в європейське співтовариство з його невід'ємними принципами поваги до людської гідності та дотримання прав і свобод людини і громадянина зумовлює необхідність перегляду та удосконалення української правоохоронної системи. Вона у дусі Конституції України та загальноприйнятих європейських норм повинна також забезпечувати непорушність окреслених цінностей. Насамперед для реалізації вищевказаних завдань важливим є реформування та удосконалення судової системи України. Реалізація цього завдання не може бути здійснена без врахування історичного досвіду формування судової влади на українській території в радянський період, який, попри втрату ідеологічної складової та теоретично-організаційної перебудови значною мірою, став базою формування вітчизняного судоустрою. У цьому контексті важливо переглянути роль особливих судових органів якими були революційні трибунали (далі – ревтрибунали) в перші роки існування радянської влади в Україні, що наклали значний відбиток на процес формування радянського судоустрою.

Метою статті є дослідження процесу формування Подільського губернського революційного трибуналу (далі – губревтрибуналу) після відновлення радянської влади на Поділлі в березні 1919 р. та відображення його діяльності до звільнення території Поділля Директорією УНР та УГА в серпні 1919 р.

Аналізуючи історіографію проблеми варто зазначити, що діяльність Подільського губревтрибуналу була предметом вивчення окремих дослідників. Цій проблемі безпосередньо присвячені публікації С.Л. Сергійчука[13; 14]. Він же, у співавторстві з П.С. Григорчуком, проаналізували взаємодію Подільського губревтрибуналу та губНК [3]. Осередком варто виокремити колективну монографію за редакцією І. Б. Усенка[16], в якій відображено діяльність ревтрибуналів в УСРР у контексті функціонування радянської судової системи. Заслуговеє на увагу робота Р.С. Абдуліна[1], який в загальному окреслив місце та роль ревтрибуналів в системі радянського судового управління. Окремі аспекти діяльності ревтрибуналів у своїх статтях висвітлювали: Д.Б. Павлов[12], Г.С. Черевичний, Р.М. Даниленко[17] та інші дослідники.

Після захоплення більшовиками території України на початку 1919 р. тут одразу ж почали створюватися радянські центральні та місцеві органи влади. Особлива увага приділялась органам правосуддя. Адже, згідно з теоретичними настановами В. Леніна, безумовним завданням пролетарської революції було не реформування судових установ, а повне знищення усього старого суду та його апарату[9, с. 162-163]. Тому, декретом РНК УСРР «Про суд» від 14 лютого 1919 р. на території України були ліквідовані всі судові установи, що існували тут до утвердження радянської влади (генеральний суд, судові палати, окружні суди, мирові судді, з'їзди мирових суддів, військові, морські, волосні та ін.) та установи і організації, що функціонували при них (прокурорський нагляд, нотаріат, присяжна і приватна адвокатура, інститути судових слідчих та судових приставів та ін.). Натомість, утворювалася система народних судів і ревтрибуналів[15, с. 155].

Саме на ревтрибунали покладалося завдання розглядати найбільш небезпечні для радянської влади злочини. Їм були підсудні справи про: 1) контрреволюцію; 2) державну зраду 3) шпигунство; 4) посадові злочини і саботаж; 5) спекуляцію; 6) інші справи, передані на розгляд ревтрибуналів постановами губернського виконавчого комітету (далі – губвиконкому)[15, с. 157]. Враховуючи особливу підсудність ревтрибуналів, можна стверджувати, що вони цілком відповідали поглядам В. Леніна на пролетарський суд як на «дуже швидку», суто каральну машину, спрямовану на «придушення експлуататорів»[12, с. 3]. У зв'язку з цим можна погодитися з думкою Р. Абдуліна, який, характеризуючи радянський суд, вважав, що його основними ознаками були нещадність та класова ненависть[1, с. 48].

Після захоплення більшовиками в березні 1919 р. м. Вінниці тут почали створюватись радянські органи місцевої влади. Передусім був сформований губернський революційний комітет, на юридичну колегію якого і покладалось завдання організації Подільського губревтрибуналу[14, с. 56]. Постановою вищезначеної колегії від 9 квітня 1919 р. була організована канцелярія губревтрибуналу. У цей же день був сформований штат співробітників канцелярії, який складався із секретаря губревтрибуналу, його помічника, 5 конторників, реєстратора, друкаря та трибунального виконавця. [5, арк. 52].

Загалом процес створення та організації Подільського губревтрибуналу відбувався у складних умовах. Зокрема, Подільська губернська економічна нарада відзначала: «З перших кроків встановлення радянської влади на Поділлі на початку 1919 р. перед організованим відділом юстиції постало складне завдання: стати провідником нових засад проголошеного революцією права і суду. Розпочавши із знищення дореволюційних судових установ, відділ юстиції взявся за організацію нових судових апаратів – революційного трибуналу і народних судів. Нестача знань і революційного досвіду, не налагоджений зв'язок з центром, безмірна складність проблем у господарських галузях нового будівництва, що зміщували на задній план органи юстиції, гострота форм громадянської війни і відсутність необхідних кадрів для створення нових апаратів революційного суду - всі ці фактори сповільнювали темпи роботи»[14, с. 56]. Окрім цього, роботу Подільського губревтрибуналу ускладнювало недостатнє матеріальне забезпечення. Так, приміром, в канцелярії трибуналу була лише одна друкарська машина, але і вона була взята у відділі юстиції губвиконкому для тимчасового користування[5, арк. 37].

На початку своєї діяльності Подільський губревтрибунал керувався «Тимчасовим положенням про народні суди і революційні трибунали» затвердженим 14 лютого 1919 р. вищезгаданим декретом «Про суд». Згідно з положенням ревтрибунали створювались з розрахунку не менше одного на губернію. Для сприяння ревтрибуналам формувалась колегія особливих народних слідчих (далі – оснарслідчих), колегія обвинувачів, колегія правозаступників і трибунальні виконавці. Члени ревтрибуналу, колегії обвинувачів, правозаступників і оснарслідчі обирались виконкомом із числа осіб, які не позбавлені виборчих прав. Обрання трибунальних виконавців було компетенцією ревтрибуналу. Про політичну спрямованість їх діяльності свідчило те, що їх склад повинен був бути, за винятком трибунальних виконавців, «суто партійним». Члени ревтрибуналу як і оснарслідчі обирались на шестимісячний строк. При цьому губвиконком наділявся правом дострокового їх звільнення[15, с. 155-157; 4, арк. 56]. Тому твердження авторів колективної монографії «Судова влада в Україні...», які вважають що формування суду та склад суддівського корпусу в УСРР в період становлення радянського судоустрою відбувались за демократичним принципом, ні в якій мірі не може стосуватись ревтрибуналів[16, с. 386]. Адже їх організація, призначення та звільнення суддів залежало від губвиконкомів, які так само були підпорядковані більшовицькому центру [17, с. 26].

На початку своєї діяльності колегія губревтрибуналу складалась із 5 членів. Згідно з постановою Подільського губвиконкому від 26 квітня 1919 р. головою губревтрибуналу був призначений 21-річний Є. Едельштейн (псевдонім – «товариш Філіпов»). У цей же день було призначено і членів колегії, якими стали Т. Григоренко, В. Топчий, Ф. Воловик і Є. Головатенко[6, арк. 5; 10, с. 221]. Є. Едельштейн був вихідцем із м. Тельши (нині Литва), мав середню освіту (закінчив Ризьку гімназію із золотою медаллю), незважаючи на молодий вік, мав досвід партійної та державної діяльності. З 1915 р був членом партії більшовиків, займався пропагандистською діяльністю, був членом Київської ради робітничих і солдатських депутатів, а після захоплення на початку 1918 р. більшовиками м. Вінниці, нетривалий час головував у Вінницькому міському виконкомі. Нетривалою була кар'єра Є. Едельштейна і на посаді голови Подільського губревтрибуналу. 23 травня 1919 р. в бою з літинським отаманом Я. Шепелем, який спробував захопити Вінницю, він був смертельно поранений[2, с. 17, 83, 121-125; 8, с. 196; 10, с. 220-221].

Після цього губревтрибунал очолив В. Красноленський, який уже з 18 травня 1919 р. почав виконувати обов'язки голови. Варто зауважити, що усі члени губревтрибуналу були комуністами. Практично усі вони були досить молодого віку. Наприклад, В. Красноленському було 26 років, усім іншим членам 25 (окрім Є. Головатенка, якому було 33 роки). Невисоким був і освітній рівень членів трибуналу. Якщо В. Красноленський мав вищу освіту, то усі інші члени – лише початкову. Зокрема, В. Топчий та Є. Головатенко мали 2-класну народну освіту, Ф. Воловик – домашню, а Т. Григоренко закінчив церковно-приходську школу.

Характер попередньої діяльності членів губревтрибуналу засвідчив відсутність у них досвіду не лише в сфері судочинства чи державного управління, але й в політичній діяльності. Зокрема, до вступу на посади Т. Григоренко займався домашнім господарством, В. Топчий був «паяльщиком по свинцю», Ф. Воловик працював водієм, а Є. Головатенко – кондитером. Лише голова – В. Красноленський мав досвід «партійної роботи»[5, арк. 140; 6, арк. 41-42]. Згодом, 21 червня 1919 р. колегія губревтрибуналу поповнилась 43-річним М. Раппортом, комуністом, який до цього часу працював в агітаційно-просвітницькому відділі губернського військового комісаріату (далі – губвійськкомату). Таким чином, склад колегії було збільшено до 6 осіб [5, арк. 140; 6, арк. 39, 43]. Загалом, штат губревтрибуналу не був повністю укомплектований. Так, наприклад, на 28 липня 1919 р. він нараховував 41 працівника при 49 штатних посадах [5, арк. 152].

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що основними критеріями підбору кадрів губревтрибуналом була політична лояльність та приналежність до правлячої партії. Натомість, абсолютно не враховувався рівень освіти, досвід діяльності в сфері судочинства або в органах державної влади і навіть вік. Це суттєво позначалось на діяльності губревтрибуналу формуючи його, загалом, як орган політичної репресії з низьким рівнем організації судочинства.

Член Подільського губревтрибуналу А. Гарін, характеризуючи у 1923 р. його кадровий склад, справедливо відзначав, що «суддями в цих трибуналах були робітники і селяни, не навантажені зведеннями законів, не пройшовши юридичних факультетів, але із солідним стажем революційної боротьби, в'язниць, засланы, тому виконували судові функції, керуючись революційною совістю і соціалістичною правосвідомістю»[14, с. 56].

Варто зауважити, що на відміну від членів губревтрибуналу, деякі працівники канцелярії все ж мали досвід роботи в дореволюційних судових органах. Зокрема, її завідувач – С. Філіпський до встановлення радянської влади працював мировим суддею, помічник секретаря губревтрибуналу С. Наконечний деякий час був на посаді секретаря у мировому суді, конторник Й. Хуторянський до цього займався адвокатурою, а діловод колегії правозаступників В. Чеважевський був членом окружного суду[5, арк. 186-186 зв.].

Однак канцелярії губревтрибуналу не вистачало працівників. Через це, зокрема, конторник Й. Хуторянський, окрім своїх основних обов'язків в різний час виконував роботу завідувача канцелярії, помічника секретаря та діловода, а інший працівник Й. Печенюк, який був реєстратором колегії оснарслідчих, виконував також обов'язки конторника[5, арк. 56-56 зв.; 6, арк. 58, 70]. Поряд з цим, ускладнювали роботу губревтрибуналу неодноразові вимоги військових органів про залучення працівників канцелярії до військової служби (незважаючи на те, що декретом від 17 березня 1919 р. члени революційних трибуналів та оснарслідчі звільнялись від військового призову – В.Г.). Враховуючи, що саме в канцелярії були зосереджені найбільш досвідчені працівники, які мали досвід діяльності в судових органах, були добре обізнані з радянським законодавством та вміли вести діловодство, їх відсутність на робочому місці суттєво уповільнювала роботу установи[4, арк. 40; 5, арк. 66-67, 94-94 зв., 107, 103-103 зв, 120, 151-151 зв].

Окрім цього, нерідко до губревтрибуналу надходили вимоги губвійськкомату про залучення членів трибуналу, оснарслідчих та працівників канцелярії до роботи у трудових батальйонах. Так, отримавши 11 червня 1919 р. наказ на 12 працівників губревтрибуналу, його голова – В. Красноленський клопотав перед губвійськкоматом про звільнення означених працівників від явки, застерігаючи, що без них трибунал не може функціонувати[5, арк. 111]. Ускладнював роботу й недостатній рівень матеріального забезпечення працівників губревтрибуналу. З цього приводу його керівник упродовж 1919 р. неодноразово звертався в міський продовольчий комітет та в товариство оптових закупок з проханням надати для працівників на пільгових умовах: шкіру для чобіт, тканину для одягу, цукор та інші продукти[5, арк. 159, 185-186, 189-190].

Стосовно ведення провадження у справі, то згідно з Положенням попереднє слідство проводилось особливими народними слідчими. Однак, в окремих випадках ревтрибунали могли розглядати справи без проведення слідства[15, с. 158]. Справи розглядалися публічно в складі 5 членів. Однак, у виняткових випадках, розгляд відбувався в закритих засіданнях. Вироки проголошувались публічно. Справи розглядалися за участі представників обвинувачення та захисту. При вирішенні справ щодо винуватості, оцінюючи докази, члени ревтрибуналів все ж

керувалися внутрішніми переконаннями. При призначенні покарань вони повинні були керуватись декретами радянського уряду, особливо в частині визначення найбільшої та найменшої міри покарання. Оскільки радянське законодавство не регламентувало призначення покарань за різні види злочинів при їх визначенні, ревтрибунали повинні були, насамперед, керуватись інтересами «соціалістичної революції», а вже потім «соціалістичною правосвідомістю» [15, с. 158-159].

Аналізуючи характер справ, розглянутих Подільським губревтрибуналом після його організації в 1919 р., варто відзначити, що серед них справи політичної спрямованості не склали більшості. Таким чином Подільський губревтрибунал не був основним органом в системі репресивних заходів радянської влади в губернії. Адже, загалом, після відновлення радянської влади на Поділлі в 1919 р., її каральна політика була зосереджена, передусім, у Подільській губНК, а губревтрибуналом в перші місяці його функціонування розглядалися переважно справи неполітичного характеру. Зокрема, із 72 справ, що знаходились в провадженні Подільського губревтрибуналу з квітня до початку червня 1919 р. лише 24 стосувались контрреволюції та виступів проти радянської влади. Решту становили посадові, економічні та інші злочини [14, с. 57].

Із справ, запланованих на розгляд в розпорядчому засіданні трибуналу на травень 1919 р., 8 мали посадовий характер, лише 1 справа мала контрреволюційну спрямованість і 1 – стосувалась спекуляції. Ще 14 справ були пов'язані із пограбуваннями, вбивствами, розбоями [5, арк. 40-41].

Подібна тенденція зберігалась і надалі. Зокрема, із справ, розглянутих губревтрибуналом з 11 липня до 8 серпня 1919 р. 9 стосувались розбою, 3 справи мали посадовий характер, лише 2 мали контрреволюційну спрямованість і 1 стосувалась вбивства [5, арк. 194-194 зв.]. Таким чином, РНК РРФСР справедливо відзначав, що на початковому етапі своєї діяльності ревтрибунали мало чим відрізнялись від народних судів, хоча і створювались для розгляду контрреволюційних і найбільш небезпечних злочинів [13, с. 108].

Про вагомійшу роль губНК у проведенні репресій на Поділлі, порівняно із губревтрибуналом, свідчить і протокол за результатами огляду 5 червня 1919 р. вінницької в'язниці, складений спеціально створеною комісією із представників юридичного відділу, колегії оснарслідчих при губревтрибуналі, губкому КП(б)У, ВУНК та губНК. У ньому зазначається, що із 218 ув'язнених лише 18 були засуджені губревтрибуналом, ще 7 рахувались за колегією оснарслідчих при губревтрибуналі. У цей же час більше 80 осіб було ув'язнено за рішеннями губНК. Окрім того, жодному із усіх вищеперерахованих арештованих не було пред'явлено обвинувачення, що було грубим порушенням радянського законодавства [5, арк. 82-84].

Окремо варто розглянути взаємодію Подільського губревтрибуналу і губНК. Незважаючи на те, що вони співпрацювали у боротьбі з антирадянськими виступами та повстаннями, ця взаємодія часто ускладнювала роботу губревтрибуналу та шкодила їй. Це пояснювалося тим, що діяльність губНК на відміну від губревтрибуналу, який намагався дотримуватись радянської законності (хоч і в обмеженій формі), носила явно репресивний характер. До того ж, губНК часто перевищувала свої повноваження та втручалась в діяльність губревтрибуналу.

Так, зокрема, етапування арештованих із губНК в губревтрибунал часто не супроводжувалось передачею справ засуджених [5, арк. 132, 134]. Крім того, губревтрибунал 7 серпня 1919 р. скаржився в губвиконком, що справи які надходять із губНК в губревтрибунал, не мають «обвинувальних матеріалів» [5, арк. 172 зв.]. Однак, як виявилось, навіть ті справи, що залишались у провадженні губНК не містили обвинувальних висновків. Це підтверджує, справа ув'язненого губНК в травні 1919 р. В. Смолянського, який 14 червня був змушений звертатись в губревтрибунал з проханням пояснити в чому його обвинувачує губНК [5, арк. 174, 175 зв., 177].

Не сприяли налагодженню взаємовідносин самовільні вилучення губНК ув'язнених які рахувались утриманням за губревтрибуналом. Зокрема, 30 травня 1919 р. ув'язнені М. Комісаров, П. Бугайов, М. Севестьянов і А. Маковійчук-Матвійчук без відома губревтрибуналу були відправлені із вінницької в'язниці в губНК на допит за її вимогою. У відповідь на це губревтрибунал 24 червня змушений був звертатися в губНК з проханням повідомити, де знаходяться означені в'язні, вказуючи, що вони підлягають поверненню у в'язницю [7, арк. 8-9]. Проте у відповідь ніякої інформації не було отримано. Лише після чергового звернення оснарслідчого О. Назаренко до губНК з проханням все ж повідомити де знаходились ув'язнені, вона 24 липня нарешті повідомила, що вони були звільнені ще 2 червня, а М. Севестьянов був розстріляний [7, арк. 30]. Отже, твердження члена губревтрибуналу А. Гаріна про те, що між губревтрибуналом і губНК був «тісний контакт і найповніший зв'язок» як мінімум не відповідають дійсності [3, с. 191].

Варто відзначити, що нерідко Подільський губревтрибунал використовувався місцевою владою і як один із засобів пропаганди. Підтвердженням є звернення агітаційно-просвітницького відділу губвійськкомату до губревтрибуналу від 14 червня 1919 р. з проханням надати білети

.....
 для 15 співробітників, які бажали бути присутнім на засіданні при розгляді справи щодо Нідерландського консульства[5, арк. 112]. Подібне прохання про надання 30 білетів на найближче засідання 18 червня 1919 р. надійшло в губревтрибунал з Вінницького союзу комуністичної робітничої молоді[5, арк. 96].

Практичну діяльність Подільського губревтрибуналу було призупинено після звільнення території Поділля від більшовиків об'єднаними силами Директорії УНР і УГА в серпні 1919 р.[11, с. 215].

Отже, створення та функціонування Подільського губревтрибуналу у 1919 р. відбувалось у складних умовах військово-політичного та організаційного характеру. Ситуацію ускладнювала неналагоджена взаємодія з губНК. Незважаючи на визначені завдання боротьби з контрреволюційними та найбільш небезпечними злочинами, справи такого спрямування не складала більшості у провадженні губревтрибуналу в початковий період його діяльності. Таким чином, означений орган не відігравав основної ролі в системі каральних органів радянської влади на Поділлі, хоча і залишався важливим елементом репресивної політики більшовиків в регіоні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдулин Р.С. Формирование и развитие судебного управления в России с 1917 до середины 1990 гг. Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2013. 282 с.
2. Вітковський В. М. Ранок повсталого Поділля. Одеса: Маяк, 1988. 224 с.
3. Григорчук П. С., Сергійчук С. Л. Взаємодія революційних трибуналів та надзвичайних комісій в Україні 1918-1922-х рр. XX ст. (за матеріалами Поділля) // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції. 2001. С. 189–194.
4. ДАВіО, ф. Р-207, оп.6, спр.1. 71 арк.
5. ДАВіО, ф. Р-207, оп.6, спр.107. 200 арк.
6. ДАВіО, ф. Р-207, оп.6, спр.108. 82 арк.
7. ДАВіО, ф. Р-207, оп.6, спр.114. 61 арк.
8. Завальнюк К. В. Провісники волі. Науково-довідкове видання: Літинська райдрукарня, 2005. 352 с.
9. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 36. М: Издательство политической литературы, 1969. 742 с.
10. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році. Революція у провінційному місті. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 272 с.
11. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / Баженов Л. В. та ін. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. 327 с.
12. Павлов Д. Б. Трибунальный этап советской судебной системы. 1917–1922 гг. // Вопросы истории. 2007. № 6. С. 3–16.
13. Сергійчук С. Л. З історії революційних трибуналів в Україні // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. 2000. Вип 2. С. 106–113.
14. Сергійчук С. Л. Створення та функціонування революційних трибуналів на Поділлі // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. 2001. Вип 3. С. 54–60.
15. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. 1919 р. №11 С. 153–164.
16. Судова влада в Україні: історичні витоки, особливості та закономірності розвитку / Бігун В. С. та ін. НАН України. Інститут держави і права ім В. М. Корецького; Міжнародна асоціація істориків права. К.: Наукова думка, 2014. 503 с.
17. Черевичний Г. С., Даниленко Р. М. Репресивна діяльність революційних трибуналів в Україні в 1919 р. // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 119. С. 25–30.

Виталий Гаверищук

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
 аспирант (Украина)

Организация и деятельность Подольского губернского революционного трибунала в 1919 г.

Аннотация. В статье исследован процесс формирования и деятельности Подольского губернского революционного трибунала в начальный период его существования. Прежде всего, проанализирован организационно-правовой аспект его функционирования. Определены особенности создания данного органа с учетом военно-политической и социально-экономической ситуации на Подолье. Раскрыты особенности

формирования кадрового состава губернского революционного трибунала. Исследован масштаб проведения репрессивной политики революционным трибуналом, определены его взаимосвязь с другими местными репрессивными органами, определено место в системе карательно-репрессивных мер советской власти в регионе.

Ключевые слова: революционный трибунал, Подолье, советский суд, карательно-репрессивные органы, репрессии, чрезвычайные комиссии.

ABSTRACT

Vitalii Havryshchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University
postgraduate student (Ukraine)

Organization and activity of the Podilskyi Provincial Revolutionary Tribunal in 1919

The article examines the process of formation and activity of the Podilskyi provincial revolutionary tribunal in the initial period of its activity. First of all, the organizational and legal aspect of its functioning is analyzed. The special status of the revolutionary tribunals in the USSR was noted. It was emphasized that these state bodies considered especially dangerous for the Soviet authorities crimes. The theoretical aspect of their organization and activity in 1919 is partially covered. The legislation regulating the activities of the revolutionary tribunals is distinguished. The process of formation and organization of the tribunal is reflected, taking into account the military-political and socio-economic situation in Podillya. The peculiarities of the formation of the personnel of the provincial revolutionary tribunal are revealed. The educational level of the tribunal staff and their qualifications have been determined. In addition, members of the tribunal's lack of experience in the field of justice are indicated. In contrast, some of the Tribunal's staff have been highly qualified. Personnel changes in the revolutionary tribunal during the initial period of its activity are analyzed. The peculiarities of consideration of cases by this body are investigated. The number and nature of the cases in the Podilsky provincial revolutionary tribunal were determined. It was noted that the revolutionary tribunal in the initial period of its activity dealt mainly with ordinary criminal cases. Particularly dangerous crimes did not make up the majority in its proceedings. On the basis of these data, the extent and nature of the repressive policies pursued by the revolutionary tribunal was determined. Its relationship with other local repressive authorities and its negative impact on the functioning of the Revolutionary Tribunal have been analyzed. In addition, the place of the revolutionary tribunal in the system of punitive and repressive measures of Soviet power in the region is reflected. The material security of the tribunal is also partly described. It is stated that the tribunal used the Soviet power to propagate communist ideas and eliminate the opponents of Soviet power in the region.

Key words: revolutionary tribunal, Podillia, soviet court, punitive and repressive bodies, repression, extraordinary commissions.

REFERENCES

1. Abdulin R.S. Formirovanie i razvitie sudebnogo upravleniya v Rossii s 1917 do serediny 1990 gg. Kurgan: Izd-vo Kurganskogo gos. un-ta, 2013. 282 s.
2. Vitkovskiy V. M. Ranok povstalogo Podillja. Odesa: Majak, 1988. 224 s.
3. Ghryghorchuk P. S., Serghijchuk S. L. Vzajemodija revoljucijnykh trybunaliv ta nadzvychajnykh komisij v Ukraini 1918-1922-gh rr. XX st. (za materialamy Podillja) // Aktualjni problemy vitchyznjanovi i vsesvitnoji istoriji. Materialy I Vseukrajinskoji naukovoji konferenciji. 2001. S. 189–194.
4. DAViO, f. R-207, op.6. spr.1. 71 ark.
5. DAViO, f. R-207, op.6. spr.107. 200 ark.
6. DAViO, f. R-207, op.6, spr.108. 82 ark.
7. DAViO, f. R-207, op.6, spr.114. 61 ark.
8. Zavaljnjuk K. V. Provisnyky voli. Naukovo-dovidkove vydannja: Litynsjka rajdrukarnja, 2005. 352 s.
9. Lenin V. I. Polnoe sobranie sochinenij. T. 36. M: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1969. 742 s.
10. Loghinov O. V., Semenko L. I. Vinnycja u 1917 roci. Revoljucija u provincijnomu misti. Vinnycja: DP «Derzhavna kartografichna fabryka», 2011. 272 s.
11. Narysy istoriji Podillja. Na dopomoghu vchytelju / Bazhenov L. V. ta in. Khmeljnycykij: Oblpolighrafvydav, 1990. 327 s.
12. Pavlov D. B. Tribunalnyy etap sovetskoy sudebnoy sistemy. 1917–1922 gg. // Voprosy istorii. 2007. № 6. S. 3–16.

13. Serghijchuk S. L. Z istoriji revolucijnykh trybunaliv v Ukrajinі // Naukovi zapysky VDPU im M. Kocjubynskogho. 2000. Vyp 2. S. 106–113.
14. Serghijchuk S. L. Stvorennja ta funkcionuvannja revolucijnykh trybunaliv na Podilli // Naukovi zapysky VDPU im. M. Kocjubynskogho. 2001. Vyp 3. C. 54–60.
15. Sobranie uzakonenyj i rasporyazhenij Raboche-krestyanskogo pravitelstva Ukrainy. 1919 r. №11. S. 153–164.
16. Sudova vlada v Ukrajinі: istorychni vytoky, osoblyvosti ta zakonmirnosti rozvytku / Bighun V. S. ta in. NAN Ukrajinі. Instytut derzhavy i prava im V. M. Korecjkogho; Mizhnarodna asociacija istorykiv prava. K.: Naukova dumka, 2014. 503 s.
17. Cherevychnyj Gh. S., Danylenko R. M. Represyvna dijalinistij revolucijnykh trybunaliv v Ukrajinі v 1919 r. // Ghileja: naukovyj visnyk. 2017. Vyp. 119. S. 25–30.

Статтю надіслано до редколегії 08.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 30.10.2019 р.

УДК 94(477) «1944/1954»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-49-54>

Тетяна Школьнікова

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
аспірант (Україна)

Основні проблеми відбудови медичних закладів Вінниччини в другій половині 1940-х – початку 1950-х рр.

Анотація. У статті висвітлено проблеми відбудови, становлення та функціонування системи охорони здоров'я Вінницької області в перше повоєнне десятиріччя. Аналізуючи роботу лікувальної мережі області, автор відзначає ефективність її діяльності, результатом якої було суттєве покращення якості наданих медичних послуг населення краю.

Ключові слова: Вінниччина, область, медицина, охорона здоров'я, відбудова, лікарня.

У сучасних умовах українська держава і суспільство взяли курс на інтеграцію в структури ЄС, що так само вимагає кардинального реформування багатьох сфер державного і суспільного життя в напрямку наближення їх до європейських стандартів. Ключова роль в цьому процесі відводиться медицині, адже саме реформування цієї сфери потребує зміни мислення та застарілих стереотипів, а також використання новітніх підходів до організації охорони здоров'я сучасного українського населення. У зв'язку з цим важливим є врахування позитивного вітчизняного досвіду організації медичної сфери попередніх періодів, що дасть нам можливість уникнути повторення помилок минулого. Значною мірою це стосується післявоєнних років, для яких, з одного боку, було характерним відновлення роботи лікувальних та допоміжних закладів, а з іншого боку – ми вбачаємо цілий ряд невирішених проблем, з якими зіштовхнулася тогочасна командно-адміністративна система. Особливо яскраво всі ці процеси можна прослідкувати на прикладі Вінницької області, яка тоді відносилася до числа регіонів, що найбільше постраждали від нацистської окупації.

Проблема відбудови медичних закладів у системі охорони здоров'я України досліджуваного періоду знайшла часткове відображення у працях науковців. Так, окремі аспекти відбудови мережі охорони здоров'я, кадрового забезпечення медичних установ своє висвітлені у дослідженнях М. Васютинського, В. Стаховича [1]. Досягнення охорони здоров'я в республіці досліджували П. Шупик [8], П. Грабовський [2], В. Гиріна [12]. Становище медичної науки і охорони здоров'я в УРСР вивчав А. Романенко [13]. Загальні історичні процеси, що стосувалися розвитку охорони здоров'я як в Україні загалом, так і на Вінниччині зокрема, проаналізовано в працях Л. Лекарева [11], О. Латиша [10], О. Ісайкіна [9] та інших.

У своїй статті автори поставили за мету розкрити основні проблеми повоєнної відбудови системи охорони здоров'я Вінниччини, визначити ефективність її роботи і вплив на рівень здоров'я населення.

Важливою складовою, яка характеризує повсякденне життя населення, є система медичного обслуговування. Особливо ця проблема стала гострою в умовах другої світової війни. З цього приводу слід зазначити, що Вінниччина відноситься до числа українських областей, населення якої найбільше постраждало від нацистської та румунської окупації.

Внаслідок другої світової війни економічний потенціал Вінниччини зазнав великих матеріальних втрат.

Збиток, заподіяний окупантами системі охорони здоров'я, був величезним. Тільки за час окупації у місті Вінниці німецькі загарбники зруйнували, спалили і пограбували більшість медичних закладів. Були знищені найбільші лікарні майже в усіх районних центрах, зруйновані й пограбовані медичні навчальні заклади країни. Наявні ліжкові фонди не забезпечували потреб населення, що не дозволяло здійснити 100% госпіталізацію хворих, які потребували стаціонарного лікування. Це значно ускладнювало умови роботи як дільничних лікарів, так і поліклінік.

На Вінниччині під час війни були зруйновані 160 міських і сільських лікарень, 140 амбулаторій і поліклінік, 75 спеціалізованих диспансерів, 96 постійних дитячих ясел, 131 аптека, 647 аптечних пунктів [7, арк. 490]. Загалом по Україні було знищено і зруйновано 40 тис. лікарень, поліклінік та інших медичних установ. За роки війни майже 58% медичних установ зазнали серйозних руйнувань і збитків [9, с.208].

Здавалося, за таких умов господарське відродження — справа багатьох років. Сповнений рішучості якнайшвидше відродити країну український народ взявся за відбудову її народного господарства. Додаткових сил йому також надавали сподівання на докорінні зміни в суспільстві: на припинення масових репресій і утвердження в суспільстві соціальної справедливості, на пристойне існування численних інвалідів війни і забезпечену старість ветеранів праці. Особливо чекало населення від тодішньої радянської влади поліпшення умов життя та заходів з охорони здоров'я.

Після вигнання німецьких загарбників у 1944 р. з Вінниччини, у надзвичайно важких та суперечливих умовах відбувався процес повернення краю до мирного життя. У цей час почалася самовіддана робота по відродженню та відновленню системи охорони здоров'я Вінницької області.

Мобілізація економічного потенціалу країни і героїчна праця робітників і колгоспників сприяла швидкому відновленню на Вінниччині матеріальної бази охорони здоров'я. Зокрема були відбудовані і запрацювали зруйновані під час війни 140 амбулаторій і поліклінік, 160 міських і сільських лікарень, 75 спеціалізованих диспансерів, 96 постійних дитячих ясел, 647 аптечних пунктів, 131 аптека. Сільське населення області обслуговувалось 213 лікарськими дільницями і 580 пунктами фельдшерсько-акушерської допомоги. Було відновлено і запрацювало 11 санаторіїв для оздоровлення населення області [7, арк. 490].

Також значні зусилля були зосереджені на допомогу хворим, пораненим, інвалідам та запобіганні епідемії вармії і тилу. Діяльність медичних закладів сприяла перемозі народу над німецькими окупантами: вперше в історії воєн вдалося вберегти тил і армію від епідемії.

З постанови Виконкому Вінницької міської Ради депутатів трудящих від 1944 р. « Про дозвіл на проведення ремонтів медичних закладів м. Вінниці для більш швидкого розгортання медичної мережі по місту» можна зробити висновок, що відновлення системи охорони здоров'я було одним з пріоритетних напрямків керівництва міста [3, арк. 12].

Внаслідок безпрецедентної мобілізації населення та вище зазначеним факторам, вже у 1947 р. основні показники системи охорони здоров'я по Вінниччині досягли довоєнного рівня, а в 1950-1955 р. почали перевищувати статистичні дані за 1940 р. [2, с. 140].

Так, на 1 січня 1945 р. лікувальна мережа і мережа охорони материнства і дитинства в кількісному відношенні за чисельністю всіх об'єктів по відношенню до 1 січня 1941 р. поновлена по містах Вінниччини на 63%, у селах — на 66,5%. Зокрема: лікарська мережа у містах — на 88,5%, по селу — 97,5%; поліклініки і амбулаторії по містах — 82,9%, по селу — 91, 4 %; туберкульозні диспансери і туберкульозні пункти по містах — 60%, венерологічні диспансери і венерологічні пункти у містах — 95%, у сільській місцевості — 100%; фельдшерсько-акушерські пункти — 160%; жіночі і дитячі консультації у містах — 83,8%, у сільській місцевості — 61,3% [5, арк. 9]. До початку вересня 1945 р. на Вінниччині відновили свою діяльність майже всі сільські лікарські дільниці, близько 700 фельдшерських і фельдшерсько-акушерських пунктів [13, с. 31]. Почали випуск продукції підприємства медичної промисловості та у найкоротші терміни створюватися евакогоспіталі, які комплектувалися найкращими фахівцями. Також, у числі першочергових завдань на Вінниччині проводилися невідкладні заходи з забезпечення охорони здоров'я материнства і дитинства, збільшувалась кількість лікарів педіатрів та акушер-гінекологів.

У тяжкі повоєнні роки все більше приділялось уваги системі охорони материнства та дитинства. Дуже високою була дитяча смертність. Основна увага приділялась збереженню життя дітей, боротьбі з виснаженням, дистрофією, недокрів'ям, туберкульозом та іншими соціальними хворобами.

Рада Міністрів СРСР від 07 березня 1947 р. видала постанову № 178 «Про заходи щодо подальшого зниження захворюваності дітей» [10, с. 19]. Згідно з постановою республіканським, крайовим, обласним, міським та районним державним органам необхідно було забезпечити

регулярні патронажні обслуговування всіх здорових дітей до 1 року та ослаблених дітей віком до 3 років. Закріпити за дитячими установами (ясла, садочки, школи) лікарів, фельдшерів та медичних сестер для лікувально-профілактичного обслуговування дітей та наглядом за санітарним станом установ. Також встановлювався контроль за роботою молочних кухонь, окремо вводився лабораторний контроль за виготовленням молочних сумішей. Органи охорони здоров'я населення зобов'язали виконувати госпіталізацію хворих дітей разом з їх матерями, забезпечити всі лікувальні установи необхідною кількістю сульфамідних препаратів, організувати при пологових будинках та дитячих поліклініках кіоски з продажу вітамінних препаратів. Встановлювалась норма обслуговування для медичних сестер, працюючих у відділеннях для немовлят, не більше 10-15 дітей на одну сестру. У 1954 р. діти у віці до одного місяця були 100% охоплені лікарським спостереженням, а новонароджені малята 100% охоплювались щепленням проти туберкульозу [1, с.2]. Наведенні данні дійсні при умові, якщо жінка народжувала в пологовому будинку.

Так як після війни величезних втрат зазнали і пологові установи (з 14,5 тис. міських пологових ліжок, що існували до війни, у 1946 р. було відновлено тільки 11 тис. ліжок) [8, с. 63], Рада Міністрів СРСР від 18 травня 1949 р. видала наказ № 2004 «Про заходи щодо розширення мережі дитячих установ та пологових будинків та покращення їх праці» [14]. Згідно з наказом необхідно було збільшити кількість дитячих ясел, садочків та пологових будинків. Також збільшувалось фінансування на харчування в цих установах. Довоєнного рівня кількості пологових будинків було досягнуто тільки у 1954 році. З 7114 пологових ліжок на селі, що існували до війни, у 1946 р. було відновлено тільки 6 тис. [8, с. 63].

Жіночі консультації теж покращили свою роботу. Так, наприклад, у місті Вінниці у 1954 р. нараховувалось 141 дитяче ліжко, 120 пологових ліжок та 47 гінекологічних ліжок [4, арк. 2]. Поряд з цим, була запроваджена 100% васерманізація (захист від сифілісу, пік якого спостерігався в області в перші повоєнні роки) [11, с. 636]. Для знеболювання пологів жінкам починають застосовувати психопрофілактичний метод.

Протитуберкульозна допомога населенню Вінниччини надавалася в 27 туберкульозних лікарнях, об'єднаних з туберкульозними диспансерами і амбулаторіями та 13 туберкульозними відділами. У містах області функціонувало 7 туберкульозних лікарень, а в сільській місцевості – 20 з кількістю ліжок для туберкульозних хворих – 683, що складало по відношенню до плану на 620 ліжок – 110%. У 1949 р. було відкрито 13 нових сільських туберкульозних лікарень на 237 ліжок. У всіх районних центрах Вінницької області, на багатьох лікарських і амбулаторних сільських лікарських дільницях було організовано пункти по наданню повторного пневмоторакса. Всього в області функціонувало 63 пункти по накладанню повторного пневмоторакса. [6, арк. 8].

Онкологічна допомога населенню надавалася в онкологічному диспансері м. Вінниці і 8 онкологічних пунктах у районах області. Ліжкова мережа складалася з 30 ліжок онкологічного диспансера, 20 ліжок в гінекологічній клініці і 15 ліжок онкологічного пансіонату, що було вкрай недостатнім. Також в області функціонував радіологічний кабінет та 3 рентгенотерапевтичних точки: 2 в лікарні ім. Пирогова і 1 онкологічному диспансері [6, арк. 8-9].

Таким чином, в короткий термін, на території Вінниччини було повністю відновлено медичну мережу та значно розширено її порівнюючи з довоєнним рівнем. Число лікарських установ виросло з 126 у 1940 році до 180 у 1949 році. Число лікарських ліжок зросло з 4796 у 1940 році до 6450 у 1949 році. [6, арк. 5].

Значна робота була проведена по реєвакуації з глибокого тилу навчальних і науково-дослідних інститутів, відновлення їх діяльності. Зусиллями професорсько-викладацького складу, студентів, громадськості були виконані невідкладні будівельні роботи та ремонт матеріально-технічної бази інститутів.

Великих масштабів набула спеціалізована медична допомога, зокрема в цей час була розгорнута комплексна програма розвитку всіх галузей медицини. У 1948 р. кількість медичних закладів перевищила рівень 1940 р. У районних лікарнях налічувалася в середньому така кількість ліжок: у 1950 р. – 60, у 1960 р. – 107. Число лікарів збільшилось на 71%, середніх медичних працівників на 52%, лікарняних ліжок на 28% [6, арк. 67]. Центром спеціалізованої допомоги жителям села ставала районна лікарня.

Однак у період перших повоєнних років поряд з досягненням були і значні проблеми в сфері відбудови лікувальних закладів. Так, на сесії обласної ради Вінницької області, яка проходила в липні 1945 р. було відзначено ряд істотних недоліків у лікувально-профілактичному обслуговуванні населення. Зокрема наголошувалося, що повільно йшла відбудова мережі пологової допомоги, особливо у колгоспних пологових будинках. На 1 червня 1945 р. відбудовано 87 колгоспних пологових будинків із загальною кількістю 228 ліжок, при плані на 1945 р. – 350 колгоспних пологових будинків на 1000 ліжок [12, с. 46-47]. Значна кількість лікарень була недостатньою мірою забезпечена м'яким і твердим інвентарем. Лікувальні установи незадовільно постачалися перев'язочними матеріалами і предметами побутового обслуговування хворих: тарілками, чашками,

ложками та іншим. У ряді лікарень харчування хворих, через погане постачання торгівельної мережі, поставлено незадовільно [5, арк. 10-12].

Також незадовільно було організовано надання швидкої допомоги в містах і районних центрах, тому що, сільські лікарські дільниці і санітарні організації не були забезпечені транспортом. У деяких районах не задовільно було організовано постачання медичних працівників продовольчими і промисловими товарами, зокрема хлібом, особливо в Піщанському, Яришівському, Ситковецькому, Ямпільському, Копайгородському та Жмеринському районах. Обслуговування інвалідів війни як лікарською, так і протезною допомогою, було вкрай незадовільним. Внаслідок недостатньої уваги з боку виконкомів районних і сільських рад до питань санітарного стану і благоустрою, ряд райцентрів і сіл знаходились у досить запущеному санітарному стані, особливо у Жмеринському, Шаргородському, Монастирищенському та інших районах [5, арк. 11]. Це сприяло поширенню важких захворювань серед населення. IX сесія Вінницької обласної ради постановила зобов'язати обласний відділ охорони здоров'я забезпечити повне розгортання мережі лікувально-профілактичних установ, передбаченої бюджетом 1945 р., а також вжити заходів для кращого забезпечення м'яким та твердим інвентарем, медикаментами, перев'язочними матеріалами з фондів охорони здоров'я, а також за рахунок коштів колгоспів.

Крім того, на сесії ставилося питання покращення якості медичної допомоги населенню шляхом організації виїздів висококваліфікованих спеціалістів з Вінниці, в райони області. До числа таких висококваліфікованих спеціалістів відносили насамперед, професорів Вінницького медичного інституту, а також висококваліфікованих спеціалістів інших міст області, зокрема Жмеринки, Могилів-Подільського, Тульчина та інших.

Для того, щоб покращити протезне обслуговування інвалідів війни, було запропоновано збільшити виробничу потужність Вінницької протезної майстерні, реорганізувавши її в протезний завод. Виконком міської ради зобов'язував керівників галузі закінчити ремонти лікарень, поліклінік та інших медичних установ і забезпечити їх паливом на весь опалювальний сезон. Також зобов'язали забезпечити безперебійне постачання лікувально-профілактичної мережі і медичних працівників області продовольчими і промисловими товарами в повній відповідності до державних норм.

Однак виконання вищезазначених рішень було значно ускладнено. Оскільки відсутнє повноцінне фінансування медичної сфери з боку держави. На той час, Міністерство охорони здоров'я, по отриманих капіталовкладеннях значно поступалося промисловим міністерствам.

Ситуація з фінансування медичної сфери України загалом і Вінницької області зокрема почала покращуватися у 1947 р., коли міністром охорони здоров'я УРСР було призначено Л. Медведя, який був вихідцем із Вінниччини (народився в селі Чорна Гребля нині Бершадського району Вінницької області).

У цей період оновлене Міністерство підтримує постанову Ради Міністрів СРСР від 17 вересня 1947 р. про початок медичної реорганізації, об'єднання амбулаторій та поліклінік з відповідними лікарнями. Для виконання цієї постанови Міністерством охорони здоров'я СРСР було видано наказ від 24 жовтня 1947 р. № 431 «Про заходи щодо покращення лікувально-профілактичного обслуговування населення», де були визначені основні принципи об'єднання. Таким чином, до 1949 р. на Вінниччині вже була створена трирівнева система організації охорони здоров'я, що включала дільничні, районні, міські і обласні лікарні.

Але й тут не обходилося без проблем. Так, на 1949 р. бюджетом було заплановано будівництво 5 сільських лікарень загальною вартістю 845 тис. крб., але станом на 1 грудня 1949 р. виконали робіт лише на 238,7 тис. крб., що складало 28% річного плану. Незадовільне виконання плану будівництва сільських лікарень пояснювали тим, що голови виконкомів Шпиківського, Ямпільського, Станіславчицького, Комсомольського, Джулинського районів майже не займалися питанням будівництва лікарень, не забезпечували необхідну кількість робочої сили, транспорту і місцевих будівельних матеріалів. Зі свого боку управління сільського колгоспного будівництва також не приділяло належної уваги будівництву лікарень, в наслідок чого заробітну плату робітникам, які працювали на будівництві не виплачували протягом 2-3-місяців у Ямпільському, Комсомольському і Шпиківському районах. Так само з боку обласного і районного відділів охорони здоров'я не було достатнього контролю за ходом будівництва [6, арк. 16-17].

Взагалі у повоєнний період політика радянського керівництва була надзвичайно суперечливою. Однак, поза увагою залишалися питання якості медичної допомоги, взаємозв'язок між зростанням капіталовкладень у галузь і показниками здоров'я населення, вирішення проблеми забезпеченості медичними кадрами, особливо у віддалених районах області. При цьому, як засвідчує аналіз опрацьованих нами архівних джерел, не в останню чергу негативну роль відіграли безвідповідальність керівників області та окремих керівників районів, які не зовсім розуміли значення сфери охорони здоров'я для розвитку суспільства, а це, загалом, впливало на

якість медичного забезпечення громадою області. Поряд з цим, на прикладі відбудови медичних закладів Вінниччини, чітко прослідковуються всі вади тодішньої радянської тоталітарної системи. До таких вад відносяться: забюрократизованість радянської державної системи, гоніння за кількісними показниками, відсутність ініціативи на місцях, налаштованість на виключне виконання вказівок «зверху» тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Васютинский Н., Стаханович В. Сеть и кадры медицинских учреждений Украинской ССР в пятой пятилетке. К.:Здоровье, 1957. 124 с.
2. Грабовский П. Здравоохранение в УССР/ Статистический справочник. К.: Госмедиздат УССР, 1957. 140 с.
3. Держархів Вінницької області Ф.Р-151. Оп.9. Спр. 5. 12 арк.
4. Держархів Вінницької області Ф.Р-2660. Оп.2. Спр. 895. 4 арк.
5. Держархів Вінницької області Ф.Р-2700. Оп.5. Спр. 49. 12 арк.
6. Держархів Вінницької області Ф.Р-2700. Оп.6. Спр. 130. 69 арк.
7. Держархів Вінницької області Ф.Р-5053. Оп.1. Спр. 181. 490 арк.
8. Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР/ Гол. редактор П.Л.Шупик Київ: Державне видавництво УРСР, 1958. С.63, 64.
9. Ісайкіна О. Проблеми медичного обслуговування міського населення України (1945-1955 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. К., 2005. Вип. 8. С. 207-212.
10. Латиш О.Ю. Розвиток системи охорони здоров'я в Україні періоду Великої Вітчизняної війни: Автореферат дис. ... к. і. н. Донецьк, 2004. 23 с.
11. Лекарев Л. и др. Потребность населения Винницы в стационарной помощи и методика её определения//Врачебное дело. 1957. №6. С.635-640.
12. Охорона здоров'я України в братній сім'ї народів СРСР/ За ред. В.М.Гіріна. К.: Здоров'я, 1982. 247 с.
13. Романенко А. Здравоохранение и медицинская наука в Украинской ССР в 3-х томах. /Т.1. Здравоохранение в Украинской ССР: пути и итоги развития. К.: «Здоров'я», 1987. 479 с.
14. www.economics.kiev.ua

Татьяна Школьникова

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
аспирант (Украина)

Основные проблемы восстановления медицинских учреждений Винницкой области во второй половине 1940-х – начале 1950-х гг.

Аннотация. В статье отражены проблемы восстановления, становления и функционирования системы здравоохранения Винницкой области в первые послевоенное десятилетие. Анализируя работу лечебной сети области, автор отмечает эффективность ее деятельности, результатом которой было существенное улучшение качества предоставляемых медицинских услуг населения края.

Ключевые слова: Винницкая область, область, медицина, здравоохранение, восстановление, больница.

ABSTRACT

Tetiana Shkolnikova

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
postgraduate student (Ukraine)

Main problems of reconstruction of medical institutions of Vinnytsia region in the second half of the 1940s-early 1950s.

The article deals with the problems of restoration, establishment and functioning of the health care system of Vinnytsia region in the first decade after the Second World War. In particular, the author of the article notes that in the first post-war years the problem of reconstruction of medical establishments of Vinnytsia region became one of the most acute problems, and thus required its early solution. Analyzing the work of the medical network of the region, the author notes the effectiveness of its activity, which resulted in a significant improvement in the quality of medical services provided to the population of the region. However, despite these achievements, the article places considerable

.....
emphasis on addressing a number of unresolved issues that the command-and-administrative system faced at that time.

Such problems include: unsatisfactory organization of ambulance services in cities and rayon centers, due to insufficient availability of vehicles; unsatisfactory organization of the supply of health workers with food and industrial goods, including bread; lack of adequate financing of the medical sphere by the state.

At the same time, the issues of the quality of medical care, the relationship between the growth of capital investments in the industry and health indicators of the population, and the solution of the problem of provision of medical personnel, especially in remote areas of the region, remained out of the attention of the then Soviet leadership.

Last but not least, the disadvantages were played by such responsibilities as the irresponsibility of regional and individual heads of districts, who often did not understand the importance of health care for the development of society, which in general affected the quality of health care of the region. There were also indications of such negative factors as the bureaucratic nature of the Soviet state system, the persecution of quantitative indicators, the lack of initiative on the ground, the willingness to exclusively execute "top" instructions, etc.

Key words: Vinnytsia region, medicine, health care, reconstruction, hospital.

REFERENCES:

1. Vasyutinskiy N., Stakhanovich V. Set i kadry meditsinskikh uchrezhdeniy Ukrainskoy SSR v pyatoy pyatiletke. K.: Zdorove, 1957. 124 s.
2. Grabovskiy P. Zdravookhranenie v USSR/ Statisticheskiy spravochnik. K.: Gosmedizdat USSR, 1957. 140 s.
3. Derzharkhiv Vinnitskoy oblasti F.R-151. Op.9. Spr. 5. 12 l.
4. Derzharkhiv Vinnitskoy oblasti F.R-2660. Op.2. Spr. 895. 4 l.
5. Derzharkhiv Vinnitskoy oblasti F.R-2700. Op.5. Spr. 49. 12 l.
6. Derzharkhiv Vinnitskoy oblasti F.R-2700. Op.6. Spr. 130. 69 l.
7. Derzharkhiv Vinnitskoy oblasti F.R-5053. Op.1. Spr. 181. 490 l.
8. Dostizheniya zdravookhraneniya v Ukrainskoy SSR / Gl. redaktor P. L. Shupika Kiev Gosudarstvennoe izdatelstvo USSR, 1958. 247 s.
9. Isaykina A. Problemy meditsinskogo obsluzhivaniya gorodskogo naseleniya Ukrainy (1945-1955 gg.) // Ukraina XX v. : kultura, ideologiya, politika: Sb. st. M., 2005. Vyp. 8. S. 207-212.
10. Latysh A.Yu. Razvitie sistemy zdravookhraneniya v Ukraine perioda Velikoy Otechestvennoy voyny: Avtoreferat dis. ... k. i. n. Donetsk, 2004. 23 s.
11. Lekarev L. i dr. Potrebnost naseleniya Vinnitsy v statsionarnoy pomoshchi i metodika ee opredeleniya//Vrachebnoe delo. 1957. №6. S.635-640.
12. Zdravookhranenie Ukrainy v bratskoy seme narodov SSSR / Pod red. V.N.Girin. M. : Zdorove, 1982. S.46, 67.
13. Romanenko A. Zdravookhranenie i meditsinskaya nauka v Ukrainskoy SSR v 3-kh tomakh. /T.1. Zdravookhranenie v Ukrainskoy SSR: puti i itogi razvitiya. K.: «Zdorov'ya», 1987. 479 s.
14. www.economics.kiev.ua

Статтю надіслано до редколегії 13.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 01.11.2019 р.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(47)321.1«1985/91»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-55-61>**Валерій Кононенко**Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історичних наук, доцент (Україна)

Національна політика в СРСР у добу перебудови (1985-1991 рр.)

Анотація. У статті досліджуються особливості національної політики СРСР у роки перебудови. Автор аналізує зміни у програмних документах Комуністичної партії Радянського Союзу та фокусує увагу на змінах політичного курсу влади у відносинах у багатонаціональному суспільстві. У дослідженні стверджується, що відмова від авторитарного типу поведінки у вирішенні національного питання аж ніяк не мала на меті кардинальну зміну принципів та стратегічних завдань політики стосовно етнічних громад. Утім демократизація суспільства сприяла наростанню національних рухів, а згодом – появи відцентрових тенденцій. Ослабла політична влада країни, що поступово занурювалась у хаос політичної та соціально-економічної кризи під кінець 1980-х – на початку 1990-х рр., втратила контроль над ситуацією, не зуміла запропонувати ні суспільству, ні республіканським національним елітам нового політичного курсу та практичної моделі вирішення суперечностей у національних відносинах, що і привело до розпаду СРСР.

Ключові слова: СРСР, перебудова, етнічні громади, національна політика, національні відносини, міжнаціональні конфлікти.

У середині 1980-х рр., із проголошенням курсу на перебудову, починають змінюватися основні принципи внутрішньої та зовнішньої політики СРСР. Поступовий відхід від командно-адміністративної системи та демократизація суспільства оголили значні проблеми в регулюванні багатьох суспільних процесів, зокрема в галузі національних відносин. Попередня державна національна політика, як невдовзі стало зрозуміло, не тільки не розв'язала національного питання, а й створила цілий ряд складних проблем. Вона не тільки нехтувала історичними та етнічними чинниками формування народів при визначенні адміністративно-територіальних кордонів між радянськими республіками, а й примусово змінювала місце проживання цілих етносів, забороняла їхнє національно-культурне життя, сприяла асиміляції, русифікації, міграції та іншим процесам, що були тісно пов'язані зі втратою національної самобутності. До кардинальних змін у регулюванні національних відносин не була готова як центральна, так і національна республіканська партійна та державна влада. Вона не тільки не розуміла тих викликів, які на неї чекають, а й втратила ініціативу, «прогледіла» національне піднесення цілих народів, що й стало причиною розпаду СРСР.

Мета статті – проаналізувати особливості національної політики в СРСР у добу перебудови. Автором акцентовано увагу на вирішенні наступних завдань: визначити основні принципи та форми національної політики радянської влади у період 1985–1991 рр.; проаналізувати процес відходу від авторитарно-адміністративних методів регулювання національних відносин до демократизації управління цією сферою внутрішньої політики; визначити основні причини перших міжетнічних конфліктів в країні; охарактеризувати вплив нових підходів до внутрішньої політики на національні відносини в СРСР.

Основними джерелами роботи стали нормативно-правові акти СРСР та законодавство окремих союзних республік, які визначали національну політику у зазначений період. При формулюванні теоретичних положень статті використано наукові доробки В. Даниленка, Ю. Шаповала, О. Якубця, В. Гончаренка, О. Шубіна та інших науковців.

Початок доби перебудови, не означав зміни стратегічних завдань комуністичної партії. Зміни у підходах до внутрішньої та зовнішньої політики СРСР мали на меті, насамперед, вивести країну із системної кризи та надати суспільству нові імпульси для розвитку. У цей період, як вважає дослідниця Т. Козловська, «зберігши воєнний паритет, СРСР втратив внутрішні резерви для росту на попередніх принципах. «Перебудова» і «нове мислення» були неминучими як з внутрішніх, так і зовнішніх причин» [13, с. 142]. Підбиваючи підсумки дискусії «Горбачовська «перебудова»: український контекст (до 30-річчя проголошення курсу)», що була проведена 21 травня 2015 року в Інституті історії України НАН України, авторитетний український історик, відомий дослідник історії СРСР та України зазначеного періоду, модератор «круглого столу» В. Даниленко зазначив, що перебудова стала закономірністю історичного

процесу, коли радянська адміністративно-командна система потребувала змін. Утім «ініціатори «перебудови» не мали на меті її зламати. Вони прагнули її вдосконалити, «підфарбувати», дати новий імпульс, поштовх для соціально-економічного розвитку країни» [3, с. 7]. У праці «Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії» В. Даниленко вважає, що перебудова спричинена кількома важливими чинниками: «1) прогресуючим відставанням СРСР від розвинених країн Заходу і прагненням їх догнати; 2) повною втратою віри правлячої еліти країни за роки брежнєвського пустослів'я в офіційну ідеологію марксизму і 3) прагненням еліти як фактичного власника багатств країни, що формально належали народу, державі, юридично оформити і своє становище, і власність» [6, с. 7].

На початку нового політичного періоду функціонування СРСР ні Політичне бюро ЦК КПРС, ні Генеральний секретар КПРС М. Горбачов не бачили потреби змінювати стратегічного курсу побудови комуністичного суспільства, а національне питання вважали фактично вирішеним. Гасла демократизації, гласності, «прискорення», підвищення ефективності кадрової політики, нових підходів у економічному регулюванні, росту добробуту населення мали б сприяти вирішенню запланованих завдань. У виступі на XXVII з'їзді КПРС 25 лютого 1986 р. М. Горбачов зазначав, що ленінська національна політика, реалізована Комуністичною партією, «увійшла в свідомість десятків мільйонів людей як непорушна дружба народів, повага до національної культури і національної гідності усіх народів. Радянський народ виступає як нова соціальна та інтернаціональна спільність, об'єднана єдністю економічних інтересів, ідеології та політичних цілей» та закликав, «щоби здоровий інтерес до усього цінного, що є в національній культурі, не перероджувався в спроби відмежуватися від об'єктивного процесу взаємодії і зближення національних культур» [2, с. 75, 76]. Він підтвердив тезу, яка була проголошена преамбулою Конституції СРСР 1977 р., що соціалістичне суспільство – це «суспільство зрілих соціалістичних суспільних відносин, в якому на основі зближення всіх класів і соціальних верств, юридичної і фактичної рівності всіх націй і народностей, їх братерського співробітництва склалася нова історична спільність людей – радянський народ» [14]. Таким чином, лідери комуністичної партії були впевнені, що створення СРСР та утворення нового радянського суспільства, де поступово стираються національні особливості, – це закономірний процес.

1 березня 1986 р. XXVII з'їзд КПРС затвердив нову редакцію Програми Комуністичної партії Радянського Союзу, у якій було зазначено, що «видатне завоювання соціалізму – вирішення національного питання. Перемога Жовтня назавжди покінчила з національним гнітом і нерівноправністю націй і народностей... Пішла в минуле національна ворожнеча, нормою життя стали братерська дружба, тісне співробітництво і взаємодопомогу всіх народів СРСР» [15, с. 125]. Повторив цю тезу М. Горбачов і на XIX Всесоюзній конференції КПРС 28 червня – 1 липня 1988 р., заявивши, що «Союз витримав перевірку часом. Він продовжує залишатися рішучою передумовою подальшого розвитку всіх наших народів», проте визнав, що були питання в міжнаціональних стосунках, які не завжди враховувалися: «питання, що пов'язані з мовою, культурою, літературою і мистецтвом, історичними пам'ятниками, охороною природи» [1, с. 65, 66].

Варто зазначити, що саме у час озвучення переможних реляцій в СРСР розпочалися перші міжетнічні конфлікти. У грудні 1986 р. вибухнули протести в Алма-Аті під гаслами «Кожному народу – свого вождя», що переросли у сутички після «обрання» Першим секретарем Комуністичної партії Казахстану Г. Колбіна, що до того очолював Ульяновський обласний комітет компартії. Рушійною силою виступу стала демократично налаштована вузька молодь, що виступала проти диктату центру. Ці події стали першими в СРСР у добу перебудови, причиною яких стала недолуга національна політика держави та перша акція у боротьбі за незалежність та суверенітет Казахстану. Як наслідок – затримано 8,5 тис. осіб, 103 з яких були засуджені, 800 осіб виключені з комсомолу, а 270 осіб відратовані зі складу студентів [12, с. 7]. На вищому партійному рівні прорахунки у національній політиці вперше були визнані Постановою ЦК КПРС «Про роботу Казахської республіканської партійної організації щодо інтернаціонального і патріотичного виховання трудящих», де було акцентовано увагу на «серйозних помилках у реалізації національної політики». Утім, визнаючи «швидкий ріст самосвідомості» населення, Кремль звинуватив вище партійне керівництво республіки, що воно «припинило боротьбу з проявами шовінізму, націоналізму і місництва (рос. – «месничества») в економічній, культурній та духовній сферах» [4, с. 13].

У лютому 1988 р. відбулися сутички між вірменами та азербайджанцями у Нагірно-Карабаській області, що восени цього ж року переросли у повномасштабний збройний конфлікт між двома радянськими республіками. Паралельно йшло розгортання національно-патріотичного відродження у республіках. Найбільш активно ці процеси розвивалися у радянських республіках Прибалтики та Грузинській РСР. Так, у квітні 1988 р. була проголошена ініціатива утворення Народних фронтів в Естонії та Литві, а в червні – в Латвії. Остаточне оформлення цих організацій відбулося у жовтні 1988 р.

На нашу думку, цілком очевидним є факт, що вище партійне керівництво СРСР на першому етапі перебудови не змогло адекватно оцінити суттєві прогалини у національній політиці попереднього періоду, запропонувати етнічним громадам, у яких внаслідок демократизації розпочалися процеси національного відродження, зростання національної та політичної свідомості, ні вирішення міжнаціональних проблем, ні розширення прав у різних сферах життя, насамперед реалізації права на національно-культурну автономію. Це підтвердив З'їзд народних депутатів СРСР своєю Постановою «Про основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики СРСР» від 9 червня 1989 р., вказавши, що «в обстановці демократизації і гласності виявилися з усією гостротою проблеми міжнаціональних відносин, що накопичувалися роками. Відкрилися небезпечні осередки конфліктів, що виливаються у серйозні ексцеси. Позначилися багаторічні деформації і викривлення ленінської національної політики, тривале ігнорування законних інтересів націй і народностей країни. Виникли суттєві перекося в соціально-економічному розвитку ряду республік і регіонів, нерегульовані міграційні процеси. Виявилось чимало невирішених проблем розвитку національних мов і культур, особливо нечисленних народів» [16, с. 410]. Тут слід погодитись з окремими дослідниками, що політика М. Горбачова надала імпульс етнонаціональним процесам, але їх напрям був «запрограмовано» більш ранніми протиріччями [19].

Лише після перших міжнаціональних конфліктів партійні та державні лідери держави оцінили суттєві прорахунки у регулюванні національних відносин, проте зупинити збройні міжетнічні конфлікти, які в різних регіонах СРСР у 1989-1990 рр. вибухнули з новою силою, було вже неможливо. Так, визнання помилковості розставлених акцентів у постанові щодо подій в Алма-Аті відбулося лише у 1990 р., коли відцентрові тенденції в СРСР набули шалених обертів і стало зрозуміло, що використовуючи командно-адміністративні методи, їх не подолати. 18 травня 1990 р. Постановою Політбюро ЦК КПРС «Про постанову ЦК КПРС «Про роботу Казахської республіканської партійної організації щодо інтернаціонального і патріотичного виховання трудящих» було визнано, що «оцінка масових порушень громадського порядку в м. Алма-Аті в грудні 1986 р. як прояву казахського націоналізму є помилковою» [17, с. 22].

Серед основних причин загострення національних проблем у період перебудови стала застаріла нормативно-правова база щодо національного питання в Радянському Союзі. На відміну від Конституції СРСР 1937 р., яка формально гарантувала національно-культурну автономію та вибудувала її, насамперед, на основі титульних союзних націй, Конституція СРСР 1977 р., яка продовжувала бути правовою основою існування Радянського Союзу, рясніла гаслами «зближення» націй та народів, проте прямо обходила питання правових гарантій розвитку принаймні національної культури та освіти. Так, відповідно зі статтею 19 глави 3 «Соціальний розвиток та культура» держава сприяла «всебічному розвитку і зближенню всіх націй і народностей СРСР». У статті 25 було зазначено, що «в СРСР існує та вдосконалюється єдина система народної освіти, яка забезпечує загальноосвітню і професійну підготовку громадян, служить комуністичному вихованню, духовному і фізичному розвитку молоді, готує її до праці і громадської діяльності», утім, навіть декларативних норм щодо функціонування національної освіти етнічних груп не містила [14].

Не визнавали реальних прав щодо функціонування національного життя й інші законодавчі акти. Так, Закон СРСР «Про затвердження основ законодавства Союзу РСР і Союзних республік про народну освіту» діяв з 1973 р. Навіть із доповненнями, які були внесені до нього 27 листопада 1985 р., він жодного разу не згадував терміну «національна освіта», а усі права етнічних громад зводилась тільки до декларативних можливостей навчання в школі рідною мовою (стаття 3) та гарантування принципу свободи вибору мови навчання рідною мовою чи мовою іншого народу СРСР [10, с. 918].

Фактично утворився правовий вакуум щодо розширення національних прав етнічних громад, що аж ніяк не відповідало внутрішнім процесам, які відбувалися в країні. Не були врегульовані питання національної освіти, культури, релігії, відродження національних засобів масової інформації, утворення громадських національно-культурних товариств. Переважна більшість новоутворених національних об'єднань у СРСР у період перебудови мали напівлегальний статус. На першому етапі перебудови всесоюзне законодавство було направлене переважно на підтримку економічних реформ, а правове регулювання питань, що були пов'язані з національною політикою, розпочалося лише з 1990 р. Цьому сприяло зазначене вище рішення I З'їзду народних депутатів СРСР щодо «принципового оновлення національної політики», чіткого юридичного визначення суверенних прав республік та автономій, врахування принципу національного самовизначення та визначення конкретних заходів у політичній, економічній та духовних сферах для вирішення поставлених завдань [16, с. 121-126]. З цього часу були прийняті всесоюзні закони «Про мови в СРСР» (24 квітня 1990 р.), «Про свободу совісті та релігійні організації» (1 жовтня 1990 р.), «Про загальні принципи державної молодіжної політики в СРСР» (11 квітня 1991 р.) тощо [5, с. 375].

В окремих випадках національне законодавство союзних республік навіть випереджало всесоюзне. Так, 28 жовтня 1989 р. було прийнято Закон України «Про мови в Українській РСР», яким українська мова не тільки проголошувалася державною мовою на території республіки, а й Україна «визнавала життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантувала своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та зміцнення дружби народів» [9, с. 631]. За цим законом в Україні розпочалося активне відродження освіти, преси та створення культурних організацій етнічних громад. Подібні нормативно-правові акти були прийняті в інших республіках. Наприклад, у 1989 р. закони про особливості мовної політики були прийняті в Естонії, Латвії, Молдові, Узбекистані, а у 1990 р. – в Білорусії, Туркменістані.

Гасла перебудови сприяли політизації суспільства, а невирішені національні проблеми сприяли радикалізації політичних процесів. Під кінець перебудови відбулося суттєве загострення міжнаціональних конфліктів та загострення відцентрових тенденцій. Рушійними силами виступала народна маса на чолі з політичними дисидентами чи національною інтелігенцією, що боролись за національне відродження, або місцева національна політична номенклатура (переважно колишня компартійна), що була під тиском народних мас, однак була готова використати ці політично-національні процеси у власних цілях.

Окрім того, гасла, які намагалася втілити у життя нова політична еліта СРСР на чолі з М. Горбачовим, не завжди були до вподоби окремим представникам кремлівської та національних республіканських політичних еліт. Деякі представники «старої гвардії» насторожено реагували на рішення зверху, а політика демократизації, гласності та суттєве послаблення політичної цензури фактично не сприймалося ними. Так, відтворюючи політичний портрет першого секретаря ЦК КПУ у 1972–1989 рр. Володимира Щербицького, як одного з очільників УРСР часів перебудови, дослідники Ю. Шаповал та О. Якубець вважають, що «до другої половини 1989 року УРСР перебувала у фарватері загальносоюзних перебудовних моделей та шаблонів, фактично не продукуючи власних ідей та ініціатив на рівні місцевого промосковського керівництва, яке не надто жорстко, але спочатку впевнено блокувало низові прояви демократії [18, с. 12]. Саме тому до другої половини 1989 р. Україна у загальносоюзних процесах виглядала однією з найстабільніших республік в СРСР.

Утім, із 1990 р. навіть в Україні активно приймаються законодавчі акти, які були направлені не тільки на відновлення державного суверенітету України, а й врегулювання національних відносин, забезпечення права на вільний, самобутній розвиток інших націй та народностей, що складала населення республіки.

Уже в Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. у розділі IV було визначено, що «Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин», а в розділі 7 доповнено, що «Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку» [8, с. 429].

Однак остаточно нормативна база України щодо національних відносин була сформована після проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. Так, вже 1 листопада 1991 р. Верховна Рада України, враховуючи Декларацію про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України та опираючись на міжнародні нормативно-правові акти, що були ратифіковані Україною, прийняла Декларацію прав національностей, де Українською державою гарантувалися всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права (ст. 1). Окрім того, держава гарантувала всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації (ст. 3) [7, с. 799]. У 1992 р. був прийнятий один із перших фундаментальних законів, що регламентував права національних груп у республіці – Закон України «Про національні меншини в Україні», де було не тільки вперше чітко визначено поняття національних меншин, а й вперше на рівні національного законодавства було зафіксоване право національних меншин на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству [11, с. 529].

Таким чином, послаблення адміністративно-командної системи сприяло активізації наприкінці 1980-х рр. демократизації внутрішніх процесів, появі опозиційних та політичних процесів у суспільстві, росту національної свідомості серед народів СРСР, унаслідок чого почали загострюватися суперечності у стосунках націй із центром. Усе частіше лунала ідея переходу до справжньої федералізації в стосунках із Москвою та реалізації гарантованого національним законодавством права на мову та національну культуру, тобто на національно-культурну автономію, що було реалізовано фактично тільки для титульних націй 15 республік СРСР та й то під постійним пресом русифікації та асиміляції.

Чи можна було зупинити процеси наростання протиріч у міжнаціональних відносинах? Очевидно лише з відновленням авторитарної, адміністративно-командної системи управління, яка була б спрямована на придушення будь-яких опозиційних процесів. У цьому є характерна відмінність «відлиги» М. Хрущова та «перебудови» М. Горбачова. Якщо М. Хрущов для збереження державної авторитарної моделі держави вчасно згорнув процеси демократизації суспільства, а його наступник Л. Брежньов фактично відновив неосталінізм, то М. Горбачов, дійсно, був представником нової хвилі політичної еліти СРСР. Проте ні він, ні його соратники, під час перебудови, не змогли запропонувати реальної моделі вирішення питань національних відносин, а пропозиція підписання нового Союзного договору СРСР на умовах справжньої федералізації не тільки не зупинила розвалу СРСР, а й сприяла путчу проти нього старої політичної еліти, що остаточно поховало ідею збереження союзної держави серед національних політичних еліт.

ДЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. XIX Всесоюзная конференция Коммунистической партии Советского Союза, 28 июня – 1 июля 1988 г.: Стенографический отчет. В 2 т. Т. 1. Москва: Политиздат, 1988. 352 с.
2. XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 25 февраля – 6 марта 1986 года. Стенографический отчет. В 3 т. Т. 1. Москва: Издательство политической литературы, 1986. 654 с.
3. Булгакова О. Інформація про «круглий стіл» «Горбачовська «перебудова»: український контекст (до 30-річчя проголошення курсу)» (м. Київ, Інститут історії України НАН України, 21 травня 2015 р.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В. М. Даниленко. Вип. 21. С. 5–7.
4. В Центральном Комитете КПСС. Центральный комитет КПСС принял постановление «О работе Казахской республиканской партийной организации по интернациональному и патриотическому воспитанию трудящихся» // Коммунист. 1987. № 12. С. 13.
5. Гончаренко В. Право УССР в период перестройки (1985–1991) // Право Украины. 2013. № 1. С. 372–377.
6. Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. К.: Інститут історії України НАН України, 2018. 278 с.
7. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. № 53. С. 799.
8. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1990. № 31. С. 429.
9. Закон «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1989. № 45. Додаток. С. 631.
10. Закон СССР «Об утверждении основ законодательства Союза ССР и союзных республик о народном образовании» // Ведомости ВС СССР. 1985. № 48. С. 918.
11. Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 36. С. 529.
12. Исакова Г. Свобода – священное слово // Индустриальная Караганда. 2006. 15 августа. С. 7.
13. Козловська Т. Ю. Горбачовська «перебудова» та «нове політичне мислення»: передумови виникнення і наслідки / Т. Ю. Козловська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2000. № 408: Держава та армія. С. 139–145.
14. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г. // Исторический факультет Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#iii>
15. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. М.: Политиздат, 1986. 352 с.
16. Первый Съезд народных депутатов СССР: 25 мая – 9 июня 1989 г. Стенографический отчет. Т. III. М.: Издание Верховного Совета СССР, 1989. 448 с.
17. Современная история Казахстана: сборник документов и материалов (1985-2002 гг.) / Сост. С.Г. Шеретов. Алма-Аты, 2003. 325 с.

18. Шаповал Ю., Якубець О. Остання барикада: Володимир Щербицький під час «перебудови» // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В. М. Даниленко. Вип. 21. С. 12–28.
19. Шубин А. В. Причины, последствия и оценка «Перестройки» и распада СССР // Электронный научно-образовательный журнал «История». 2016. Учебное пособие [Электронный ресурс]. URL: <https://history.jes.su/s207987840001107-6-2>

Валерий Кононенко

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
доктор исторических наук, доцент (Украина)

Национальная политика в СССР в эпоху перестройки (1985-1991 гг.)

Аннотация. В статье исследуются особенности национальной политики СССР в годы перестройки. Автор анализирует изменения в программных документах Коммунистической партии Советского Союза и фокусирует внимание на изменениях политического курса власти в отношении в многонациональном обществе. В исследовании утверждается, что отказ от авторитарного типа поведения в решении национального вопроса, отнюдь не имел целью кардинальное изменение принципов и стратегических задач политики в отношении этнических общин. Демократизация общества способствовала нарастанию национальных движений, а затем – появлению центробежных тенденций. Политическая власть страны постепенно погружалась в хаос политической и социально-экономического кризиса в конце 1980-х – начале 1990-х гг., потеряла контроль над ситуацией, не сумела предложить ни обществу, ни республиканским национальным элитам нового политического курса и практической модели разрешения противоречий в национальных отношениях, что и привело к распаду СССР.

Ключевые слова: СССР, перестройка, этнические общины, национальная политика, национальные отношения, межнациональные конфликты.

ABSTRACT

Valerii Kononenko

Vinnitsia Mykhaylo Kotsiubynskiy State Pedagogical University,
Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)

National policy in the USSR during the period of perestroika (1985-1991)

The article explores the features of the national policy of the USSR during the years of perestroika. The author analyzes the changes in the program documents of the Communist Party of the Soviet Union and focuses on changes in the political course of power to relations in a multinational society. The study argues that the rejection of the authoritarian type of behavior in solving the national question was by no means intended to radically change the principles and strategic objectives of the policy regarding ethnic communities. The democratization of society contributed to the growth of national movements, and then the emergence of centrifugal trends. After the first ethnic conflicts in country, party and state leaders of USSR rated the gaps in legislation of national relations, but stop the increase of interethnic conflicts that again broke out in the USSR in 1989-1990, could almost not. The slogans of perestroika contributed to the politicization of society, and unresolved national problems contributed to the radicalization of political processes.

Among the main causes of aggravation of national problems during the perestroika was the outdated legal framework on the national issue in the Soviet Union. In fact, a legal vacuum was created regarding the extension of rights of national communities, which did not correspond in any way to the internal processes taking place in the country. The issues of national education, culture, religion, revival of national mass media, formation of public national-cultural societies were not regulated. The vast majority of newly formed national associations in the USSR had semi-legal status during the perestroika. In the first phase of restructuring, all-Union legislation was primarily aimed at supporting economic reform, and legal regulation of issues related to national policy began only in 1990.

The country's political power was gradually plunged into the chaos of the political and socio-economic crisis in the late 1980s and early 1990s, lost control of the situation, and failed to offer either society or the republican national elites a new political course and practical model of resolving contradictions in national relations, which led to the collapse of the USSR.

Key words: USSR, perestroika, ethnic communities, national politics, national relations, interethnic conflicts.

REFERENCES:

1. XIX Vsesoyuznaya konferentsiya Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza. 28 iyunya – 1 iyulya 1988 g.: Stenograficheskiy otchet. V 2 t. T. 1. Moskva: Politizdat. 1988. 352 s.
2. XXVII syezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza. 25 fevralya – 6 marta 1986 goda. Stenograficheskiy otchet. V 3 t. T. 1. Moskva: Izdatelstvo politicheskoy literatury. 1986. 654 s.
3. Bulhakova O. Informatsiia pro «kruhlyi stil» «Horbachovska «perebudova»: ukrainskyi kontekst (do 30-richchia proholoshennia kursu)» (m. Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 21 travnia 2015 r.) // Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka. Zbirnyk statei / Vidp. red. V. M. Danylenko. Vyp. 21. S. 5–7.
4. V Tsentralnom Komitete KPSS. Tsentralnyy komitet KPSS prinyal postanovleniye «O rabote Kazakhskoy respublikanskoy partiynoy organizatsii po internatsionalnomu i patrioticheskomu vospitaniyu trudyashchikhsya» // Kommunist. 1987. № 12. S.13.
5. Goncharenko V. Pravo USSR v period perestroyki (1985–1991) // Pravo Ukrainy. 2013. № 1. S. 372–377.
6. Danylenko V. M. Ukraina v 1985–1991 rr.: ostannia hlava radianskoi istorii. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2018. 278 s.
7. Deklaratsiia prav natsionalnostei Ukrainy vid 1 lystopada 1991 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1991. № 53. S. 799.
8. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy vid 16 lypnia 1990 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR). 1990. № 31. S. 429.
9. Zakon «Pro movy v Ukrainskii RSR» vid 28 zhovtnia 1989 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR). 1989. № 45. Dodatok. S. 631.
10. Zakon SSSR «Ob utverzhdenii osnov zakonodatelstva Soyuza SSR i soyuznykh respublik o narodnom obrazovanii» // Vedomosti VS SSSR. 1985. № 48. S. 918.
11. Zakon Ukrainy «Pro natsionalni menshyny v Ukraini» vid 25 chervnia 1992 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1992. № 36. S. 529.
12. Iskakova G. Svoboda – svyashchennoye slovo // Industrialnaya Karaganda. 2006. 15 avgusta. S. 7.
13. Kozlovska T. Yu. Horbachovska «perebudova» ta «nove politychne myslennia»: peredumovy vynyknennia i naslidky / T. Yu. Kozlovska // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». 2000. № 408: Derzhava ta armii. S. 139–145.
14. Konstitutsiya (Osnovnoy zakon) Soyuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik. Prinyata na vneocherednoy sedmoy sessii Verkhovnogo Soveta SSSR devyatogo sozyva 7 oktyabrya 1977 g. // Istoricheskiy fakultet Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta imeni M. V. Lomonosova. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1977.htm#iii>
15. Materialy XXVII syezda Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza. M.: Politizdat. 1986. 352 s.
16. Pervyy Syezd narodnykh deputatov SSSR: 25 maya – 9 iyunya 1989 g. Stenograficheskiy otchet. T. III. M.: Izdaniye Verkhovnogo Soveta SSSR. 1989. 448 s.
17. Sovremennaya istoriya Kazakhstana: sbornik dokumentov i materialov (1985-2002 gg.) / Sost. S.G. Sheretov. Alma-Aty. 2003. 325 s.
18. Shapoval Yu., Yakubets O. Ostannia barykada: Volodymyr Shcherbytskyi pid chas «perebudovy» // Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka. Zbirnyk statei / Vidp. red. V. M. Danylenko. Vyp. 21. S. 12–28.
19. Shubin A. V. Prichiny. posledstviya i otsenka «Perestroyki» i raspada SSSR // Elektronnyy nauchno-obrazovatelnyy zhurnal «Istoriya». 2016. Uchebnoye posobiye [Elektronnyy resurs]. URL: <https://history.jes.su/s207987840001107-6-2>.

Статтю надіслано до редколегії 02.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 22.10.2019 р.

УДК 327 (73+594)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-61-68>

Інна Підберезних

Чорноморський національний університет ім. Петра Могили
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Історичні особливості становлення міждержавних відносин США та Індонезії на початку 2000-х років

Анотація. У статті досліджуються особливості партнерства між США та Республікою Індонезія на сучасному етапі розвитку міжнародної системи, аналізуються

.....
форми співробітництва між країнами у галузі політики і безпеки, торговельних та економічних відносинах, а також соціально-культурній і науково-технологічній співпраці, їх еволюція в постбіполярний період.

Ключові слова: *Всеосяжне партнерство США та Індонезії, дипломатія США, Індонезія, регіональна політика, стратегія перебалансування.*

Республіка Індонезія є життєво важливим партнером в Індо-Тихоокеанському регіоні, і відносини між Сполученими Штатами та Індонезією набувають все більшого значення. Індонезія є третьою по величині демократією в світі, найбільшою країною з мусульманською більшістю і восьмою по величині економікою по купівельній спроможності. Країна межує з Південно-китайським морем, яке має найжвавіші морські шляхи в світі, - більше \$ 5 трлн вантажів і 50 % світових нафтових танкерів проходять через Південно-китайське море щорік. Взаємодія США та Індонезії має довгу історію, починаючи з початку XIX-го століття, коли американські торговці зупинилися в тодішній голландській колонії, щоб гарантувати створення консульської установи. Проте, співробітництво залишалося на неформальному рівні до закінчення незалежності Індонезії після Другої світової війни. Процес демократизації і реформ в Індонезії з 1998 року підвищив її стабільність і безпеку та привів до зміцнення дипломатичних відносин з Сполученими Штатами.

Визнаючи необхідність вивести відносини між США та Республікою Індонезія на новий рівень, співробітники Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS, штаб-квартира у Вашингтоні) та велика кількість пов'язаних з ним вчених, проводять дослідження і аналіз та розробляють політичні ініціативи, які спрямовані в майбутнє і передбачають зміни [1]. З 1962 р. CSIS став одним із видатних міжнародних інститутів у світі, зосереджених на обороні і безпеці, регіональній стабільності і транснаціональних проблемах, починаючи від енергетики та клімату, і закінчуючи охороною здоров'я та економічною інтеграцією.

Питання переосмислення ключових напрямів співпраці між Сполученими Штатами та Республікою Індонезія актуалізується через низку причин. Співробітництво в галузі безпеки між країнами почало суттєво змінюватися після терактів 11 вересня 2001 р. в Сполучених Штатах. У минулому зловживання правами людини зіграли велику роль, оскільки демонтаж терористичних мереж, пов'язаних з Аль-Каїдою, в Південно-Східній Азії став одним з головних пріоритетів Вашингтону. Це зрушення в стратегічній спрямованості Сполучених Штатів посилює професіоналізм індонезійських військових та збільшило демократизацію в Джакарті. Порушення прав людини, хоча і не були повністю викорінені, але значно скоротилися в міру того, як військові відступили від політичної ролі в державі.

12 жовтня 2002 року пов'язано з «Аль-Каїдою» та терористичною організацією «Джемаа Ісламія», яка розбомбила нічний клуб на індонезійському о. Балі, убивши 202 людини. Більшість склали іноземці, зокрема сім американців. Це найстрашніша терористична атака в історії Індонезії, яка ознаменувала поворотний момент у відносинах США та Індонезії в сфері безпеки. Сполучені Штати зрозуміли, що Джакарта є справжнім партнером зі спільними інтересами безпеки. Зокрема, уряд Вашингтону надав Індонезії загальну економічну допомогу в розмірі 23,2 млн \$ в період з 2001 по 2004 рік, частина якої була витрачена на зміцнення сил безпеки країни [2].

На початку XXI ст. Сполучені Штати й Індонезія мають значний прогрес у зміцненні політичного співробітництва і співробітництва в галузі безпеки на основі співпраці в боротьбі з тероризмом. З 2002 року Міністерство оборони США відновило програму IMET, яка надавала індонезійським військовим підготовку для підвищення професіоналізму, зміцнення поваги демократичних цінностей та прав людини, постійної співпраці з американськими військовими. З 2002-2004 рр. Міністерство оборони фінансувало програму стипендій по боротьбі з тероризмом, яка передбачала навчання індонезійських військових та розвідувальних співробітників методам боротьби з тероризмом і стратегіями боротьби з ним. У 2003 році на о. Балі, у відповідь на вибухи бомб, було розпочато створення спеціального підрозділу індонезійської поліції по боротьбі з тероризмом під назвою «Спеціальна Група 88». Успіх спільної підготовки, обміну персоналом, інформацією та прямого співробітництва між США та Індонезією по боротьбі з тероризмом доводить цінність більш тісної співпраці правоохоронних органів. В останні роки така співпраця виходить за рамки боротьби з тероризмом. Допомога США у всьому, починаючи з професіоналізації та охоплення населення і до судово-медичної експертизи, збору розвідувальних даних, допомагає Індонезії принести репутацію та ефективність поліції.

Це один поворотний момент у співробітництві між країнами наступив після руйнівного цунамі в грудні 2004 року, яке обрушилося на узбережжя Ачех та знищило прибережні райони по всьому регіону. Сполучені Штати відреагували на наслідки цунамі операцією «Єдина допомога», яка надала гуманітарну допомогу індонезійським військовим в разі стихійних лих [2]. 60% світових гідрометеорологічних лих відбуваються в Індо-Тихоокеанському регіоні, що робить

його самим схильним регіоном до стихійних лих. Понад 200 млн людей страждають від надзвичайних природних явищ і щорічно більше 70 тис. осіб гинуть в Індо-Тихоокеанському регіоні [3]. Як наслідок, прямі фізичні втрати, викликані стихійними лихами, випереджують регіональний валовий внутрішній продукт (GDP) зростання [4]. Тому партнерство США та Індонезії забезпечує запобіжну готовність до стихійних лих. АСЕАН має угоду по боротьбі зі стихійними лихами і реагування на надзвичайні ситуації. У рамках спільних військових навчань основна увага приділяється реагуванню на стихійні лиха. Однак не існує регіональної системи для ефективного виявлення і мобілізації наявних ресурсів.

Військове співробітництво є ключовим елементом відносин США та Індонезії. Сполучені Штати мають унікальні можливості для надання допомоги в зміцненні потенціалу індонезійських військово-морських і повітряних сил. У липні 2010 року міністр оборони Роберт Гейтс під час поїздки в Джакарту констатував, що Сполучені Штати почнуть «поступову, обмежену програму співпраці в галузі безпеки» шляхом скасування заборони на підрозділ, який бере участь в спільних навчаннях зі Сполученими Штатами. До своєї заяви Гейтс додав індонезійській владі список кроків, які необхідно було зробити, перш ніж Сполучені Штати зможуть повністю співпрацювати з країною. За свідченням організації «Human Rights Watch», умови полягали в наступному: усунення від спеціальних сил осіб засуджених за порушення прав людини; зобов'язання збройних сил співпрацювати з майбутніми цивільними або військовими розслідуваннями і переслідувати порушення прав людини; заборона будь-якій особі, яка була винною у порушеннях прав людини, в майбутньому служити в збройних силах; і щоб особи, які вчинили порушення прав людини, в майбутньому були відсторонені від роботи до проведення розслідування [5].

Перетворення індонезійських військових в професійну, неполітичну силу все ще триває, але воно вже зробило великі кроки. Військові вийшли з парламенту під час правління президента Мегаваті Сукарнопутрі, як раз перед тим, як Сусіло Бамбанг Юдойоно став першим індонезійським главою держави, обраним на всенародних виборах у 2004 році. Результатом став перший повністю демократичний цивільний уряд в історії Індонезії. Військові як і раніше займаються підприємницькою діяльністю, щоб задовольнити більшу частину своїх бюджетних потреб, значна частина яких знаходиться поза державним контролем.

Після декількох років поліпшення політичних відносин та співпраці у галузі безпеки, Барак Обама зайняв посаду президента в 2009 році з явним бажанням підняти дипломатичне співробітництво між США та Індонезією на новий рівень. Він зробив більш міцні відносини з Індонезією невід'ємною частиною розширення зв'язків США з Південно-Східною Азією, яка сама по собі є центральним елементом ребалансу адміністрації, який раніше називався «віссю», в бік Азійсько-Тихоокеанського регіону. Результатом стала Угода про всеосяжне партнерство між США та Індонезією, яка була підписана президентами Бараком Обамою та Сусіло Бамбанг Юдойоно в листопаді 2010 р. План дій передбачав 54 пункти за трьома категоріями: співпраця в політичній сфері і в галузі безпеки (12 пунктів); співпраця в галузі економіки та розвитку (27 пунктів); соціально-культурна співпраця (освіта, наука і техніка та інше) (15 пунктів). Партнерство включало діалог на високому рівні. Зокрема, у вересні 2010 року відбулася у Вашингтоні інавгураційна сесія між державним секретарем Гілларі Клінтон та міністром закордонних справ Марті Наталегава. Друга сесія була скликана на о. Балі 24 липня 2011 року. Третя сесія відбулася 20 вересня 2012 року в Вашингтоні. Демонструючи нову еру відносин, Сполучені Штати в 2010 році запропонували Індонезії 24 літаки F-16. У рамках політичної співпраці та взаємин у галузі безпеки, обидві країни домовилися зміцнювати двосторонню співпрацю в сфері оборони і безпеки, спираючись на Рамкову угоду про оборону від червня 2010 року, яка покликана була інтегрувати існуючу спільну діяльність в області оборони і розширюючи співпрацю у вирішенні нетрадиційних проблем регіональної безпеки [6]. Всеосяжна структура партнерства включала спільну комісію з шістьма робочими групами для координації спільної діяльності і забезпечення успіхів за основними напрямками: енергетика, безпека, торгівля та інвестиції, демократія і громадянське суспільство, освіта, клімат і навколишнє середовище. Інші спільні зусилля в рамках партнерських відносин, включаючи науково-технічну співпрацю, охорону здоров'я і тресторонні механізми співпраці, здійснювалися поза сферою компетенції робочих груп. Таким чином, всеосяжне партнерство продемонструвало глобальне значення розширення співпраці між країнами, величезні можливості для економічного співробітництва в цілях розвитку, а також важливість сприяння обмінам та взаєморозумінню між США та Республікою Індонезія.

У листопаді 2011 року Б. Обама і Юдойоно підтвердили свою підтримку партнерства. У ході третього спільного засідання комісії чиновники підвели підсумки прогресу всеосяжного партнерства в ряді зусиль, список яких представлений на веб-сайті Державного департаменту США [7]. Серед основних досягнень можна вважати продовження діалогу з питань планування оборони між Сполученими Штатами та Індонезією, з тим щоб налагодити «обмін інформацією

.....
про стратегічну обстановку, пов'язаних з нею військових завдань і потенціалу, а також передовій практиці організації та управління індонезійським оборонним сектором» [7]. Цей діалог дозволяє продовжити співпрацю в справі надання допомоги зусиллям Індонезії з модернізацією оборонної промисловості, з тим щоб підвищити її активну роль у регіональній і глобальній безпеці.

Обидві країни уклали угоду про проведення переговорів щодо Меморандуму про взаємодію в галузі зв'язку та безпеки з метою сприяння забезпечення взаємодії і безпеки між двома збройними силами, яка була спрямована на підвищення рівня модернізації і професіоналізації індонезійських збройних сил, зокрема, за рахунок американської допомоги в галузі безпеки програм FMS і IMET. Ця угода призвела до завершення запрограмованого технічного обслуговування складу С-130, введенню в дію комплексної системи морського спостереження і наданню \$12 млн, продовженню підтримки в галузі професійної військової освіти та підготовки. Обидві країни також зосереджували майбутню допомогу в сфері безпеки на створенні «потенціалу щодо забезпечення авіаційної підтримки та автономності в Індонезії» [7]. Щорічно між збройними силами США та Індонезії здійснюється майже 200 встановлених військових операцій. Крім того, Сполучені Штати підтримують розвиток індонезійського центру з питань миру і безпеки в рамках Глобальної ініціативи з операцій з підтримки миру Державного департаменту США. Кошти США витрачаються на «будівництво казарм, постачання важкого будівельного обладнання для підготовки місії Організації Об'єднаних Націй, розширення мовного навчального центру, а також створення тренажерів і навчальних автомобілів» [7]. Партнерство також сприяло співпраці у сфері безпеки на воді за допомогою навчальних обмінів, включаючи навчання співпраці «На Плаву і Готовності», перше в історії двостороннє підводне навчання між Сполученими Штатами та Індонезією, а також проведення семінарів і діалогів з питань безпеки на воді. Співпраця також ініціювала обговорення нових галузей співробітництва, включаючи кібер- і космічну політику, прихильність майбутньому обміну інформацією та технічного співробітництва» [7].

Досліджуючи питання безпеки, то швидке розширення зв'язків між Сполученими Штатами і Індонезією легко піддається кількісному визначенню, якщо поглянути на різні види іноземної та військової допомоги, що надається Вашингтоном. Після повного припинення контрактів, FMS з Індонезією вирости з \$14 млн в 2006 році до майже \$40 млн в 2011 році. Угоди вибухнули в 2012 році, склавши понад \$700 млн [8]. Програми FMS і IMET часто пропагуються як відмінні ознаки допомоги і навчання в сфері безпеки США, і це має вагомий підстави. Але це далеко не єдині програми, за допомогою яких Сполучені Штати допомагають Індонезії в задоволенні її потреб в сфері безпеки. Найбільшим компонентом невійськової програми є Фонд економічної підтримки/Програми допомоги в області безпеки, які в 2010 році перевищили \$145 млн. Інші програми включають в себе допомогу в нерозповсюдженні і боротьбі з тероризмом, боротьбу з наркотиками, допомогу біженцям [9].

Будучи плюралістичною і демократичною державою, Сполучені Штати та Індонезія прихильні до глобального управління через багатосторонні інститути. Індонезія, враховуючи її зростаючий глобальний вплив, віддана ідеї розширення наявних інститутів та створення нових, щоб краще пристосуватися до мінливої глобальної структури влади XXI століття. Індонезія приймає дедалі ширшу участь у глобальному економічному управлінні, проте співпраця між США та Індонезією в сфері створення політичних інститутів і інститутів безпеки залишається в основному регіональною. На думку Вашингтону, найкращим способом управління мінливою динамікою є створення багатополарної динаміки, заснованої на правилах регіонального порядку XXI ст., який повинен включати Китай і США, а також такі держави, як Австралія, Індія, Японія, Південна Корея та країни АСЕАН.

Ставлення Індонезії до Сполучених Штатів різко сповільнилося під час правління адміністрації Дж. Буша через негативну реакцію проти політики США у війні з тероризмом, особливо під час вторгнення в Ірак та відчутно непримиренну позицію в боротьбі з терористичними загрозами в Південно-Східній Азії. У 2005 році президент Дж. Буш скасував ембарго США на продаж військових товарів Індонезії. Конгрес затвердив гранти і позики на придбання зброї та іншого військового спорядження в розмірі \$ 6 млн. Організація «Міжнародна амністія» та інші правозахисні групи виступили проти цієї пропозиції на тій підставі, що індонезійські збройні сили не вжили достатніх заходів для припинення порушень прав людини. Незважаючи на такі заперечення, майже всі санкції проти продажу військових товарів та надання допомоги Індонезії були скасовані.

Однак під час правління адміністрації Б. Обами, сприйняття США та їх роль в світі відновилися швидше, ніж багато хто очікував [10]. Ця зміна думки має ряд аргументів, включаючи особисте ставлення до президента Обами, яке показало розширення взаємодії за межами боротьби з тероризмом, закінчення війни в Іраку та майбутній вивід військ з Афганістану, а також зростаюче сприйняття в Індонезії китайської загрози, рухомих агресивним просуванням Пекіна в його претензіях на суверенітет в Південнокитайському морі. Зрушення в

відносинах між індонезійцями допомогло зміцнити всеосяжне партнерство між США та Індонезією, та мало вирішальне значення для переходу відносин на наступний рівень. Широта і глибина зміни ставлення були найкраще охоплені в опитуванні «Lowy Institute Indonesia», яке було проведене в 2006 і 2011 рр. У 2011 році Сполучені Штати посіли третє місце серед дев'яти іноземних країн, при цьому 72 % індонезійців підтвердили, що вони довіряють США, принаймні, трохи, в порівнянні з 32 % в 2006 році. До того ж, 28 % індонезійців заявили, що довіряють США більше, ніж будь-якій іншій із восьми країн. Більше половини (58 %) індонезійців також сказали, що Сполучені Штати будуть провідною військовою державою в Азії через 20 років. Їх рівень довіри засвідчує те, що цей факт не сприймається негативно. На противагу цьому, більше половини респондентів (56 %) довіряють, що КНР, швидше за все, стане військовою загрозою Індонезії в найближчі 20 років. Індонезійська прихильність до Сполучених Штатів виходить за рамки чисто дипломатичної або військової сфери. У 2011 році, в порівнянні з 54 в 2006 році, США отримали в середньому 64 %, при цьому 0 з них були абсолютно несприятливими і 100 - повністю сприятливими. Поряд з цим визнання економічної важливості Сполучених Штатів підтверджує наступне: 43 % засвідчили, що економіка США є найважливішою для Індонезії, навіть незважаючи на те, що Китай фактично є найбільшим торговим партнером архіпелагу. Тим часом 33 % респондентів вважає, що Сполучені Штати надають найбільше допомоги Індонезії, хоча Австралія насправді робить це з великою перевагою. Отже, оцінюючи показники, здається поєднанням зростаючої м'якої сили США в Індонезії і прагнення до більшої економічної взаємодії зі Сполученими Штатами [1].

Між Сполученими Штатами та Індонезією існують різноманітні способи розширення і поглиблення партнерства, спираючись на чинні програми та ініціативи. Співробітництво з політичних питань і питань управління, а також багатостороння дипломатія відкривають найширші можливості для співпраці. До числа галузей, які вимагають більш тісної співпраці, відносяться обмін законодавчими та судовими органами, зусилля по боротьбі з корупцією, співробітництво у правоохоронній сфері та узгоджені дипломатичного зусилля на високому рівні. Сполучені Штати та Індонезія обмінюються передовим досвідом у галузі управління і боротьби з корупцією, включаючи створення омбудсменів з боротьби з корупцією, посадових осіб, які призначаються для розслідування скарг окремих громадян на державні органи. Крім того, країни розширюють нинішню співпрацю в рамках багатостороннього відкритого урядово-державного партнерства, з тим щоб включити: визначення найкращої практики в галузі відкритого управління; використання премій і завдань, які заохочують творчий підхід громадян до розробки веб-інструментів для більш ефективного надання послуг громадянам та розширення їх прав та можливостей; ініціативи в сфері електронного управління для сприяння прозорості даних і залученню громадян; та спільний план дій для майбутньої співпраці за проектами [11].

Настільки ж важливим, як і двостороння співпраця, є потенціал для розширення співпраці між США та Індонезією в багатосторонніх зусиллях. Індонезія займає центральну роль в Азійсько-Тихоокеанському регіональному архітектурному плані, і ця архітектура посідає центральне місце в регіональній політиці США в XXI ст. За межами АСЕАН Індонезія відіграє вирішальну роль в якості лідера серед інших держав, включаючи Австралію, Індію, Японію і Південну Корею. Всі ці країни поділяють інтереси як з Індонезією, так і зі Сполученими Штатами, і не в останню чергу, це створення багатополарної регіональної системи, в якій і Пекін, і Вашингтон допомагають розвиватися, але також мають обмеження міжнародними правилами і нормами. Не можна переоцінити важливість того, щоб Індонезія відіграла провідну роль у розвитку цієї системи. Участь у розвитку третіх країн зміцнює партнерство між Сполученими Штатами та Індонезією. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) співпрацює з агентством з розвитку Індонезії для створення цільових програм в країнах, де обидва мають інтереси. Прецеденти вже існують. Сполучені Штати і Індонезія спільно підготували посадових осіб в М'янмі та на півдні Таїланду, чиновники також співпрацюють для проведення моніторингу виборчого процесу в Єгипті.

На міждержавному рівні здійснюється обмін інформацією та досвідом у сфері правосуддя. Президентство Індонезії і парламент домоглися великих успіхів в ефективному управлінні. Поїздки індонезійських суддів у Сполучені Штати є цінним інструментом обміну передовим досвідом, так само як і регулярні обміни і семінари для співробітників судових органів. Демократія Індонезії стабільна, але все ще консолідується. Від механізму законодавчої роботи до підвищення незалежності судових органів, у Сполучених Штатах є великий досвід, який можна запропонувати.

Між країнами організуються і впорядковуються обміни між дипломатами та фахівцями з питань політики. Вживаються заходи щодо того, щоб співробітник міністерства закордонних справ Індонезії працював у Держдепартаменті США протягом шести місяців у зв'язку з призначенням в посольство Індонезії у Вашингтоні. Аналогічні заходи мають бути прийняті стосовно дипломатів США в Джакарті. Крім того, заохочується взаємне розміщення між

індонезійськими і американськими мозковими центрами. Зміцнюються кадри експертів Індонезії в США і американських експертів в Індонезії, зокрема в посольствах кожної країни. Обидві країни забезпечують, щоб їх міністерства закордонних справ приділяли пріоритетну увагу персоналу, ресурсів, навчання і мандату для підтримки активної участі осіб, які приймають рішення, та осіб, які формують громадську думку, що беруть участь у цих ключових двосторонніх відносинах.

Візити президентів США та Індонезії і їх посадових осіб сигналізують про те, що обидві країни прихильні підтримці залучення на найвищому рівні. Для Сполучених Штатів це було явно пріоритетом під час першої адміністрації Б. Обама. Співробітництво між країнами важливе за своїм власним правом, не тільки через роль Джакарти в АСЕАН та інших організаціях. Вашингтон визнає цей факт. Двосторонні візити державних секретарів, міністрів оборони і торгівлі, а також президента розсіють широко поширену думку про те, що відновлення балансу США по відношенню до країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону було відтиснуте на другий пост адміністрації Обама через проблеми на Близькому Сході. Регулярні обмінні візити членів і співробітників Конгресу США та індонезійського парламенту через розкол між партіями, забезпечують основу для стійкої двосторонньої взаємодії поза виконавчих органів і військових комплексів у Вашингтоні і Джакарті.

Сполучені Штати та Індонезія співпрацюють в організації підготовки військових у М'янмі в таких областях, як права людини і правила взаємодії з цивільними особами. Рішення індонезійських військових відмовитися від політичної влади і дозволити країні рухатися до демократії представляє великий інтерес у М'янмі, де уряд проходить власну демократичну реформу. Зростає регіональне лідерство Індонезії в Південно-Східній Азії, а також її важливе значення для членів руху неприєднання і Організації ісламського співробітництва роблять її ідеальним партнером для Сполучених Штатів в країнах по всьому світу. Включення Індонезії як активного учасника багатобічних навчань під керівництвом США символічно свідчить про її зростаюче значення для безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Але не менш важливим є те, що це дає американським та індонезійським силам більше можливостей для зміцнення довіри і взаємодії, а також іншим регіональним партнерам зі спільними інтересами.

Нинішня структура сил і пріоритети фінансування Індонезії значною мірою залежать від армії, що відображає декади, під час яких внутрішні заколоти були найбільшою загрозою для держави. Це вже не так. Джакарта все більше визнає, що її збройні сили повинні бути спрямовані на зовнішню, а не внутрішню оборону. Але зародки для військово-морських і військово-повітряних сил не відобразили цього зсуву. Необхідність перебалансувати бюджетні, кадрові і закупівельні пріоритети є одним із головних завдань Джакарти, а Сполучені Штати сприяють для того, щоб надавати свою військову допомогу і спільні навчання з Індонезією в сторону повітряного і морського транспорту. Регулярні обміни військовим персоналом для розміщення в навчальних закладах, штабах та інших установах створюють взаєморозуміння між американськими й індонезійськими силами. Кожен американський чи індонезійський солдат, який витрачає час на відрядження з силами іншої країни, є інвестицією в довгострокову довіру і функціональну сумісність. Санкції, введені проти Індонезії в 90-і роки в зв'язку з порушеннями прав людини, привели до втрати покоління офіцерів, які не мають особистих зв'язків зі своїми попередниками в Сполучених Штатах і навпаки. Якщо необхідно зміцнити співробітництво Сполучених Штатів та Індонезії в сфері безпеки, обидві сторони мають зіграти на цьому фронті більш важливу роль. Великою перешкодою на шляху повної нормалізації американсько-індонезійських військових зв'язків залишається відповідальність за весь індонезійський військовий персонал. Спеціальні сили Індонезії стали більш професійними. Багато зроблено для того, щоб цивільні суди могли судити військовослужбовців, які здійснюють зловживання щодо цивільних осіб, як це було досі в системі військової юстиції.

Уряд США розширює допомогу в розвитку науково-дослідного потенціалу в галузі оборони і безпеки, поліпшує свої дослідницькі можливості шляхом обміну дослідниками в призначених установах, що займаються питаннями оборони і безпеки, розширюється спільне навчання і допомога з питань кібербезпеки, з метою забезпечення навчання по боротьбі з кіберзагрозами. Пріоритетною є співпраця берегової охорони. Будучи найбільшим у світі архіпелагом, Індонезія стикається з унікальними проблемами в боротьбі з піратством, контрабандою, нерозповсюдженням, наданням допомоги в разі стихійних лих та іншими транскордонними проблемами, включаючи торгівлю людьми. Ширші обміни, навчання та обмін ресурсами між індонезійською і американською береговою гвардією стали основою для більш тісної співпраці в галузі безпеки [12].

Отже, завдяки тій обстановці, що склалася на початку XXI ст. і ряду сприятливих та несприятливих чинників, Сполучені Штати та Індонезія відображають спільні підходи до визначення зовнішньополітичного курсу і захисту національних інтересів держав. Водночас всеосяжне партнерство між Сполученими Штатами та Індонезією з широкого кола питань

свідчить про взаємне визнання двома країнами важливості їх відносин. Хоча обидві країни мають політичні відмінності, але вони показали, що в їх взаємних інтересах вийти за їх межі і побачити, як ці відносини будуть процвітати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. House W. Fact Sheet: The Fiscal Year // Federal Budget and the Asia-Pacific, April 12, 2013. URL: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/asia_pacific_rebalance_factsheet_20130412.pdf
2. O'Brien A. Backgrounder: The U.S. - Indonesia Military Relationship. Council on Foreign Relations, October 3, 2005. URL: <http://www.cfr.org/indonesia/ua-indonesian-military-relationship/p8964>.
3. Nag R. Asia's Challenges: Beyond the Fast Lane, Ensuring Inclusive and Green Growth. CSIS. Washington. DC. March 20, 2012.
4. Investing in Resilience: Insuring a Disaster-Resistant Future // Manila: Asian Development Bank. 2013. 173 p. URL: <http://www.adb.org/sites/default/files/pub/2013/investing-in-resilience.pdf>.
5. Indonesia: US Resumes Military Assistance to Abusive Force // Human Rights Watch. July 22, 2010. URL: <http://www.hrw.org/news/2010/07/22/indonesia-us-resumes-military-assistance-abusive-force>.
6. Embassy of the United States in Indonesia. U.S. and Indonesia Sign Defense Framework. June 10, 2010. URL: http://jakarta.usembassy.gov/pr_06102010_2.html.
7. Militer B. Indonesia-U.S. Third Joint Commission Meeting. Posted by ReTRo on Thursday, September 20, 2012. URL: <http://www.beritamil.blogspot.com/2012/09/indonesia-us-third-joint-commission.html>.
8. U.S. Department of Defense, Security Cooperation Agency. Historical Facts Book. September 2012. URL: <http://www.dsca.mil/programs/biz-ops/factsbook/Historical%20Facts%20Book%20-%2030%20Sep%202012.pdf>. Note: FMS, foreign military sales.
9. U.S. Overseas Loans and Grants: Obligations and Loan Authorizations. U.S. Agency for International Development (USAID). July 1, 1945-September 30, 2017. URL: <http://gbk.eads.usaidallnet.gov>. Note: DOD, Department of Defense.
10. All figures in this section are from Fergus Hanson. Lowy Institute Indonesia Poll 2012. Sydney: Lowy Institute for International Policy, 2010. URL: http://www.lowyinstitute.org/files/lowy_indonesia_poll_2012.pdf.
11. Gates R. Statement by Secretary Gates at Presidential Palace in Jakarta, Indonesia. July 22, 2010. URL: <http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=4662>.
12. Singh H. K. Indo-Pacific Framework for Regional HADR Cooperation. ICRIER Issue Brief 2, no. 2. February 2012. URL: http://www.icrier.org/icrier_wadhvani/Index_files/wadhwan_issue_brief_february_12.pdf.

Инна Подберезных

Черноморский национальный университет им. Петра Могилы
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Исторические особенности становления межгосударственных отношений США и Индонезии в начале 2000-х годов

Аннотация. В статье исследуются особенности партнерства между США и Индонезией на современном этапе развития международной системы, проанализированы формы сотрудничества между странами в отрасли политики и безопасности, торговых и экономических отношениях, а также социально-культурном и научно технологическом сотрудничестве, их эволюция в постбиполярный период.

Ключевые слова: Всеобъемлющее партнерство США и Индонезии, дипломатия США, Индонезия, региональная политика, стратегия перебалансирования.

ABSTRACT

Inna Podbereznykh

Petro Mohyla Black Sea State University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Historical features of the formation of interstate relations between the United States and Indonesia in the beginning 2000s

The article is investigated, based on the materials of the Center for Strategic and International Studies (CSIS, Washington), the peculiarities of the partnership between the United States and

Indonesia at the current stage of the development of the international system. Cooperation among countries in the political and security, trade and economic, socio-cultural and scientific technological cooperation, their evolution in the post-bipolar period. Scientific novelty of the work is that using the methods of studying the contents of materials and the consequences of their publication, the author analyzes the priorities of US foreign policy in the Republic of Indonesia in the early 2000s and the main factors that influenced the level of bilateral cooperation. Relations between the United States and Indonesia are crucial to the national interests of both countries, raising a new level of constructive dialog. The American-Indonesian interaction is based on common national interest's values, commitment to democracy and the market economy. There is a sufficient legal and contractual basis between countries; interaction takes place at both the bilateral and multilateral levels, in particular through a comprehensive partnership between Washington and Jakarta, economic cooperation and cooperation to establish a security zone, stability and democratic political regime, exchange and understanding between the two different countries of the world.

Key words: Comprehensive partnership between the United States and Indonesia, diplomacy of the United States, Indonesia, regional policy, a strategy for rebalancing.

REFERENCES:

1. House W. Fact Sheet: The Fiscal Year // Federal Budget and the Asia-Pacific, April 12, 2013. URL: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/asia_pacific_rebalance_factsheet_20130412.pdf
2. O'Brien A. Background: The U.S. - Indonesia Military Relationship. Council on Foreign Relations, October 3, 2005. URL: <http://www.cfr.org/indonesia/ua-indonesian-military-relationship/p8964>.
3. Nag R. Asia's Challenges: Beyond the Fast Lane, Ensuring Inclusive and Green Growth. CSIS. Washington. DC. March 20, 2012.
4. Investing in Resilience: Insuring a Disaster-Resistant Future // Manila: Asian Development Bank. 2013. 173 p. URL: <http://www.adb.org/sites/default/files/pub/2013/investing-in-resilience.pdf>.
5. Indonesia: US Resumes Military Assistance to Abusive Force // Human Rights Watch. July 22, 2010. URL: <http://www.hrw.org/news/2010/07/22/indonesia-us-resumes-military-assistance-abusive-force>.
6. Embassy of the United States in Indonesia. U.S. and Indonesia Sign Defense Framework. June 10, 2010. URL: http://jakarta.usembassy.gov/pr_06102010_2.html.
7. Militer B. Indonesia-U.S. Third Joint Commission Meeting. Posted by ReTRo on Thursday, September 20, 2012. URL: <http://www.beritamil.blogspot.com/2012/09/indonesia-us-third-joint-commission.html>.
8. U.S. Department of Defense, Security Cooperation Agency. Historical Facts Book. September 2012. URL: <http://www.dsca.mil/programs/biz-ops/factsbook/Historical%20Facts%20Book%20-%2030%20Sep%202012.pdf>. Note: FMS, foreign military sales.
9. U.S. Overseas Loans and Grants: Obligations and Loan Authorizations. U.S. Agency for International Development (USAID). July 1, 1945-September 30, 2017. URL: <http://gbk.eads.usaidallnet.gov>. Note: DOD, Department of Defense.
10. All figures in this section are from Fergus Hanson. Lowy Institute Indonesia Poll 2012. Sydney: Lowy Institute for International Policy, 2010. URL: http://www.lowyinstitute.org/files/lowy_indonesia_poll_2012.pdf.
11. Gates R. Statement by Secretary Gates at Presidential Palace in Jakarta, Indonesia. July 22, 2010. URL: <http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=4662>.
12. Singh H. K. Indo-Pacific Framework for Regional HADR Cooperation. ICRIER Issue Brief 2, no. 2. February 2012. URL: http://www.icrier.org/icrier_wadhwan/Inx_files/wadhwan_issue_brief_feb12.pdf.

Статтю надіслано до редколегії 09.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 28.10.2019 р.

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 392.8(437=161.2)"1921/1939"

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-69-73>**Ольга Зубко**Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, докторант (Україна)**Їжа в житті української еміграції в ЧСР (1921-1939 рр.)**

Анотація. Метою статті є розгляд їжі, її приготування та споживання не як особливої сфери культури, що перебуває у відносинах зумовленості з історичним, соціальним і, власне, культурним контекстом, а як одного із найдієвіших засобів фізичного виживання.

Харчування в цілому належить до важливих проблем антропології, оскільки впродовж усієї історії розвитку людської культури формує ідентичність та спільництво. Однак, коли мова йде про міжвоєнний час (1918 – 1939 рр.) та українську політичну еміграцію так званої «другої хвилі» в Чехословацькій Республіці, то до розуміння поняття «харчування, як культурного феномену» залучається ще й історично-політичний контекст, тобто неможливість розглядати їжу ізольовано від політики. Для міжвоєнної української еміграції в ЧСР їжа реально була задоволенням елементарної фізичної потреби.

Ключові слова: українська політична еміграція, міжвоєнна Чехословаччина, історія повсякдення, їжа, культурний феномен, біологічна потреба.

Тема їжі, її приготування та споживання у цілому належать до важливих проблем антропології. В історії розвитку людської культури харчування, зазвичай, «уособлює» у собі: гуртування, самоусвідомлення і спільництво. Однак, коли ми говоримо про міжвоєнний час (1918 – 1939 рр.) та українську політичну еміграцію так званої «другої хвилі» в Чехословацькій Республіці, то залучаємо до розуміння поняття «харчування, як культурного феномену», що відбувалося в умовах кризи, вигнання та відірваності, ще й історично-політичний контекст, який прямо чи опосередковано позначався на споживацькій культурі в цілому, і на харчуванні зокрема. Зауважимо і те, що задоволення природної потреби, як однієї із засадничих у людському житті, для більшості українських вихідців, в умовах матеріальної скрути, було вагомим, однак не пріоритетним. В еміграційній «матеріальній тріаді повсякденності» їжа суттєво «поступалася» одягу та житлу.

Теоретична розробка проблемного поля їжі практично відсутня. Відзначимо наукові розвідки Т. Князевої та Г. Єфіменка. Тетяна Князева в статті «Концепт їжі в культурі повсякденності» зосередилася на вивченні проблемного поля «їжа та культура» в культурологічних дослідженнях повсякденності, виділяючи основні підходи до розкриття суті практик харчування [5]. Натомість, у фокусі уваги Геннадія Єфіменка – різноманітні складові щоденності міжвоєнної доби з акцентуванням уваги на неможливості розгляду цих повсякденних складових ізольовано від політики [2, с. 56-58].

Метою цієї публікації є розгляд харчування української політичної еміграції в міжвоєнній ЧСР не як особливої сфери культури, що перебуває у відносинах зумовленості з історичним, соціальним і, власне, культурним контекстом, а саме як обов'язкової, хоча не пріоритетної складової матеріального повсякдення українських емігрантів.

Українська еміграційна спільнота в міжвоєнній ЧСР нараховувала приблизно 20 – 22 тис. осіб. І, наголосимо, це були саме ті особи, котрі свідомо вийшли за кордон після поразки Національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Вони залишили рідну домівку в прямому сенсі у тому, в чому були і з тим, що мали на той час на руках. Незначній частині вихідців одразу пощастило потрапити до ЧСР, однак більшості спершу довелося пройти «табори інтернованих» у Польщі та Румунії. Отож, говорити про ситість або ж певні кулінарні вишуканості – не доводилося.

Життя «українських пражан» у міжвоєнній ЧСР можна умовно виокремити на декілька періодів, відповідно до яких «класифікувалася» й «еміграційна їжа».

1921 – 1925 рр. були роками широкого побутування в українському еміграційному осередку «концепції швидкого повернення». Як писав Борис Мартос: «...Ми тішили себе тоді надією, що за якісь два роки повернемося на Батьківщину» [8, с. 108]. На ці ж роки припадає й історична відома Ruská rotosná аксе (Руська допомогова акція (1921 – 1928)), коли на потреби вихідців з колишніх Російської та Австро-Угорської імперій (50 тис. осіб) урядом молодшої Чехословацької Республіки було виділено майже 500 млн. крон, з яких на потреби української та

білоруської еміграції разом – 99 775 млн. крон [7, с. 378]. Грошові потоки спрямовувалися на спеціальні банківські рахунки, а вже звідтіля розподілялися на конкретні потреби через ті або інші громадсько-політичні та освітні організації (Український Громадський комітет, Українську Сільськогосподарську академію в Подебрадах, Український Радикально-демократичний клуб, Комітет допомоги українському та білоруському студентству та інші). Про потужність грошових видатків свідчив, зокрема, офіційний курс чехословацької крони до американського долару в 1923 – 1933 рр.: 100 чехословацьких крон на той час дорівнювали 2 доларам 96 центам (100 : 3) [3, с. 85]. Однак витрати на харчування становили тільки одну шосту усіх еміграційних витрат. Решта чехословацької допомоги скеровувалася насамперед на ті або інші політично-культурні проекти (так звані перший та другий пріоритети), освіту (третій пріоритет), ліки (четвертий пріоритет), одяг (п'ятий пріоритет).

Містами, де скупчилася найбільша кількість українських «шукачів кращої долі», стали Прага та Подебради. Саме тут за підтримки чехословацьких урядовців було відкрито декілька великих українських їдалень (три у Празі, одна в Подебрадах): орендовані приміщення з відповідними меблями, закуплений посуд та інший інвентар, «забезпечена» оплата рахунків з витрат дров і електроенергії (50% : 50%) та водопостачання з водовідведенням. (Міжвоєнна Чехословаччина ще «не знала» гасу). Логічно, що керівництво цими їдальнями було передано чехами в руки волинян й представників так званих «правих сил», тобто гетьманців, оскільки саме серед них було чи не найбільше фахівців-кооператорів. Втім, незважаючи на цю обставину, в їдальнях харчувалися усі без виключення українські вихідці: сімейні та несімейні, радикали, демократи, соціалісти, монархісти та націоналісти. Мали змогу харчуватися у цих їдальнях і українці з тих чехословацьких міст (переважно Брна й Пшібрама), хто доїжджав залізницею до Праги або Подебрад на роботу. Останнім, щоб пообідати або повечеряти, достатньо було мати у кишені всього 3-5 крон.

Відкриття їдалень кооперативного харчування було спричинене кількома обставинами. Передусім відсутністю стартового капіталу й сталих фінансів у більшості українських вихідців. По-друге, відсутністю житла як такого: більшість українців мешкали переважно або в непристосованих гуртожитках, або орендованих кімнатах, квартирах без кухні. По-третє, давався взнаки брак часу: більшість з «пражан» або здобувала освіту, отримуючи стипендію, або важко фізично працювала.

Подекуди в «українських вигнанців» зустрічалися примуси, проте їх обслуговування вимагало коштів, що при мінімальному місячному прожитковому мінімумі в 1000 – 1200 крон, було досить відчутною витратою.

У меню відкритих (кооперативних) їдалень пропонувалися, здебільшого, такі відомі українські страви як: борщ (з м'ясом та без м'яса), гречана каша, паніровані в сухарях котлети, вареники, голубці, смажена (маринувана) річкова риба, варена картопля-пюре, тушковане м'ясо у сметані, пиріжки з різною начинкою тощо. Тобто, справді, буденна їжа. А ось у святкові дні (Різдво, Великдень, День народження першого президента ЧСР Томаша Гаррі Масарика, Шевченківські дні й т.д.), а також у випадках «дружніх вечірок», коли запрошувалися колеги по політичній боротьбі й чеські урядовці, готувалися, переважно, страви чеської (словацької), білоруської, вірменської, грузинської кухонь. Наприклад, knedlí, смажені ковбаски, *verfo knedlo zelo* – тушкова свинина з капустою, *řizek* – шніцель, *bramborový salát* – картопляний салат; деруни, крупеня (грибний суп з перловкою); лобіані (пиріжки-хачапури з квасолею), суп харчо (часниковий суп), саціві (варена курка в соусі); толма/долма (голубці в виноградному листі), кюфта (маленькі м'ясні, добре відбиті, кульки).

Цікавий факт: чеську міжвоєнну кухню характеризувала наявність різноманітних соусів (огіркового, томатного, з хрону, цибулі, кропового, часникового). Чехи щедро ділилися рецептами їх приготування, тоді як українці, у відповідь, навчили чехів вживати свіжими огірки, помідори, цибулю, часник й кавуни (останні надходили із Закарпаття) [4, с. 35].

З напоїв переважали: чай, молоко, компот. Мелена кава була напрочуд дорогою, а розчина Nescafe, що з'явилася в ЧСР лише в 1938 р., й поготів була делікатесом разом зі згущеним молоком та молочним шоколадом. За нагоди подавалися горілка та пиво. Щодо останнього, то потрібно відзначити, що «українські пражани» так і не навчилися у своїй переважній більшості полюбляти пиво. Замінником відомого на той час брендового Starogramena виступали народні пісні: «... *Пива за 22 роки мого життя в ЧСР я так і не навчився пити. Та й інші українці його не полюбляли. Пили скоріше тому, що інші п'ють (а без того що там робить?)... Більше у пам'яті на довгі роки лишалися вечори, коли за окремими столами засідали студенти різних народів і співали своїх пісень. Саме оцей спів і кухлі пива при свічках, що блимали та ганяли фантастичні тіні по стінах і склепіннях, мали щось вабляче...*» [10, с. 72].

Майже усі їдальні періодично друкували в еміграційній та чехословацькій пресі оголошення такого змісту:

«Адміністрація їдальні стремить дати українському громадянству на еміграції (а, зокрема, студентству) справжню українську страву і в умовах найбільш можливого комфорту.

Обіди домашні з двох дань – 5 крон.

Обіди по передплаті з 3 дань – 5 крон

Вечері – 3.50 крон.

Окремо борщ зі сметаною (хліб додається) – 1.50 крон.

В їдальні завжди можна дістати холодні сніданки й вечері та різні перекуси, як-то: українська ковбаса, сало, риба (маринована), салати, пиріжки, чай, каву й інше.

До читання – різні газети й журнали. Обіди від 11.30 до 16.00 год.

Їдальня відчинена щодня до 22.00 год.» [11, арк. 126].

Ситуація змінилася з середини 1925 р., коли ставало зрозумілим, що «більшевизм не сконає». Ruská rotosná аксе починає поступово згортатися. 1925 р. започатковує й так зване «поворотництво». (Матеріальна скрута й туга за Батьківщиною – найвагоміші причини останнього). А з 1932 р. до повного «українського еміграційного щастя» додається й світова економічна криза, що затягується в ЧСР аж до 1935 р. Інфляція та остаточне закриття ринку праці для «нечехів» змушують представників української еміграційної спільноти не тільки самотужки шукати засобів «до життя», а куховарити з таких найдоступніших за ціною продуктів як: яйця, курятина, конина, сир (творог), зелень, мед.

Як згадував В. Королів (Старий) у 1929 р.: «Одного раннього ранку, коли Прага майже ще спала, біг я на далеке передмістя: затримувати робітників, що їхали на працю на роверах і пропонувати їм патентований держак для бриля при їзді на ровері. Був це маніпісний щипок, що насаджувався на держало ровера і дуже дотепно тримав скиненого з голови бриля. З кожного проданого вішака я мав дістати пів крони. Протягом дня треба було продати 20, щоб існувати на хлібі, сирі й зелені» [6, с. 160].

А 1933-го Софія Русова писала: «Пішла бабуся до крами і купила цілісіньку курку за 17 крон» [9, с. 282]. (Тоді як у 1924 р. С. Русова з родиною харчувалася не тільки в одній із празьких українських їдалень, а й брала додатково обіди в американській їдальні «Мензі» – їдальні для академічної молоді, де обід з 4-х порцій коштував яких 16 крон [9, с. 235].

Найскладнішим був період з 1934 р. по 1939 р. Через тотальне безробіття українська еміграційна громада в своїй переважній більшості змушена була переміститися до Закарпаття.

Зрозуміло, що в провінції, яким виступало для ЧСР Закарпаття, незважаючи на політичні та економічні нюанси (попри ту ж інфляцію, яка встановлювала почасову оплату в Празі в розмірі 2 крон за годину, а на Закарпатті в розмірі всього 3 гелерів), було дещо легше прохарчуватися. Як свідчила в 1936 р. донька відомого галицького політика, публіциста й видавця Володимира Кушніра, що співпрацював з Урядом УНР ще з часів Центральної Ради, Галина Кушнір: «Польдінте» прислав 500 корон, але за ті гроші ми не можемо купити мідю. Адже якщо хочеш купити мідю – гані деньгу! Мід коштує 13 корон, то значить одна літра – 17 корон. Скільки купити? Банок, розуміється, жодних не таскай зі собою і ми маємо ідеальні мармеладові кіблі. В таких кіблах ми і гриби маринуємо. Між иншим, тепер гриби жодні не ростуть, крім [суражної] маси козарів, яких дуже важко сушити, бо мокро на дворі. Ми з мамою плачемо, менше ходимо і починаємо товстішати...» [11, арк. 64].

Економічна криза вдарила й по самих чехах у плані харчування. «Чорний запорожець», учасник Першого зимового походу, інженер-гідралік –випускник Подєбрадської Сільськогосподарської академії Валентин Сім'янів писав: «У Невеклові довелося працювати на спиртзаводі. Боляче було дивитися на те, що за відсутності в достатку картоплі, її, бідолаху, використовують як основу технічного спирту...». «... Суп з ворони в Чехах – це вже делікатес в другій половині 1930-х» [10, с. 81].

Тоді як дружина Янки Геніюша – лікарка-венеролога «Спілки українських лікарів в ЧСР» – Лариса Геніюш згадувала про чеську кулінарну книгу й приготування неймовірної бридоти – жаб'ячих лапок [1, с. 104].

Отже, вагомість фактору політики та його втручання в повсякденне життя українських вихідців в ЧСР й обумовлював, а то й виправдовував оту «біологічну потребу організму», котра так само допомагала виживати в непростих життєвих реаліях. Тематика харчування лишається актуальною і на сьогодні. Вона не відпускатиме етнологів, істориків, психологів, соціологів, політологів і військових фахівців, оскільки виступає своєрідною стійкою антистрессовою шкалою, показником фізичної опірності людського організму й згуртованості людської спільноти за столом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Геніюш Л. Сповідзь. Мінск: Мастацкая література, 1993. 264 с.

- 2.Ефіменко Г. Особливості дослідження повсякдення міжвоєнного періоду. // «Історія повсякденності: теорія і практика»: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14-15 трав. 2010 р. / [Упоряд.: Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю.]. Переяслав-Хмельницький. 2010. 246 с.
- 3.Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923 – 1933 рр.): дис... канд. іст. наук: 09.00.12. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка. 2010. 224 с.
- 4.Зубко О. Є. Матеріально-побутове життя українських пражан у 1921 – 1939 роках: помешкання, харчування, одяг. // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. Випуск. 38. Київ, 2018. С. 32 – 41.
- 5.Князева Т. М. Концепт їжі в культурі повсякденності. URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/299-kontsept-yizhi-v-kulturi-povsjakdennosti.html>
- 6.Королів (Старий) В. Згадки про мою смерть. Спомини. Українське видавництво «Добра книжка». 169 випуск. Торонто, 1961. Вибрані твори. Том. 1. 2-ге видання. 204 с.
- 7.Ляхоўскі, У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX – I-й палове XX ст (да 1939 г.): манаграфія / У. Ляхоўскі. Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2012. 483 с.
- 8.Мартос Б. Українська господарська академія в ЧСР. Т. I. Видано Абсольвентами Української Господарської Академії та Українського Технічно – Господарського інституту. Нью-Йорк, 1959. 247 с.
- 9.Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ: Поліграфкнига, 2004. 544 с.
- 10.Сім'янців В. Інженер-емігрант в Чехо-Словаччині. (1929 – 1945). В-во Юліяна Середяка. Buenos-Aires – Philadelphia. 1978. 220 с.
- 11.Центральний державний архів громадських об'єднань України в м. Києві. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 92. 286 арк.

Ольга Зубко

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історических наук, докторант (Україна)

Еда в жизни украинской эмиграции в ЧСР (1921-1939 гг.)

Аннотація. *Цель публикации – рассмотрение пищи, ее приготовления и потребления не как особой сферы культуры, которая состоит в отношениях обусловленности с историческим, социальным и, собственно, культурным контекстом, а как одного из самых существенных средств физического выживания.*

Питание в целом относится к важным проблемам антропологии, так как на протяжении всей истории развития человеческой культуры формирует идентичность и общность. Однако, когда мы говорим о междувоенном времени (1918 – 1939 гг.) и украинской политической эмиграции так называемой «второй волны» в Чехословацкой Республике, то к пониманию понятия «питания, как культурного феномена» привлекаем еще и историко-политический контекст, то есть невозможность рассмотрения пищи изолированно от политики. Для украинской эмиграции в междувоенной ЧСР еда являлась исключительно биологической потребностью.

Ключевые слова: *украинская политическая эмиграция, междувоенная Чехословакия, история повседневности, еда, культурный феномен, биологическая потребность.*

ABSTRACT

Olha Zubko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
PhD (History), doctoral student (Ukraine)

Food in the life of Ukrainian emigration in the Czechoslovakia (1921 - 1939)

The purpose of the article is to consider food, its preparation and consumption not as a particular sphere of culture, which is in relation to conditionality with the historical, social and, in fact, cultural context, but as one of the most effective means of physical survival.

Nutrition as a whole is one of the major problems of anthropology, since it has shaped identity and fellowship throughout the history of human culture. However, when it comes to the interwar period (1918 - 1939) and the Ukrainian political emigration of the so-called "second wave" in the

Czechoslovak Republic, the historical and political context, that is, the impossibility, is also involved in understanding the concept of "food as a cultural phenomenon". treat food in isolation from politics.

The theoretical development of this problem field is almost absent.

The Ukrainian emigration community in the interwar CSR numbered about 20-22 thousand people. And, it should be emphasized, these were the very persons who deliberately went abroad after the defeat of the National Liberation Competitions of 1917 - 1921. This was the answer to the question why the nutrition of Ukrainian emigrants was meeting the purely biological need of the organism.

The life of «Ukrainian Prazhany» in the interwar CSR was conditionally separated for several periods. According to these periods, «emigration food» was also classified. The historically famous Ruská pomocná akce «Russian Aid Action» also has the same years. It was at this time that cooperative cafes were opened in Prague and Poděbrady, where traditional Ukrainian dishes were cooked: borscht (with and without meat), buckwheat porridge, breaded bread cutlets, dumplings, stuffed cabbages, fried river fish, boiled mashed potatoes, stew in sour cream, pies with different stuffing. Dining rooms prepared Czech, Belarusian, Armenian and Georgian cuisines.

The situation had changed since mid-1925, when Ruská pomocná akce began to collapse and it became clear that «Bolshevism was not dying». The so-called «turn» began. And since the beginning of the 1930s, the global economic crisis, which had lasted in the Czechoslovak Republic until 1935, was added to full «emigration happiness».

The Crown was rapidly depreciating, but prices were rising steadily. After all, the closed labor market was closed for all, without exception, of the «Ukrainian Prazhany». At this time, representatives of the Ukrainian emigration community are beginning to cook their own products such as eggs, chicken, horse, cheese (cottage cheese), herbs, honey.

The most difficult was the period from 1934 to 1939. Due to total unemployment, the Ukrainian emigration community, for the most part, moved to Transcarpathia, the province of the Czechoslovakia, where despite political and economic nuances, it was somewhat easier to spend. However, at that time, the Czechs were preparing, for example, frogs' legs and crow soup.

For the interwar Ukrainian emigration to the Czechoslovakia, food was, in fact, the satisfaction of basic physical need.

Key words: Ukrainian political emigration, interwar Czechoslovakia, history of everyday life, food, cultural phenomenon, biological need.

REFERENCES:

1. Genijush L. Spovedz". Minsk: Mastackaja literatura, 1993. 264 s.
2. Yefimenko G. Osobly'vosti doslidzhennya povsyakdennya mizhvoyennogo periodu. // «Istoriya povsyakdennosti: teoriya i prakty'ka»: materialy Vseukr. nauk. konf., Pereyaslav-Xmel'ny'cz'ky', 14-15 trav. 2010 r. / [Uporyad.: Lukashevych O. M., Nagajko T. Yu.]. Pereyaslav-Xmel'ny'cz'ky'. 2010. 246 s.
3. Zubko O. Ye. Stvorennya ta diyal'nist' Ukrayins'kogo vy'shhogo pedagogichnogo insty'tutu im. M. Dragomanova v Prazi (1923 – 1933 rr.): dy's... kand. ist. nauk: 09.00.12. Ky'yiv: KNU im. Tarasa Shevchenka. 2010. 224 s.
4. Zubko O. Ye. Material'no-pobutove zhy'ttya ukrayins'ky'x prazhan u 1921 – 1939 rokax: pomeshkannya, xarchuvannya, odyag. // Chasopy's ukrayins'koyi istoriyi / Za red. doktora istory'chny'x nauk, profesora A. P. Koczura. Vy'pusk. 38. Ky'yiv, 2018. 32 – 41 s.
5. Knyazyeva T. M. Koncept yizhi v kul'turi povsyakdennosti. URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/299-kontsept-yizhi-v-kulturi-povsyakdennosti.html>
6. Koroliv (Staryj) V. Zgadky pro moyu smert'. Spomy'ny'. Ukrayins'ke vy'davny'cz'tvo «Dobra kny'zhka». 169 vy'pusk. Toronto, 1961. Vy'brani tvory'. Tom. 1. 2-ge vy'dannya. 204 s.
7. Ljahowski, U. Ad gomanawcaw da gajsakow. Chynnasc" belaruskich maladzjovyh arganizacyj u 2-j palove HH – I-j palove HH st (da 1939 g.): managrafija / U. Ljahowski. Belastok: Belaruskae gistorychnae tavarystva; Vil'nja: Instytut belarusicystyki, 2012. 483 s.
8. Martos B. Ukrayins'ka gospodars'ka akademiya v ChSR. T. I. Vy'dano Absol'ventamy' Ukrayins'koyi Gospodars'koyi Akademiyi ta Ukrayins'kogo Texnichno – Gospodars'kogo insty'tutu. N'yu-Jork, 1959. 247 s.
9. Rusova S. Memuary. Shhodenny'ky'. Ky'yiv: Poligrafkny'ga, 2004. 544 s.
10. Sim'yanciv V. Inzhener-emigrant v Chexo-Slovachchy'ni. (1929 – 1945). V-vo Yuliyana Seredyaka. Buenos-Aires – Philadelphia. 1978. 220 s.
11. Central'ny'j derzhavny'j arxiv gromads'ky'x ob'yednan' Ukrayiny' v m. Ky'yevi. F. 269. Op.1. Spr. 92. 286 ark.

Статтю надіслано до редколегії 04.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 19.10.2019 р.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 930.2(47)1939/1945

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-74-79>

Ольга Колястрок

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історичних наук, професор (Україна)

Щоденники Астрід Ліндгрен як джерело з історії повсякденного життя шведів у роки Другої світової війни

Анотація. У статті розглядаються щоденники воєнного часу, які Астрід Ліндгрен вела впродовж 1939-1945 рр. Джерелознавчий аналіз здійснено з позицій відображення змін у повсякденному житті в роки Другої світової війни. Особливість щоденника в тому, що авторські записи в ньому супроводжуються вирізками з офіційної преси і фрагментами особистих листів громадян, що стали відомі авторці під час її роботи у Відділі перевірки кореспонденції Національної служби безпеки. За фіксацією оцінок і відібраної для фіксації інформації можна простежити як особисту позицію авторки, так і громадську думку про війну в цілому. Записки звичайної домогосподарки дозволяють простежити динаміку настроїв шведських громадян, їх ставлення до влади, до політики нейтралітету країни, до винуватців війни – нацистської Німеччини і сталінської Росії. Авторка визначає їх як рівновеликі загрози миру. Водночас щоденник говорить про домінування страху перед радянською окупацією і диктатурою більшовиків. А.Ліндгрен розмірковує про радянсько-фінську війну 1939-1940 рр.

Щоденники показують, як змінилися матеріальні умови праці і побуту, відпочинку і дозвілля країни в цілому і родини Ліндгрен, зокрема. Вона пише, що стан її сім'ї покращився, втім вона співчуває постраждалим від війни, скаліченим німцям і фінам, американцям і англійцям, блокадникам Ленінграду і жителям окупованої Європи. Під час війни світ для неї не обмежується, а навпаки розширюється, емпатія не замикається сімейним колом, вона переглядає власні погляди. А.Ліндгрен не ототожнює державну ідеологію і політику воюючих сторін з суспільними настроями в них. За текстом щоденника можна простежити особистісну еволюцію самої А.Ліндгрен від звичного обивателя до відповідального громадянина, зміцнення в її світогляді демократичних позицій і гуманістичних ідеалів.

Ключові слова: повсякденність, повсякденне життя, еґо-документи, щоденник, воєнний щоденник, сім'я, антивоєнні настрої, нейтралітет, шведське суспільство.

Щоденники як різновид особових документів у сучасній людино-орієнтованій історичній науці визнані важливим носієм інформації, оскільки їх специфіка якраз і полягає у тому, що вони створюються слід у слід за подіями, в такий спосіб фіксуючи їх і зберігаючи безпосередні реакції і враження. Завдяки такій синхронності (календарно датованій) документальність щоденників не лише очевидна, а й виражена у зіставленні зі спогадами чи епістолярієм, які підпадають під зовнішній оціночний тиск і «очевидність» минулого на суді сучасності, втрачаючи безпосередню первинність. Автор щоденника вибирає події на свій розсуд, описує їх суто зовнішній бік, частини не маючи змоги оцінити їх соціальні зв'язки і ціннісні наслідки повною мірою. Лідія Гінзбург зауважувала таку істотну відмінність щоденника: «Той, хто пише щоденник, просувається наосліп, не знаючи ні власної долі, ні долі своїх знайомих. Це поступальна динаміка, сповнена випадковостями і неперевіреними подіями» [2, с.35]. Над щоденниковими записами не тяжіє ефект «погляду на відстані», як у мемуарах. Тут працює взорування зсередини. Людина, що нотує свої думки під враженням реальності, «довіряє життю, точніше – його цінності» (Ролан Барт). З огляду на це, сам процес писання щоденника слід розуміти як прояв соціальної зрілості і самодостатності, принаймні, самоусвідомлення. Ролан Барт зауважив, що «щоденник не тільки є неістотним, але й не є необхідним, оскільки автор не може себе інвестувати в щоденник, наче в унікально-монументальний твір, продиктований якимось шаленим бажанням. У писанні діаріушу – регулярно-щоденному, наче якась фізіологічна відправа – є, звичайно, своє задоволення, свій комфорт, втім не пристрасть» [1, с.261].

Дослідники особових документів виокремлюють цілісне авторське начало, вирізняючи такі різновиди персональних діаріушів, як автокомунікація (внутрішній діалог), автодидактика (самоаналіз), автотерапія (сповідь), автопрогноз (мотивування) тощо, наголошуючи на саморефлексії, прагненні самоосягнення в пропонованих обставинах [4]. Хоча приватні щоденники – давній жанр особових документів, пов'язаний ще з домодерним часом, їх усталення як знакового писання пов'язують з епохою Ренесансу, а з позицій історичної

антропології трактують як «народження людини» (Мішель Фуко). Щоденник справді має історичний характер. Як спосіб фіксування подій він наслідує літописи й хроніки. Завдяки йому історія легітимізує не лише офіційний свій бік, а й суб'єктивно-приватний. Зафіксований автором щоденника досвід читач розцінює і як унікальний, і як загальний, типовий [4, с.292]. Елементарне призначення будь-якого щоденника – фіксація чогось прикметного, виключного, важливого. Вартість щоденникових записів якраз і полягає у тому, що фіксування фактів неминує вмикати функцію свідчення, оскільки передбачає продуманий і ретельний відбір фіксованих фактів.

У випадку зі «Щоденниками воєнного часу» Астрід Ліндгрєн маємо яскравий приклад зацікавлено-ціннісного ставлення до життя, його тема і мета очевидні в самому започаткуванні записів саме першим осіннім днем 1939 р., що недвозначно вказує на усвідомлення ваги подій, що розгорілись на теренах далекої Польщі. Авторка виразно відчула: саме цим днем світ став зовсім іншим: «Ох! Сьогодні вибухнула війна! Ніхто не хоче в це вірити. Вчора сиділа з Ельсою Юлландер у Васепаркен, і діти бігали, гралися навколо нас, а ми щосили лаяли Гітлера і зійшлися на тому, що все-таки війни не буде, – і от сьогодні! Рано-вранці німці бомбардували кілька польських міст і увійшли в Польщу з різних напрямків. ... Усіх опанував жажливий неспокій. ... Господи, допоможи нашій бідній, шаленій планеті!» [5, с.1]. Вона підсвідомо збагнула, що в світовій історії відбувся тектонічний розлам, який повністю змінить життя всього світу в ХХ ст. «Здебільшого люди виглядають як зазвичай, лише трохи похмуріші, – пише вона 3 вересня. – Скрізь говорять про війну, навіть з незнайомцями. ... Сонце світить, тепло і красиво. Земля могла б бути чудовим місцем для життя» [5, с.2]. Супроводжуючи свої записи вклеюванням вирізок з преси, вона це підтверджує. Молода жінка, мати, дружина поклала собі за обов'язок зафіксувати, що відбувається. Ця інтенція «відобразити важливе» – лише видається спонтанним рішенням, насправді – це виказ особистісної зрілості як індивідуальної, так і соціальної. Прикметними є підтвердження доньки авторки Карін Нюман, яка в дитинстві гадала, що такі записи роблять усі мами, що це «загально прийнято», «так має бути»: «У тому, що моя мама вирізала статті з газет і вклеювала їх у зошити, не було нічого дивного, я вважала, що так роблять усі батьки. Тепер я розумію, що вона, можливо, була особливою. 32-річна секретарка і домогосподарка, без досвіду в політиці, яка з таким завзяттям документувала для себе події в Європі та світі, що вона робила з вирізками і коментарями всі шість років війни» [7, с. cslxiii].

Воєнні щоденники Астрід Ліндгрєн – це 17 загальних зошитів у шкіряних палітурках, заповнених записами і чисельними газетними вирізками-вклейками, які зберігалися у приватному стокгольмському будинку авторки; їх оприлюднила онука А.Ліндгрєн Анніка Ліндгрєн, редакторка видавництва «Салікон», видавши друком до 70-річчя закінчення Другої світової війни.

Завданням статті є джерелознавчий аналіз «Щоденників воєнного часу» А.Ліндгрєн на предмет з'ясування трансформації повсякденного життя пересічної людини в роки Другої світової війни.

Астрід вела щоденник всі шість років війни (від 1 вересня 1939 до 25 грудня 1945 р.), в ньому відібуваються не лише сімейні картинки, а й спостереження за станом і настроєм людей у мирній Швеції, а також свідчення про військові злочини поза нею. Авторка робила записи не щоденно і нерегулярно: за вересень – грудень 1939 р. нею зроблено 17 записів; упродовж 1940 р. – 38; 1941 – 35; 1942 – 20; 1943 – 35; 1944 – 27; 1945 – 25 (з них – 7 після капітуляції Німеччини); всього 177 датованих нотаток. Записи різні за обсягом (від одного рядка до кількох сторінок), інтонацією (стурбованості, обурення, розгубленості, радості, сподівання, втоми, співчуття тощо), тематикою занотованого (події в родині, матеріальні потреби, дозвілля, становище на фронтах, антисемітизм, суспільно-політичні настрої тощо). Щороку поруч зі звичним позначенням календарної дати авторка обов'язково фіксувала ключові родинні події, а саме: Різдво, Страсну п'ятницю, Великдень, Святу Трійцю, Дні народження дітей, річниці весілля, а ще день літнього сонцестояння (Мідсоммар). Теми родинного побуту, роботи чоловіка та власної служби, здоров'я і навчання дітей, дозвілля і відпочинок з друзями наскрізні. Прикметно, що найчастішими фігурантами в щоденнику, окрім сина Ларса, доньки Карін, чоловіка Струве та окремих друзів, є Гітлер, Муссоліні, Герінг, Сталін, Паасіківі, Квіслінг, Черчилль, Рузвельт, Роммель тощо. Цінність цих щоденників у тому, що вони належать пересічній людині – не політичному чи громадському діячеві, не військовому оглядачу чи експерту, ще навіть не письменниці, а домогосподарці, перейнятій особистими турботами про сімейний добробут і вихованням дітей, та водночас включеній у громадське життя суспільства. Авторка належала до привілейованої частини середнього прошарку шведського суспільства. Війна, нехай далека, торкнулася її неочікуваними викликами і виробила нетипові реакції. Власне, А.Ліндгрєн, вже з перших сторінок визнає, що звична повсякденність минається: «...Зазвичай я не роблю запасів, але сьогодні купила трохи какао, трохи чаю, трохи мила й іще дечого іншого» [5, с.1]. Вказаний перелік товарів – не випадковий, так чинили й інші жінки,

.....

прагнучи зробити запас найнеобхіднішого, що може зникнути, подорожчати. За кілька днів «купила взуття для себе і дітей, поки воно ще не подорожчало: дві пари для Карін по 12.50 за пару, одну пару – для Лассе за 19.50 і пару собі за 22.50 [5, с.4]. Рефреном у записках йдеться про вимушені обмеження і подорожчання: 1 вересня 1940 р. читаємо: «У нашому невеличкому краї ми, попри все, особливих негараздів не помічаємо. Але все поступово дорожчає і дорожчає. Норми кави тепер розтягуються на шість тижнів, а не на п'ять. [5, с.35]. За три тижні знову: «Починаючи від понеділка, впроваджуються обмеження навіть на хліб, тому до ресторану доведеться ходити з талонами» [5, с.37]. 13 жовтня: «Минулої суботи почали діяти картки на свинину, а тепер (учора) у нас запроваджують картки на масло, тому я – заради дітей – запаслася трьома чи чотирма кілограмами масла» [5, с.39]. Водночас авторка визнає: «В окупованій Франції, як написали нам у листі, отримують 200 г масла на місяць. Також повідомляють про голод у Бельгії. Будь-які речі, одяг, їжу відправляють до Німеччини, якщо вірити дописувачам. Іноді мене охоплює цілковита зневіра, коли я читаю такі новини. Усі ті окуповані країни, чи то Балтійські країни у Росії, чи країни, що їх підкорила Німеччина, безмежно потерпають під іноземним ярмом. ... Першого жовтня продукти подорожчали на 40-50%, кажуть, що у магазинах була тотальна паніка» [5, с.38-39].

Обізнаність А.Ліндгрена пояснюється тим, що з 15 вересня 1940 р. вона «почала свою таємну «роботу в державній установі» – у Відділі перевірки кореспонденцій (Впк) Служби національної безпеки. Вона перечитала тисячі листів за рубіж і з-за кордону, була чудово поінформована про те, що робить війна з людськими душами і стосунками. Вже за тиждень цієї служби вона пише: «І мені стало абсолютно чітко зрозуміло, що нині не існує такої країни, як наша, не враженої наслідками війни, попри підвищені ціни, талони і зростання безробіття...Наше обмеження на будь-що, я думаю таке незначне, що його практично не відчуваєш, коли купиш усе, на що маєш право. І вчора нам дали гарячу воду!» [5, с.36]. Натомість різдвяні чи великодні меню, ретельно занотовані щороку авторкою, вражали своїм багатством і розмаїттям, за що А.Ліндгрена навіть звинувачували у лицемірстві. Слід підкреслити, що вона свідомо виключності становища її родини (її чоловік Струве – директор Шведського союзу автомобілістів, сама працює у державній цензурі). Житлові умови під час війни істотно покращені: «...я сиджу у своєму прикрашеному до Великодня домі, ніби у світі не відбувається нічого лихого. Вчора була одинадцята річниця нашого заміжжя. Це наш перший Великдень на Далагатан, і Карін тішиться, що є багато місця, де сховати крашанки. Тобто дитячі солодощі у вигляді яєць. Справжніх яєць практично ніхто у місті не має, але я позичила дюжину у Анне-Марі, яка отримала їх за медичним рецептом» [5, с.101]. У грудні 1943 р. вона признається: «Ці роки – кращі роки у моєму житті!» [5, с.153].

Щоденники вражають відбором матеріалу. Авторка за всі роки війни не обминула жодної доленосної події. Всі битви Великої війни аж до Тихоокеанського регіону, окупація Європи (гітлерівська на заході, сталінська на сході), дії «союзників» та «осі», переговори і конференції, транзит через шведську територію німецьких збройних сил, загибель шведських кораблів, підводних човнів і літаків – все знайшло відображення в них. Варто зауважити, що Східний фронт не виглядає єдино визначальним, в т.ч. корінний перелом у Другій світовій війні (кінець 1942 – перша половина 1943 рр.) стався не лише через поразку німців під Сталінградом, а й завдяки успішним діям в Африці, на Балканах тощо.

Так, від самого початку у щоденнику записи про жахи війни сусідять із особистим благополуччям: 7 вересня 1939 р. – одне речення: «На Шипці все спокійно. Але німці завтра будуть у Варшаві». Наступний запис: «Так, сьогодні вони вже там. Бідна Польща. Поляки стверджують: якщо німці будуть у Варшаві, це означатиме, що поліг останній польський солдат» [5, с.5]. І наступний запис за 17 вересня: «Сьогодні у Польщу вторглись і росіяни, «аби захистити інтереси російської меншини». Польща вже так низько на колінах [5, с.5]. 3 жовтня: «Війна триває у буденному режимі. Польща капітулювала. Там панує цілковитий хаос. Німеччина і Росія поділили країну між собою. Важко повірити, що таке могло статись у ХХ ст. Саме Росія має найбільше зиску з цієї війни. Коли Німеччина розчавлює Польщу, Росія заходить маршем і отримує свою частку, і то немало. ... Росія висуває балтійським країнам одну вимогу за іншою – і отримує все більше» [5, с.5]. 18 червня 1940 р.: «Учора французька армія капітулювала. Париж здано на милість німців, противник проник углиб на половину території. Сьогодні Гітлер зустрівся з Муссоліні; ці два гарнюки зможуть улаштувати такий мир, що перевершить Версальський у декілька разів» [5, с.29]; 1 вересня: «...річниця початку війни. Починаєш до неї звикати. Принаймні якщо ти живеш не там, де постійно дощить бомбами» [5, с.33]; 27 березня 1941 р.: «отримала листа від єврея, певною мірою історичну пам'ятку. Єврей, який писав своєму родичеві у Фінляндії, повідомив про масовий вихід євреїв із Відня до Польщі. Здається, близько 1000 євреїв щодня в нелюдських умовах висилають із країни. Повідомлення надсилають поштою, а потім вони мусять приходити із запасом грошей і невеличким багажем. Ситуація перед відправленням, під час переїзду і після прибуття до Польщі була така, що

відправник не хотів її описувати. Імовірно, Гітлер має намір зробити з Польщі одне велике гетто, де бідні євреї помиратимуть хворі і голодні» [5, с.63-64]; 19 серпня 1941 р. «...війні виповнюється два роки. А мені відчувається, ніби війна була завжди» [5, с.74].

Чи не більш вражаючими у щоденнику є роздуми авторки над причинами і винуватцями війни: «Націонал-соціалізм і більшовизм – це як дві жахливі рептилії, що зішлися у двобої. Неприємно миритися з однією із жахливих рептилій, проте наразі не залишається нічого іншого, ніж бажання стримати советів за те, що вони захопили під час цієї війни, за те лихо, якого вони завдали Фінляндії. Англія і Америка тепер повинні підтримати більшовизм – і це буде іще важче, і «the man in the street» [англ.: пересічна людина] потрібен час, щоб у цьому розібратися» [5, с.72-73]. «І ослабла Німеччина для нас тут, на півночі, означатиме лише одне – за нас візьметься Росія. І тому думаю, радше все життя казатиму «Хайль Гітлер», ніж терпітиму тут росіян. Важко уявити собі щось жахливіше» [5, с.29]. «Страх перед росіянами відчувається і в листах, і в будь-яких інших джерелах, – йдеться у записі від 8 лютого 1944 р. – Жахлива доля Фінляндії і бідолашна Прибалтика! Російські підводні човни знову заповнили Балтійське море, і наші торговельні судна знову ходять під конвоєм. Із Гельсінкі евакуювали всіх дітей і старих, школи закрито. Мені тривожно за майбутнє – навіть ми, у Швеції, повинні знести свій важкий хрест, бо просто неможливо, щоб усе тут минуло тихо і безтурботно» [5, с.190-191]. А.Ліндгрєн наголошує: «Мир, коли він настане, певно, не буде радісним, а радше навпаки. Можливо, що до того ж багатьом маленьким нещасним країнам доведеться відмовитися від своєї свободи і жити у вічному рабстві» [5, с.191]. Так само вона писала про це у серпні 1943 р.: «Ненависть не зникне того дня, коли настане мир, і ті, чийх рідних було закатовано на смерть у німецьких концентраційних таборах, нічого не забудуть лише тому, що настав мир, і пам'ять про тисячі померлих від голоду дітей у Греції залишиться в серцях їхніх матерів, якщо їм самим пощастить вижити. Усі інваліди, як і раніше, кульгатимуть без ноги чи страждатимуть без руки, ті, хто втратили зір, залишаться незрячими, а ті, хто втратили нерви під жорстокими танковими обстрілами, не вилікуються тільки тому, що настав мир» [5, с.141]. А.Ліндгрєн добре розуміла, що тріумф більшовицького режиму над нацизмом і фашизмом обернеться новою жорстокою трагедією: «Коли німцям настане кінець, балтійським країнам ніщо вже не допоможе, а відтак – бідолашні ті люди» [5, с.193].

Швеція в роки Другої світової війни позиціонувалася як нейтральна держава, втім, яким по суті був цей нейтралітет, історики досі не дійшли єдиної думки. Ще в середині 1960-х рр. вчені Стокгольмського університету видали фундаментальну працю «Швеція в роки Другої світової війни» за редакцією С.Екмана [3]. Наприкінці 1990-х рр. шведські історики зішлися на тому, що їх країна була радше невоюючою державою, аніж нейтральною. Нейтралітет не був класичним, оскільки дипломатія і торгово-фінансові кола були прихильніші до Німеччини; уряд, за оцінкою М.-П.Боециуса і К. Омарка, займав угодовську позицію, керуючись гаслами «виживання» і «самозбереження» будь-якою ціною, по-зрадницьки здаючи сусідів і розмінюючи честь. Ця тема ятрить незагойною раною у щоденниках, коли йдеться про транзит озброєнь і передислокацію військових через територію (від 18 червня 1940 р.), хоча не згадується про постачання стратегічної сировини і спільні виробництва та збагачення банків. У шведському уряді і шведському суспільстві не було єдності стосовно політичних симпатій країни. У щоденнику старанно назбирано відомості про громадську допомогу фінансам, пізніше – данцям, норвежцям, про вимушеність загравання з Німеччиною. Пристосуванство урядовців і ділків стало особливо дражливим на початку 1940-х рр., коли злочинність нацизму була кричущою: «...коли ми довідалися у 1942 р., що відбувається з євреями в концтаборах, ми повинні були про це заявити на повний голос, чого б нам це не коштувало» [6, с.7]. Астрід непокоїть репутація країни: «Через цей транзит у Норвегії проти нас поширювалося незадоволення» [5, с.145], вона старанно прагне зрозуміти механізми державної політики, виокремити в ній здоровий глузд і доцільність.

Читаючи щоденник, можна простежити еволюцію авторського стилю. У першій частині щоденника авторка спирається на відомості з преси, відчуття війни дистанційоване. Вона обурюється війною, їй страшно. Чим далі «хроніки божевілья» і вирізки з газет заступають авторські коментарі і аналіз, а також міркування про майбутнє по війні. Вона вводить чимало характеристик з воєнного повсякдення поза Швецією. Останні два роки (1944-1945) Астрід паралельно зі щоденником писала свою першу книгу про Пеппі Довгапанчоха, про сміливу дівчинку, яка перемагає циркового силача Адольфа. Заключні записи дозволяють не тільки відчутти радість від завершення війни (знову відновлюють роботу бензоколонки, королівська родина повертається у столицю), але й зрозуміти крихкість миру і важкість проблем, що стають перед цивілізованим світом: «1945 року сталися дві важливі події. Мир після Другої світової війни і атомна бомба. ...Мир не виглядає безпечним, коли на нього кидає тень атомна бомба. ... Я бажаю собі Щасливого Нового року! Собі і своїй родині! І всьому світові також...навіть якщо цей рік не буде добрим Новим роком, нехай він буде трохи кращим роком» [5, с.240-241].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Барт Р. Дневник // Ролан Барт о Ролане Барте. Ad Marginem / Сталкер. Москва, 2002, с. 246-261. URL: http://ec-dejavu.ru/d-2/Diary_Barthes.html (дата звернення: 24.1.19)
2. Гинзбург Л. О психологической прозе. Москва : «Интрада», 1999. 413 с.
3. Кан А. С. Швеция и нацистская Германия: мораль и политика. Обзор новейшей шведской литературы // Новая и новейшая история. 2010. № 4. С. 104–112.
4. Кобрин К. Похвала дневнику // НЛО. 2003. №61. С.288-295 URL: <http://ec-dejavu.ru/d/Diary.html> (дата звернення: 21.1.19)
5. Ліндгрєн А. Щоденники воєнного часу. Київ : Лауріус, 2017. 340 с.
6. Малышева Е. М. Шведский «нейтралитет» во Второй мировой войне // Вестник СПбГУ. 2016. Сер. 2 История. Вып. 2. С.4-17. DOI: 10.21638/11701/spbu02.2016.201
7. Нюман К. Післямова // Ліндгрєн А. Щоденники воєнного часу. Київ : Лауріус, 2017. С. cclxiii-cclxv.

Ольга Колястрок

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
доктор исторических наук, профессор (Украина)

Дневники Астрид Линдгрєн как источник по истории повседневной жизни шведов в годы Второй мировой войны

Аннотация. В статье рассматривается военный дневник Астрид Линдгрєн, который она вела в 1939-1945 гг. Его источниковедческий анализ осуществлен с точки зрения отражения в нем изменений повседневной жизни шведов в годы Второй мировой войны. Особенность дневника состоит в том, что авторские записи в нем сопровождаются вырезками из официальной ежедневной и еженедельной печати, в нем приведены фрагменты личных писем граждан, которые стали известны автору во время ее работы в Отделе проверки корреспонденции Национальной службы безопасности. По фиксации оценок и отобранной для записи информации можно проследить как личную гражданскую позицию автора, так и общественное мнение о войне в целом. Записи обычной домохозяйки позволяют проследить динамику настроений шведских граждан, их отношение к власти, к политике нейтралитета страны, к виновникам мировой войны – нацистской Германии и сталинской России. Их автор определяет как равновеликие угрозы миру. Записи позволяют говорить о доминировании страха перед советской оккупацией и диктатурой большевиков. А.Линдгрєн много размышляет о причинах, ходе, результатах и последствиях советско-финской войны 1939-1940 гг.

Дневниковые записи показывают, как изменялись материальные условия труда и быта, отдыха и досуга страны в целом и семьи Линдгрєн, в частности. Она пишет, что состояние ее семьи улучшилось, но она страдает потерпевшим от войны, искалеченным немцам и финнам, американцам и англичанам, блокадникам Ленинграда и жителям оккупированной Европы. Во время войны мир для нее не ограничивается, а наоборот, расширяется, ее эмпатия не замыкается семейным кругом, она пересматривает собственные взгляды. А. Линдгрєн не отождествляет государственную идеологию и политику воюющих сторон с общественными настроениями в них. По тексту дневника можно проследить личностную эволюцию самой А. Линдгрєн от обычного обывателя до ответственного гражданина, укрепление в ее мировоззрении демократических позиций и гуманистических идеалов.

Ключевые слова: повседневность, повседневная жизнь, эго-документы, дневник, военный дневник, семья, антивоенные настроения, нейтралитет, шведское общество.

ABSTRACT

Olha Koliastruk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University,
Dr (History), Professor (Ukraine)

Astrid Lindgren's diaries as a source of the history of everyday life of the Swedes during the World War II

The article discusses War Diaries kept by Astrid Lindgren, then unknown writer, from September 1, 1939 till December 25, 1945.

The source study has been carried out in terms of reflecting changes in the everyday life of the Swedes during the World War II. The diary's peculiarity is that the author's entries are accompanied by clippings from the official daily and weekly press, as well as fragments of personal letters of citizens that became known to the author during her work in the Correspondence Verification Department of the National Security Service. By the choice of the estimates and the information selected for recording, one can trace both the personal civic position of the author and public opinion about the war in general. The records of an ordinary housewife make it possible to trace the dynamics of the moods of Swedish citizens, their attitude to power, to the country's neutrality policy, to the culprits of the world war – Nazi Germany and Stalin's Russia, whom the author defines as equal threats to peace. At the same time, the notes allow us to talk about the dominance of fear of the Soviet occupation and the dictatorship of the Bolsheviks. A.Lindgren thinks a lot about the causes, course, results and consequences of the Soviet-Finnish war of 1939-1940.

Diary entries show how the material conditions of work and life, recreation and leisure of the country as a whole and the Lindgren family notably changed. She writes that her family's condition has improved, but she has compassion for war victims, crippled Germans and Finns, Americans and British, survivors of the Siege of Leningrad and residents of the occupied Europe. During the war, the world is not limited to the author, but, on the contrary, it expands, empathy is not confined to the family circle, as she reconsiders her own views. A.Lindgren does not identify the state ideology and politics of the warring parties with the public mood in them. According to the text of the diary, one can trace the personal evolution of the author from an ordinary layman to a responsible citizen, the strengthening of democratic positions and humanistic ideals in her worldview.

Key words: everyday routine, everyday life, ego-documents, diary, war diary, family, anti-war sentiments, neutrality, Swedish society.

REFERENCES

1. Bart R. Dnevnyk // Rolan Bart o Rolane Barte. Ad Marginem / Stalker. Moskva, 2002, s. 246-261. URL: http://ec-dejavu.ru/d-2/Diary_Barthes.html (data zvernennya: 24.01.2019).
2. Gynzburg L. O psichologicheskoy proze. Moskva : «Yntrada», 1999. 413 s.
3. Kan A. S. Shveciya i nacystskaya Germaniya: moral i politika. Obzor novejshey shvedskoj literatury // Novaya i novejschaya istoriya. 2010. №4. S. 104–112.
4. Kobrin K. Pohvala dnevniku // NLO. 2003. №61. S.288-295. URL: <http://ec-dejavu.ru/d/Diary.html> (data zvernennya: 21.01.2019).
5. Lindgren A. Shhodennyky voyennogo chasu. Kyiv : Laurus, 2017. 340 s.
6. Malysheva E. M. Shvedskij «nejtralitet» vo Vtoroj mirovoj vojne // Vestnik SPbGU. 2016. Ser. 2 Istoriya. Vyp. 2. S.4-17. DOI: 10.21638/11701/spbu02.2016.201
7. Nyuman K. Pislyamova // Lindgren A. Shhodennyky` voyennogo chasu. Kyiv : Laurus, 2017. S. cclxiii-cclxv.

Статтю надіслано до редколегії 13.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 30.10.2019 р.

УДК94(477):929Губаржевський(73=161.2)''19''
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-79-85>

Oleksandr Kravchuk

Vinnytsia Mykhaylo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Liudmyla Kravchuk

Vinnytsia Cooperative Institute
PhD (Philology), Associate Professor (Ukraine)

Ukrainian idea of Ihor Hubarzhovskyi

Abstract. The article is highlighted the views of a talented linguist, church figure, publicist, poet, prose writer I. Hubarzhovskyi (1905-1970) on the principles of the revival and development of the Ukrainian state. The main milestones of the life of I. Hubarzhovskyi are revealed, in particular, some aspects of his activity in emigration in Great Britain and the USA. It was emphasized that Hubarzhovskyi remained true to the idea of an independent Ukrainian state throughout his life. In his writings, which are inherent in the national-patriotic orientation, he touched on pressing issues of socio-political issues, thinking them on the basis of Christian ethics. I. Hubarzhovskyi expressed his views on the revival and development of the Ukrainian state in the articles in various emigrant publications, mainly published in 1957-1968 not claiming to be an exhaustive program of state formation. In it are highlighted the understanding of I. Hubarzhovskyi's democratic principles of the

political structure of the Ukrainian state, application of the principles of social justice in it are highlighted. Also the views of I. Hubarzhevsky are shown on socio-cultural aspects of the Ukrainian idea, leading in which he saw the development of spirituality, education and upbringing. The conclusions noted that the ideal of I. Hubarzhevsky was a democratic state with a developed civil society. The author considered the principle of catholicity an important basis of state formation, called for national and ideological unity of the Ukrainian nation, which can be achieved only in conditions of free social development of the population of different Ukraine's parts. I. Hubarzhevsky stressed the importance of ensuring social justice, religious tolerance, creating a modern education system in the Ukrainian state. I. Hubarzhevsky's views are based on the combination of traditional Ukrainian spirituality with the modern political and economic achievements of Western countries. Nowadays, some ideas of I. Hubarzhevsky may be considered conservative, but many of them remain relevant.

Key words: I. Hubarzhevsky, Ukrainian emigration, Ukrainian idea, statehood, Christianity.

In Ukraine, the intellectual heritage of emigration is gradually being returned, one of whose founders was I. Hubarzhevsky (1905-1970). The person of this talented scientist-linguist, church figure, publicist, poet and prose writer, practically was not studied in modern national historiography. Only several authors considered his works [1; 8; 10]. I. Hubarzhevsky's works relate to the topical issues of socio-political problems, understood on the principles of Christian ethics. They are characteristic of national-patriotic orientation. The purpose of the article is to highlight the views of I. Hubarzhevsky on the fundamentals of the revival and development of the Ukrainian state.

Ihor Volodymyrovich Hubarzhevsky was born in Dereshiv of the Novo-Ushitsk district of the Podilsk province (now Murovanakurilovets district of the Vinnytsia region). He spent his early years in Palanka of the Haysin district (now Zaozerne Tulchyn district in Vinnytsia region), where his father served as a parish priest. In 1914-1919 he studied at the Tulchynskii Seminary. At the end of the Ukrainian Revolution I. Hubarzhevsky supported the rebel movement against Soviet power [1, p. 15]. In 1922-1927 he studied at the Kyiv Archaeological Institute at the ethnological department. In 1930 he made an exam for the historical-philological department of the Kiev Institute of Peoples Education. In 1925-1930 he was a lecturer in the Kyiv state courses of Ukrainian Studies, in 1930-1932 he was a technical worker of the Research Linguistics Institute of the Academy of Sciences of the USSR, and in 1932-1941 he was a researcher. He also taught Ukrainian language and literature at the Kyiv Full Secondary Railway School. In 1936-1941 – Associate Professor of the Kiev Pedagogical Institute named after M. Gorky. In 1939 he defended his Ph.D. thesis on the topic «T. Shevchenko and contemporary Ukrainian literary language» (official opponents – academician L. Bulakhovsky and Professor Y. Shevelev [6, p. 388]). He was the author of a number of scientific works [3; 4; 5], co-author of the «Russian-Ukrainian Dictionary» (Kyiv, 1937) [9].

Important and, as the result, the defining calling of I. Hubarzhevsky, which was formed under the influence of the family environment, was his faith and service to God. He authorized the local clergy to proclaim sermons in the churches of the Haysin region since 1922. At the same time he became a parishioner of the Sophia Cathedral of Kyiv, where he listened to the sermons of the Metropolitan of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church V. Lipkivsky. The circumstances were so prevalent that in 1941, he remained with his family in the occupied German troops in Kiev. He had failed in an attempt to restore the work of the Institute of Linguistics, the linguist decided to devote himself entirely to church affairs. On December 29, 1941, he was ordained a priest of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, appointed rector of the Holy Trinity Church of Chopovichi and the dean of the Chopovitsky District in Zhytomyr Region, later – a dean of Korosten and Ovruch districts, on January 24, 1943 – Archpriest. From 1944 – he was on emigration in Slovakia, later – in Germany. He met the war ended in Thuringia near Erfurt, moved to the English occupation zone – to Hanover. 1945-1948 – Parish priest of the Ukrainian prisoners of war in the Heidenau camp [2, p. 190].

In the spring of 1948 he traveled to the United Kingdom, headed the General Church Administration of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church. He was the editor of the «Братський Листок» («Bratskij Lystok») and «Хрест і тризуб» («Khrest i tryzub»).

One of the founders of the religious organization of Ukrainian emigrants «The Brotherhood of St. Archangel Michael». Subsequently, he joined the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (Sobornopravna). In 1960, he emigrated to the United States, was the deputy chairman of the Small and Great Councils of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (Sobornopravna), a priest at the temple in Brooklyn. He worked at Columbia University (New York), where he taught Ukrainian language and literature, and collaborated with the Ukrainian editorial office of Radio Liberty. In New York, he created a publishing house where the magazine «Наша Батьківщина» («Nasha Batkiwshchyna») [10, p. 574] was published. In the parish of St. Archangel Michael created the Ukrainian Orthodox Lecture [6, p. 83].

I. Hubarzhevsky was a talented scholar, writer and publicist. One of the most urgent topics in the environment of the Ukrainian emigre community after the Second World War was the idea of

national statehood. I. Hubarzhevsky told that the major tasks of the Ukrainian people have been identified: «1. REMOVING OUR MOTHERLAND AND 2. CONSTRUCTION OF THE UKRAINIAN SELF-GOVERNMENT» [7, p. 121].

I. Hubarzhevsky considered the state as one of the great achievements of human culture, understood as created by man «a form of social order for the convenience of the development of organized life» [6, p. 225].

Not claiming an exhaustive program of state-building, I. Hubarzhevsky also expressed his views on the revival and development of the Ukrainian state in various articles, mainly published in 1957-1968.

This question was really important [6, p. 227], he understood that the ultimate form of government would set the nation after the overthrow of the communist government in Ukraine [7, p. 46].

In articles he presented his understanding of the ideal the Ukrainian state system. «I do not know what Ukraine will be in future, but I want to imagine it in my dreams ... My dreams are directed to the future. In my future, because it is the future of my people, who still had no time to grow old», the author proclaimed [6, p. 218-219]. I. Hubarzhevsky was convinced that emigration, as the most famous part of the Ukrainian nation [6, p. 285], should «make bricks for ... a structure, a strong and morally clean structure of our statehood. All our forces: the church, parties, public and scientific organizations – all the intellectual power of our nation – must think about it, discuss these questions by directed the edge of them in the future, rather than stumbling in a mire of emigration quarrels and intrigue of modern, and not explaining wounds of the past» [6, p. 226-227].

Characterizing the world development after the Second World War, I. Hubarzhevsky was convinced that «the birth of a new era. The old, the last era of colonialism, which was built on the concentration of private (in the West) and the state (in the USSR) capital of the metropolis, decomposes in the eyes ... ». He described these examples as «the enormity of India, Indochina, Morocco, resistance to Soviet imperialism in Hungary, Poland, East Germany, etc.» [7, p. 282].

He was convinced that «there can't and WILL NOT exist two worlds: the Eastern – Bolshevik and Western – Democratic, and what can, AND WILL exist, only ONE world, or Bolshevik, or democratic ... ». Considered the idea declared by the leadership of the USSR of coexistence of the two worlds as a tactical, as a «transitional». «The Western World, as claimed by I. Hubarzhevsky, has the opportunity to put into practice the ideological base of Christianity, Christian foundations in their directness and proximity in the struggle against the Bolshevik ideology. ... » [6, p. 348].

I. Hubarzhevsky considered Christianity as the most perfect and most comprehensive ideology of humanity [7, p. 111], in particular, the Ukrainian nation [6, p. 209]. It is not by chance that he distinguished among the shrines of the Ukrainian nation: Orthodox faith, trident, yellow-blue flag and Ukrainian language [7, p.175-177]. It is worth noting that, considering the Orthodoxy as a certain core of Ukrainian mentality and culture, I. Hubarzhevsky shared the history of Ukraine on the pre-Christian and Christian day [6, p. 289, 89]. In the latter he saw three epochs: the princely, Hetman and the period of national revival, part of which considered his present [6, p. 317].

For Ukraine, I. Hubarzhevsky has chosen a democratic political system. The author relied on the traditional definition of «democracy» as a form of «government, for which power belongs to the people». Criticized the soviet ideologues – popular democracy, soviet democracy, bourgeois democracy [6, p. 216-217].

I. Hubarzhevsky advocated for «the creative and business democracy». In his understanding, he is accompanied by the implementation of democratic values in the political life of society, observance of national discipline, respect for the freedom of citizens thought, democratic consciousness [6, p. 218].

«It doesn't matter how that state would be called – it is important that it would be a Ukrainian independent state. It does not matter what the title of the President of our State would be: a president, a hetman or some other. It is important that the President of the State would be elected by the people and be freed from the duty of the people in the event of a final need» [7, p. 206]. According to I. Hubarzhevsky, the head of the Ukrainian state should have broad powers, elected by popular vote, as his deputy. If the head of state is not at the same time a prime minister, he will appoint a prime minister. The latter picks up the cabinet and submits it for approval by the head of state. During certain political unrest, the head of state has the right to declare a special state and concentrate all power exclusively in his hands [6, p. 221]. In general, it reminds a presidential model in the United States.

The parliament must elect the whole people equal, direct and secret vote of the whole population, regardless of the property, the qualifications of voters and deputies [6, p. 227]. The author touched on the activities of political parties in the context of criticizing their functioning in emigration. He believed that the parties needed to unite according to the classic parliamentary model – center, right and left. The existence of an excessive number of political parties indicates the incompleteness of the political structure of the nation [6, p. 265]. To his mind, the main obstacle to the ineffectiveness of

emigrant political parties is their unacceptable hostile mutual attitude. And the task is «that these parties be in the problem of a successful, creative coexistence of national interests», the dedication of their creative forces to the all-Ukrainian sea of spirituality [6, p. 265-266].

I. Hubarzhevsky also noted that the state would have «a regular army recruited by annual prizes» [6, p. 222].

One of the important principles of state-building the author considered the principle of collegiality. He called for the national-ideological unity of the Ukrainian nation, which can only be achieved in conditions of free social development of the population of different parts of Ukraine [6, p. 290].

Reflecting on the structure and functioning of the future Ukrainian state, I. Hubarzhevsky tried to prevent certain defects inherent in Western democracies [7, p. 150].

According to I. Hubarzhevsky, the future Ukrainian state will ensure freedom of conscience, beliefs, words, actions. He noted that freedom of conscience also means freedom of religious and religious beliefs. At the same time, he did not put them above the freedom of society. Citizens should not use freedom to the detriment of the state; destroy material values, in particular historical, scientific or artistic values [6, p. 222]. In such cases, the state has the right and «must firmly restrict the abnormal manifestations of «freedom» of such individual actors or groups as those who recklessly use «freedom», deny the freedom of development and strengthening of man and all people» [6, p. 221].

I. Hubarzhevsky presented his understanding of the economic and social functions of the state. He criticized «not only the Bolshevik leaders, but also those magnets and circles of the «free» world that do not allow this world to truly develop freely in the direction of liberation from the siege and slave economic dependence of billions, from the power of capital» [7, p. 138].

He criticized the economic system in Western countries and in the Soviet Union, which was considered to be not socialist but state capitalism: «Modern Bolshevism has grown from materialism, and modern capitalism has grown from materialism – they are relatives and have common features: cruelty, lust, animal husbandry. They were matter and only for matter they worship and recognize. They are fighting for the material treasures of the world, for the body of the world» [7, p. 127, 150].

Without perceiving the so-called socialist system, I. Hubarzhevsky in the Ukrainian state considered it necessary to create a socially oriented economy, which would harmonize the interests of different segments of society and consolidate it. He argued that national independence could not be complete without introducing into the life «practice of the gospel principles of social order» [6, p. 8]. Thanks to them «for example, the misuse of illegal assets, the exploitation of the working people by the unemployed ... » [7, p. 55-56].

The basic scale of «paid employees and workers for the representation of the economic commission at the minister of labor and with the participation of the interested ministries» will be approved by the parliament and approved by the head of state, «after which it becomes a law that can be changed only in the same order, taking into account the interests of workers, entrepreneurs and the state» [6, p. 221]. The state was given the role of price regulator in the market, procurement prices in the industry and agriculture. At the same time, he considered the existence of various forms of ownership in industry and agriculture (state, cooperative, private). Restricted land ownership by one person to 10 hectares. In his opinion, the network's transportation, in particular, the railways should belong to the state. Medical institutions and medical services were to be controlled by the state especially with regard to the determination of remuneration. All state expenditures should be covered by state taxes established on a progressive scale, based on the taxable property status. For the elderly and the poor, medical care and medicine should be free of charge [6, p. 222]. All the disabled state was supposed to help [7, p. 55-56].

I. Hubarzhevsky considered one of the most important factors in the implementation of the Ukrainian idea of spiritual life, education, upbringing, advancement of technology, science and art [6, p. 286]. Leading in this area was the development of spirituality, education, and upbringing.

I. Hubarzhevsky considered the spirituality of her citizens as one of the most important factors of a strong state. He emphasized that the church is not only temples and ordinances, but the world's outlook of the nation, based on faith in firm moral laws given by God and therefore sacred. The strong states can be built only on such bases. «Morality is a universal category, but it is perceived through an individual, a community, a psychological and national integrity. And in consequence, this world-religious value becomes ... the value of a national, national outlook», the author noted [6, p. 220].

To his mind, «the Orthodox-national worldview is best preserved in the spirit elite of our peasantry: exceptional honesty, sustainability, aggressiveness, modesty, truthfulness, courage, solidarity, balance, delicacy, devotion and power of faith – this is its signs» [6, p. 382].

I. Hubarzhevsky considered the struggle «to save the Ukrainian nation from the elements of everyday materialism with the threat of transformation of our people into a formless laborer's body that could become a burdensome ballast in the competitions of the Ukrainian people for the spiritual, political and economic independence of Ukraine» [6, p. 14].

In his opinion, the spiritual basis of the true culture of the Ukrainian nation was pure morality and inviolable faith as a pledge of the future of Ukraine. The spiritual life of society represented as certain levels, according to the model of geological layers. The most important basic level is religion, followed by morals, culture, education, civilization [6, p. 248].

He understood civilization as the fruit of «trees» growing on the branches of education: «This is the achievements of learning, it is the fruit of the development of science and technology, it is, finally, the ability of man to behave in a community» [6, p. 248]. Instead, culture was defined as «the fruit of morals and faith», a factor «organically internal life of man, and not artificial-external». He was convinced that «a cultural man is purified by morality and is enlightened by faith. Built on this basis, the education and civilization of man gives wonderful examples of the best people of society, and without this base – education and civilization – rotten and poisonous. ... », kills the spirituality of mankind. «Morals and beliefs are very different outside, but have their core. Moral is the spiritual meaning and beauty of good, and faith is the desire of man to go beyond the limits of his spiritual separation and the aimlessness of his existence in a wide world of world unity and purposefulness, concentrated in the highest Spiritual Being» [6, p. 249].

Formation of these values is impossible without the participation of the church, whose mission is «to open up people's eyes to the true value and beauty of life and to heal the human souls from the decline» [7, p. 200].

I. Hubarzhevsky argued that the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church «from the point of view of political ... is the foundation of the state, and the state can't be healthy and normal when this spiritual foundation is not formally or in fact prepared» [7, p. 331]. I. Hubarzhevsky repeatedly stressed the need to overcome the split of Ukrainian Orthodoxy on the principles of the ideology of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in 1921 and the universal canonical basis [6, p. 61].

I. Hubarzhevsky rejected the subordination of the Church to the State or States to the Church. In his opinion, «the state must rely, in its activities, on the Church, which covers the number of its members ... not less than 60 percent of its faithful. If this percentage is smaller, then the church with more faithfulness compared to other religious denominations will acquire the right to equal it. The church, on which the state will rely, is a clear matter, a national-state Church, which, in matters of ideological-educational, works in contact with the state authorities, strengthening with it the historical national Ukrainian ideology and educating the next generations in it. There is no doubt that in Ukraine this will be the Orthodox Church. Her contact with the state authorities does not imply subordination to the state authorities, nor does it mean subordination to any ecclesiastical authority outside Ukraine. ... » [6, p. 223].

The teaching of religion in schools was dependent on the religious affiliation of the students.

The author paid much attention to the development of education. One of the signs of a democratic state, he called the accessibility of all citizens to education: «A school should not be a privilege for certain persons» on social, property, national or racial grounds. «Every person ... in the future Ukraine ... has the right to study alongside with indigenous Ukrainians and free of charge or for the same minimum wage set for all» [6, p. 221].

He was convinced that in the future Ukraine the school will be built on the domestic spiritual ground of high morals. The role of the education of youth will be very important in the spirit of national-Christian traditions of the family as a basis of social life, the Church and school [6, p. 193-194, 198, 201, 224]. One of the important tasks was the revival of a school in the future of Ukraine. The developed school will actively participate in the development of spiritual and material culture, will promote the strengthening of the individual, family, community, state. Thus, the problem of education I. Hubarzhevsky saw in the education of «a morally healthy generation – a pledge of strength and durability of our state and nation» [6, p. 224].

I. Hubarzhevsky believed that the school of all levels of teaching should be carried out in Ukrainian. From the point of view of efficiency and «the system of teaching, the Ukrainian school should stand at the level of the advanced schools of the world ... In the middle school there should be a gymnasium that would provide a good basis for general education with the exact, as well as from the humanities, without the benefit of one group over the other» [6, p. 223].

The school can't «be bound by church-clerical boundaries», should have the freedom of scientific research, but be out of politics [6, p. 220].

Emphasizing the role of the intelligentsia in the educational process, I. Hubarzhevsky was convinced that it should be brought up on the principles of Ukrainian Orthodoxy, become «a sensitive caring gardener ... of pure and noble development ... of the people.» Ukraine intelligence should be healthy, friendly, energetic, focused on the general high purpose [7, p. 150].

I. Hubarzhevsky imagined the Ukrainian ideal as a Ukrainian independent democratic state with a developed civil society, a socially oriented economy, a significant state regulation, a religiously tolerant, and a modern education system. The views of I. Hubarzhevsky are based on the combination of traditional Ukrainian spirituality and modern political and economic achievements of the West. In our

time, the ideas of I. Hubarzhevsky can be considered conservative. At the same time, he, as many his contemporaries, didn't file a mechanism for implementing his Ukrainian ideal. The works of I. Hubarzhevsky remain an important source for studying the socio-political views of Ukrainian emigration, and many of his ideas remain relevant in today's Ukraine.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вірний М. В 30-ті роковини смерті о. Ігоря Губаржевського. // Свобода. Український щоденник. 2000. № 48. 1 грудня. С. 15.
2. В. М. Губаржевський І. // Енциклопедія української діаспори. Нью-Йорк-Чикаго, 2009. Том 1. Кн. 1. С. 190.
3. Губаржевський І. Активні дієприкметники на -чий в українській літературній мові. // Мовознавство. 1936. № 9. С. 75-104.
4. Губаржевський І. Діалектологічні спостереження над мовою с. Паланки Тульчинського району Вінницької області. // Мовознавство. 1938. № 13-14. С. 33-49.
5. Губаржевський І. Про лексику творів Т. Г. Шевченка. // Мовознавство. 1940. № 15-16. С. 149-186.
6. Губаржевський І. «Я мовчу – душа говорить...». / упорядкув.: Ю. В. Легун, О. М. Кравчук. Вінниця: Видавець Т. П. Барановська, 2015. 388 с.
7. Губаржевський І. Хрест і тризуб. Релігійна публіцистика і проповіді. / упорядкув.: Ю. В. Легун, О. М. Кравчук. Вінниця: Т. П. Барановська, 2017. 371 с.
8. Легун Ю. В. Кравчук О. М., Творчий спадок Ігоря Губаржевського. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2012. Вип. 19. С. 209-225.
9. Російсько-український словник. Київ, 1937. 890 с.
10. Француженко М. О. Губаржевський І. В. // Енциклопедія сучасної України. К.: ВАТ «Поліграфкнига», 2006. Т. 6. С. 574.

REFERENCES:

1. Virnyi M. V 30 ti rokovyny smerty o. Ihoria Hubarzhevsky. // Svoboda. Ukrainnyi shchodennyk. 2000. N. 48th. 1 hrudnia. S. 15.
2. V. M. Hubarzhevsky I. // Entsyklopediia ukrainskoi diaspory. Niu-York-Chikago, 2009. tom1. Kn. 1. S. 190.
3. Hubarzhevsky I. Actyvni diieprykrmetnyky na –chyi v ukrainskii literaturnii movi. // Movoznavstvo. 1936. №. 9. S. 75-104.
4. Hubarzhevsky I. Dialektolohichni sposterezhennia nad movoiu s. Palanky Tulchynskoho raionu Vinnytskoi oblasti. // Movoznavstvo. 1938. №. 13-14. S. 33-49.
5. Hubarzhevsky I. Pro leksyky tvoriv T. H. Shevchenka. // Movoznavstvo. 1940. №. 15-16. S. 149-186.
6. Hubarzhevsky, Ihor. «Ia movchu – dusha hovoryt ...». / uporiadkuv: Yu. V. Lehun, O. M. Kravchuk, Vinnytsa: Vydavets T. P. Baranovskaya, 2015. 388 s.
7. Hubarzhevsky I. Khrest i tryzub. Relihiina publitsystyka i propovidi / uporiadkuv.: Yu. V. Lehun, O. M. Kravchuk. Vinnytsya: T. P. Baranovska, 2017. 371 s.
8. Lehun Yu. V., Kravchuk O. M. Tvorchyi spadok Ihoria Hubarzhevskoho. // Osvita, nauka I kulturanaPodilli. Zbirnyk naukovykh hprats. Kamianets-Podilskyi: Oiiium, 2012. Vyp. 19. S. 209-225.
9. Rosiisko-Ukrainskyi slovnyk. Kyiv, 1937. 890 s.
10. Frantsuzhenko M. O. Hubarzhevskiy I. V. // Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. K .: VAT «Polihrafknyha», 2006. T. 6. S. 574.

Олександр Кравчук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Людмила Кравчук

Вінницький кооперативний інститут
кандидат філологічних наук, доцент (Україна)

Українська ідея Ігоря Губаржевського

Анотація. У статті висвітлено погляди талановитого вченого-лінгвіста, церковного діяча, публіциста, поета, прозаїка І. Губаржевського (1905-1970) щодо засад відродження і розбудови української держави. Його ідеалом була демократична держава з розвиненим громадянським суспільством, заснована на принципах соціальної справедливості, релігійно толерантна, з модерною системою освіти. Погляди І. Губаржевського базуються на поєднанні традиційної української духовності з модерними політичними та економічними

.....
 досягненнями країн Заходу. У наш час окремі ідеї І. Губаржевського можуть вважатися консервативними, але чимало з них зберігають актуальність.

Ключові слова: І. Губаржевський, українська еміграція, українська ідея, державність, християнство.

Александр Кравчук

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
 кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Людмила Кравчук

Винницкий кооперативный институт
 кандидат филологических наук, доцент (Украина)

Украинская идея Игоря Губаржевского

Аннотация. В статье освещено взгляды талантливого ученого-лингвиста, церковного деятеля, публициста, поэта, прозаика И. Губаржевского (1905-1970) относительно основ возрождения и строительства украинского государства. Его идеалом было демократическое государство с развитым гражданским обществом, основанное на принципах социальной справедливости, религиозно толерантное, с современной системой образования. Взгляды И. Губаржевского базируются на совмещении традиционной украинской духовности с современными политическими и экономическими достижениями стран Запада. В наше время отдельные идеи И. Губаржевского могут считаться консервативными, но многие из них сохраняют актуальность.

Ключевые слова: И. Губаржевский, украинская эмиграция, украинская идея, государственность, христианство.

Статтю надіслано до редколегії 13.09.2019 р.

Статтю рекомендовано до друку 29.10.2019 р.

УДК 930.2(470+571)«189/2017»:94(477):929 Хмельницький

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-85-92>

Юрій Степанчук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
 доктор історичних наук, доцент (Україна)

Руслан Прилипко

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
 кандидат історичних наук, старший викладач (Україна)

**Походження та діяльність Богдана Хмельницького до 1648 року
 в трактуванні російських істориків**

Анотація. У статті проаналізовано сучасну російську історіографію щодо походження та діяльності Богдана Хмельницького до 1648 року. Наголошено, що російські традиціоналісти тяжіють до возвеличення Б. Хмельницького, який, на їхню думку, реалізував глобальну історичну місію планетарного масштабу – «підвів Україну під «високу царську руку». Водночас модернізатори шукають у походженні, вихованні, соціальному середовищі та рисах характеру Б. Хмельницького опертя для позбавлення фатуму промосковських орієнтацій пояснень його політичних концепцій.

Ключові слова: російська історіографія, традиціоналісти, модернізатори, гетьман, образ Богдана Хмельницького, Національно-визвольна війна.

Сучасні російські історіографічні образи гетьмана – традиціоналістський та модернізаторський (дуже відмінні, як побачимо нижче, за своїм наповненням) – базуються на принципово схожих тлумаченнях періоду життя Б. Хмельницького до української Національно-визвольної війни. Це добре показує, наскільки велику роль відіграє в російській історіографії концептуальна оболонка під час інтерпретації підставового матеріалу.

Метою статті є характеристика версій соціального походження та діяльності Богдана Хмельницького в сучасній російській історичній науці.

Подібно до українських істориків і на відміну від польської історіографії російські дослідники одностайні у визнанні шляхетського походження Б. Хмельницького. У Росії однозначно виводять гетьмана з православного шляхетського роду і ніяк не коментують

проблеми можливої баніції Б. Хмельницького [2, с. 81; 6, с. 70; 8, с. 46]. При цьому якщо українські історики й прибічники такої позиції в Польщі безальтернативно відносять рід Хмельницьких до дрібної шляхти, то в російській історіографії фіксуються й наміри вийти за ці традиційні рамки. Г. Санін намагався представити Б. Хмельницького вихідцем із заможної шляхти й довести «помилковість уявлень українських істориків про те, що Хмельницький був «дрібним шляхтичем» [6, с. 70].

Спроби підтягнути гетьмана вгору по українській соціальній драбині не мають під собою жодного джерельного підґрунтя. Та й не були вони притаманні попередній російській історіографічній традиції, навіть самому Г. Саніну в радянський період його наукової діяльності. Їхня поява може бути пояснена двома передумовами. Перша з них заходить у площину «возз'єдначої» візії, яку палко сповідував дослідник і яка з'явилася на перетині цієї візії зі сприйняттям російською історіографією на зламі ХХ–ХХІ ст. концепції еліти як провідної сили будь-якого суспільства. Потреба пристосувати великодержавну концепцію до духу часу зумовила потребу замінити в ній колишніх рушіїв історії й українсько-московського поєднання – селян та рядових козаків – на шляхту (бажано з верхніх прошарків соціальної ієрархії). Тепер прапор «возз'єднання» тримає не нелегітимний виходець із низів, а представник законної еліти, як і годиться писати в нових інтелектуальних обставинах. Звідси й маніпуляції щодо походження Б. Хмельницького.

Інший мотив, який органічно підсилює першу передумову, легко прочитується із, власне, драматургії затягеного протиставлення Г. Саніном «правильного» Б. Хмельницького «зрадникові» І. Мазепі. Дослідник прагнув поставити на одну дошку обох гетьманів в якомога більшій кількості сфер, щоб на цьому тлі яскравіше показати міру «дворушництва» І. Мазепи. Як пише Г. Санін, «на прикладі Хмельницького і Мазепи ми можемо бачити, як у двох політичних діячів, які вийшли з одного соціального середовища, формуються різні характери, різні життєві цінності, різне розуміння про співвідношення особистої вигоди й обов'язку перед країною і народом» [6, с. 69].

Свої аргументи дослідник автоматично виводить з того, що Богданів батько Михайло був чигиринським підстаростою, а також зі згадок самого Б. Хмельницького про розміри шкоди, завданої його господарству під час відомого наїзду Д. Чаплинського на Суботів 1647 р. [6, с. 70]. При цьому банально змішується матеріальний бік справи з проблемою соціальної стратифікації ранньомодерного суспільства, де статки не були тотожні місцю в ієрархії станів, а найбідніший шляхтич чи князь посідав місце непорівняно вище, ніж розбагатілий міщанин чи хто інший. Випала з поля зору й проблема позбавлення Михайла Хмельницького шляхетства, непоміченими залишилися дискусії з приводу використання Б. Хмельницьким герба «Абданк» та фраз Богдана про своє походження.

Так само штучно Г. Санін намагався задавити час появи М. Хмельницького в Чигирині до 1571 р. Сумнівною підставою тут стала виписка з київських гродських книг привілею Владислава IV Б. Хмельницького на хутір Суботів від 22 липня 1646 р. Дослідник механічно додав згадки в привілеї, що Богданів батько Михайло володів своєю чигиринською маєтністю близько 40-ка років, а Б. Хмельницький – тридцять [6, с. 70]. Не зупинили ні той факт, що від смерті М. Хмельницького до 1646 р. минуло всього 26 років, ні добре з'ясовані в історіографії обставини появи останнього в Чигирині, які впливали з факту надання Корсунського староства Янові Даниловичу між 1592 та 1594 рр., через що М. Хмельницький не міг прибути із Жовкви на Чигиринщину раніше.

Ще один незвичний і нічим не обґрунтований погляд на родовід Б. Хмельницького полягає в тому, що затуманюється походження гетьмана саме з української шляхти. Цього разу інтенції виходили з модернізаційного табору. Спершу С. Антоненко висловив дивну тезу про неможливість точно визначити етнічне походження гетьмана: чи був «він руської, польської, молдавської чи литовської крові» [1, с. 68]. Пізніше О. Євлахов безпідставно виводить гетьмана з молдавського роду Богданів, одна з гілок якого обукраїнилася» [2, с. 81].

Дата й місце народження Б. Хмельницького не викликали в російській історіографії подібного різноголосся. Усі, хто висловився з цього приводу, схиляються до думки про 1595 р. та Чигирин [2, с. 81; 6, с. 69; 9, с. 48]. Це ставить їх в один ряд з українськими та польськими дослідниками.

Щодо освітнього рівня гетьмана, то тут подібно до українських та польських істориків, мовиться про добру освіту, знання іноземних мов тощо [2, с. 81; 6, с. 71; 9, с. 48–49]. Наголошується на достойній освіченості Б. Хмельницького, його знанні іноземних мов. С. Антоненко навіть прямо стверджує, що гетьман був «людиною з європейською освітою» [1, с. 68]. Проте лише в Росії відзначають, що гетьман знався на французькій та німецькій [2, с. 81; 6, с. 71], що стало наслідком довіри до повідомлення П. Шевальє про участь Б. Хмельницького в Тридцятилітній війні. Але і в цьому питанні простежується вплив принципових концептуальних підходів до інтерпретації постаті гетьмана та українсько-російських

відносин тих часів, тоді як польські та українські дослідники пишуть про освіту гетьмана без такої жорсткої прив'язки до своїх базових узагальнень.

Зокрема, Т. Таїрова-Яковлева вбачає в тому, що Б. Хмельницький навчався в єзуїтському колеґіумі у Львові, першопричину його високої дипломатичної майстерності та вміння керувати людьми, рис, які дозволили йому стати політиком європейського масштабу й реалізувати свою надію – побудувати Гетьманщину: «Наука єзуїтів дуже багато дала Богданові і лягла на сприятливий ґрунт природних здібностей майбутнього дипломата й політика. Без цих знань він не зумів би легко спілкуватися з іноземними правителями, втручатися в європейську політику та будувати власну політичну гру» [9, с. 49]. І в іншому місці: «Богдан виявився талановитим учнем єзуїтів, чію школу він успішно закінчив» [9, с. 92], «Богдан був за натурою швидше вмілим дипломатом, який пройшов прекрасну єзуїтську школу, ніж сильним козацьким отаманом» [9, с. 60].

Г. Санін, говорячи на цю тему, солідаризувався з підходами українських істориків відзначати типовість освіти Б. Хмельницького як для шляхти тих часів, але при цьому також не втратив нагоди знову ж таки штучно приписати гетьмана до впливових представників української еліти. Дослідник зазначає, що Б. Хмельницький здобув не просто пристойну освіту, як роблять це, наприклад українські чи польські, а «традиційну для багатих знатних шляхтичів освіту» [6, с. 71].

Про місце здобуття освіти існує кілька версій. Т. Таїрова-Яковлева висловила в душі І. Крип'якевича, В. Степанкова та В. Смолія, Ю. Мицика, вважаючи на підставі специфіки почерку гетьмана, що він навчався спершу в «якійсь українській школі», а згодом – у єзуїтському колеґіумі у Львові [9, с. 48]. О. Євлахов пише про колеґіум у Ярославі [2, с. 81]. Г. Санін повторює вже спростоване І. Крип'якевичем твердження, що Б. Хмельницький перед львівським колеґіумом, куди був зарахований 1608 р., навчався в Київській братській школі (почала функціонувати лише з 1615 р.) [6, с. 71].

Життя та діяльність Б. Хмельницького до другої половини 1640-х рр. у російській історіографії, як і в польській, не стали об'єктом прискіпливої уваги: дався взнаки той факт, що актуалізована джерельна база залишилася все-таки на попередньому рівні. Цікаво, однак, простежити специфіку концептуалізації питання. Істотні відмінності між традиціоналістами та модернізаторами тут добре помітні. У першому випадку образ цих років має на меті підготувати до сприйняття концепції про те, що «возз'єднання» України з Росією було головною справою життя Б. Хмельницького, у другому – показати бекграунд формування передумов для перетворення майбутнього гетьмана на особистість, яка зуміла стати рушієм радикальних перемін в Україні, будівничим української держави та збудити геополітичну рівновагу в Східній Європі.

Важливо побачити зміну технологій у таборі традиціоналістів порівняно з радянськими часами. Під впливом конкурентного середовища, створеного українськими та польськими істориками, відбувся показовий відхід від прямолінійних тез, які сьогодні на тлі введення до наукового вжитку нових джерел про політичні концепції Б. Хмельницького та появи нових якісних концептуалізацій постають справжнім анахронізмом. Традиціоналісти відмовилися від аксіоматичного твердження історіографії радянської доби, що гетьман уже до 1640-х рр. виношував плани «возз'єднання України з Росією» і розумів, що тільки в єдності з Росією Україна врятується від знищення. На зміну прийшли конструкції, які враховували сучасний історіографічний контекст і були покликані підретушувати великодержавницьку візію.

Г. Санін став єдиним із традиціоналістів, хто присвятив цій сторінці життєдіяльності гетьмана спеціальне місце, віддав перевагу пластичній позиції. Зберігаючи головну тональність – формування тоді в Б. Хмельницького переконань про необхідність поєднання з Росією – ця позиція дозволяла дописати іншовекторні напрацювання, частина з яких належала і представникам російських традиціоналістів, зокрема Б. Флорі та Л. Заборовському. Хоча у 2005 р. разом із М. Рогожиним Г. Санін наголошував на тому, що впродовж 1620–1630-х рр. в Україні поширилися переконання про перехід у підданство до царя та «возз'єднання з Росією» [4, с. 143], але наступного року, коли мова зайшла безпосередньо про Б. Хмельницького, усе-таки не ризикнув приписати майбутньому гетьманові такі погляди. Очевидно, дослідник взяв до уваги напрацювання як польських та українських істориків, так і Б. Флорі, який переконливо показав, що «аж до середини XVII ст. козацтво сподівалося, що його проблеми можуть бути вирішені в рамках Речі Посполитої», хоча при цьому й наголошував, що «приблизно з 1621 р. у свідомості козацтва було уявлення, що можливий такий розвиток подій, коли козацтво разом із землями, на яких воно перебуває, відійде від Речі Посполитої і перейде під владу царя» [10, с.35].

Відтак Г. Санін уникнув прямої «возз'єднаної» риторики, кваліфікуючи погляди Б. Хмельницького. Щобільше, солідаризуючися з Б. Флорею, він зауважив, що майбутній гетьман, не беручи безпосередньої участі в козацьких повстаннях, до того ж «не поділяв планів

переходу України в підданство російського царя, які тоді вже існували і до чого закликав глава православної церкви київський митрополит Йов Борецький» [6, с. 73]. В іншому місці Г. Санін разом із М. Рогожиним писали в схожому стилі: «Хмельницький, найвірогідніше, вірно служив королю і Речі Посполитій і не поділяв планів передання України в підданство царю» [5, с. 334].

Свою великодержавницьку лінію дослідник провів набагато вишуканіше. Основний наголос було зроблено на тому, щоб показати Б. Хмельницького як людину з надзвичайною вірністю, відданістю присязі. У тому, що майбутній гетьман усупереч усім проблемам у стосунках між козаками й Варшавою та особисті образи не робив кроків на користь Москви, Г. Санін убачає глибоко закорінену в його свідомості таку рису, як «вірність даному слову і присязі». Саме через це, а не інші мотивації Б. Хмельницький «продовжував чесно служити королю» [6, с. 70–71]. У такий спосіб Г. Санін прагнув перекинути місток до проблеми вірності гетьмана присязі, принесеній 1654 р., на користь московського царя Олексія Михайловича і підвести фундамент під наріжну рису традиційного російського образу Б. Хмельницького як твердого й непохитного поборника вибору, зробленого 8 січня в Переяславі. Цьому вибору він залишився вірним, незважаючи на всі розбіжності й суперечності, які виникали між Гетьманщиною та Московією, подібно до того, як до останнього був вірним польському королю. І тільки смерть Владислава IV, яка збіглася з початком Національно-визвольної війни, звільнила гетьмана від присязи й дозволила взятися за справу українсько-московського поєднання [6, с. 70].

Водночас такий хід дозволив Г. Саніну не тільки пристосуватися до нових історіографічних реалій, а й відшукати додатковий аргумент для пояснення того, що Б. Хмельницький нібито брав участь у Смоленській війні 1632–1634 рр. і воював проти Московії. Згідно з позицією дослідника, перебував гетьман у козацькому війську лише через присягу Владиславу IV [6, с. 71]. Пікантності ситуації додає сумнівність самого факту участі Б. Хмельницького в Смоленській війні. Незбагненно, але російська історіографія й раніше, і нині послідовно оперувала й оперує цим дуже незручним для себе сюжетом, який таки дисонує з традиційним образом Б. Хмельницького. Докладаються, зрозуміло, зусилля, щоб віднайти задовільне пояснення, тоді як просто бракує джерельних підстав стверджувати, що майбутній гетьман брав участь у Смоленській війні, а отже, достатньо було (до того ж науково коректно) не чіпати сюжет узагалі, як це роблять українські та польські історики. Наприклад, Я. Качмарчик слушно зауважував, що «першу цілком засвідчену джерельно інформацію про Хмельницького після його повернення з Туреччини маємо щойно з кінця 1637 р.» [3, с. 22]. Солідаризуються з польським істориком В. Степанков та В. Смолій, які зазначають: «Нам не вдалося віднайти джерела, які б проливали світло на життєвий шлях та вчинки Богдана Хмельницького протягом першої половини 30-х рр. XVII ст.» [7, с. 75]. Тому можна висновкувати, що причина довіри до версії про участь Б. Хмельницького в Смоленській війні 1632–1634 рр. полягає в стратегії використання цього чинника з прицілом на «возз'єднанчу» візію Переяславської ради 1654 р. Додатковим підтвердженням тут може бути той факт, що Т. Таїрова-Яковлева оминає проблему, тоді як інші сумнівні події ввійшли до її нарису про Богдана Хмельницького [9, с. 46–57]. Аналогічний підхід обрав і С. Антоненко [1, с. 68], а О. Євлахов згадав епізод, пов'язаний зі Смоленською війною, лише побіжно [2, с. 81].

Популярним у російській історіографії є сюжет про участь Б. Хмельницького в Тридцятилітній війні 1618–1648 рр. на службі французького короля. Якщо в польській історіографії зусиллями З. Вуйцика було науково спростована можливість перебування Б. Хмельницького і козаків під Дюнкерком у 1645 р., а в українській історіографії панує амбівалентна ситуація, то в Росії спостерігається однозначність. Використовують епізод як традиціоналісти, так і модернізатори [1, с. 68; 2, с. 81; 6, с. 74; 9, с. 46–57]. Це дозволяє представникам обох конкурентних таборів показати неабиякий масштаб постаті, що відповідало логіці опрацювання й великодержавницької версії образу українського гетьмана та модернізаторської: і та, й інша наголошувала на проявах непересічності гетьмана до початку Національно-визвольної війни.

З цією ж метою Т. Таїрова-Яковлева звертається до порівняння постатей П. Конашевича-Сагайдачного та Б. Хмельницького, а також до сюжету про роль і місце Б. Хмельницького в планах Владислава IV другої половини 1640-х рр. Дослідниця відзначала спадкоємність уявлень та ідей, які рухали П. Конашевичем-Сагайдачним та Б. Хмельницьким, що слугувало відповідним пунктом для простеження генези та еволюції політичної програми останнього. «Його (Б.Хмельницького. – Ю. С., Р. П.), – зазначала Т. Таїрова-Яковлева, – можна вважати послідовником Сагайдачного (з яким він, дуже вірогідно, зустрічався), тобто, маючи свої ідеали та принципи, залишався прихильником компромісу» [9, с. 51]. Прибічником мирного розв'язання проблем із Варшавою Б. Хмельницький залишався до гострого конфлікту з Д. Чаплинським 1647 р. Крім того, тезу про спадкоємність між Б. Хмельницьким і П. Конашевичем-Сагайдачним Т. Таїрова-Яковлева використовує і для того, щоб показати генезу державницьких планів першого, наголосити, що відновлення ним суб'єктності українського світу з гетьманом на чолі не

винахід 1648–1649 рр., а логічний наслідок ідейних пошуків козацької старшини попередніх часів. За її переконанням, долучення козаків до релігійних змагань у часи П. Конашевича-Сагайдачного означало вихід на стежку, яка вела до появи української державності («боротьба за православ'я в тих умовах була боротьбою політичною за національну самосвідомість, відповідно державною ідеєю») [8, с. 207–208].

Зрештою, залишається додати, що порівняння Т. Таїровою-Яковлевою Б. Хмельницького з П. Конашевичем-Сагайдачним принципово відрізняється від аналогічної процедури авторства польського історика М. Франца. Останній подає Б. Хмельницького антиподом П. Конашевича-Сагайдачного. І саме в цьому контексті наголошують, як уже йшлося вище, на тому, що Богдан успадкував увесь комплекс ідей від свого попередника, але тільки поставив їх з ніг на голову, узявши курс на від'єднання України від Речі Посполитої.

Про довге перебування Б. Хмельницького на позиціях компромісу з Варшавою (така позиція відбивала загальнопоширені настрої серед козацької старшини) говорили і в традиціоналістському таборі. Вище вже наводилися тези Г. Саніна та М. Рогожина із цього приводу. Щобільше, саме в традиціоналістському таборі вже в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. була опрацьована Б. Флорею добре обґрунтована концепція про те, що «надії на краще вони (козаки. – Ю. С., Р. П.) пов'язували в ті роки (1630–1640-ві. – Ю. С., Р. П.) не з розривом з Річчю Посполитою і відокремленням від неї (хоч ідея ця виникла за критичних обставин), а зі сприятливими для козаків змінами характеру влади у цій державі» [11, с. 101]. У цьому сенсі можна констатувати подібність інтерпретацій традиціоналістів та модернізаторів, з одного боку, й українських і польських істориків – з іншого. Це, безумовно, віддзеркалює той вплив на концептуалізацію проблеми, який струмує від конкретних досліджень з історії світоглядних імперативів козацької старшини першої половини XVII ст., взаємодії козаків зі шляхтою, козацьких соціальних та військових практик стосовно Варшави.

Близькими є позиції всіх трьох історіографій і щодо інтерпретації ролі Б. Хмельницького в планах турецької війни Владислава IV. Подібно до польських та українських істориків, російські дослідники потрактовують наміри короля заручитися військовою й політичною підтримкою козаків, яку він сподівався використати і в протистоянні з магнатами за реформування системи влади в Речі Посполитій, трактують як такі, що стали каталізатором суспільної активності Б. Хмельницького. Прямі контакти з королем, ореол таємничості, якими були оповиті зв'язки з Владиславом IV, реально отримані клейноди – усе це сприяло легітимізації кроків Б. Хмельницького, спрямованих на опір магнатській сваволі, тобто, у кінцевому підсумку, – на підготовку майбутнього повстання та надання останньому статусу, узгодженого з королем, а отже й легітимного кроку.

Б. Флоря, який найдокладніше серед російських істориків звертався до цієї проблематики ще на початку 1990-х рр., значно розширив джерельну базу, використавши віднайдені ним у фондах РДАДА документальні матеріали російського походження. Наслідки архівної евристики дозволили показати широкую палітру пов'язань задуму Владислава IV з річпосполитсько-московськими стосунками на ґрунті планування спільних військових дій стосовно Кримського ханату, а також реакцію українських козаків, а головне – відтінити в козацькому середовищі образ короля та його стосунків із магнатами. Дослідник дотримувався поміркованої позиції щодо визначення ролі Б. Хмельницького в переговорах короля та його прибічників із козаками, яка загалом перегукується з постановкою питання українськими та польськими істориками. Майбутній гетьман цілком правомірно не «призначається» на роль першої скрипки, а постає лише як один із учасників нічної зустрічі з Владиславом IV у квітні 1646 р. у Варшаві. Проте вже сам факт того, що чигиринського сотника запрошують на таке дійство, однозначно свідчив про його високий неформальний статус у козацькому середовищі [11, с. 84]. Так само без зайвого пафосу Б. Флоря пише про участь майбутнього гетьмана в зустрічі з Є. Оссолінським під час відвідин коронного канцлера козацьких країв у серпні 1647 р.

В аналогічному стилі пізніше інтерпретувала події і Т. Таїрова-Яковлева, стверджуючи, однак, що Є. Оссолінський, призначаючи Б. Хмельницького старшим у морському поході, передав йому клейноди [9, с. 54].

Насправді єдиним, хто пішов на надмірне вивищення ролі Б. Хмельницького, став О. Євлахов. У нього Б. Хмельницький – центральна постать у контактах, які впродовж 1646–1647 рр. підтримував Владислав IV із козаками. Король саме через «Хмельницького розпочинає переговори зі старшинами малоросійських козаків» [2, с. 82]. Надалі чигиринський сотник відіграє ключову роль у переговорах. Усупереч уведенням до наукового вжитку джерелам дослідник стверджує, що не Іван Барабаш, а Б. Хмельницький «отримує грамоту про статус 30 тис. козаків, яких приймали в польську армію та наділяли землею та платнею» [2, с. 82]. При цьому насправді Владислав IV обіцяв лише подвоїти реєстр (тобто збільшити до 12 тис.), а про землі не йшлося взагалі, та й не могло йтися.

До всього (очевидно, для надання подіям більшого пафосу) О. Євлахов ще й голосливо наполягав, що нібито пізніше «всі козацькі старшини, втягнуті в плани Владислава, були піддані репресіям» [2, с. 82]. Таке твердження, хибність якого не потребує додаткових коментарів, не відіграє якоїсь важливої ролі в концептуалізації О. Євлахова. Не маючи глибших пов'язань з оцінкою постаті Б. Хмельницького, воно було потрібне хіба для того, щоб перекинути місток до конфлікту між Д. Чаплинським та Б. Хмельницьким, надаючи протистоянню ореолу однієї з ланок тих репресій, яких начебто зазнали козацькі старшини, безпосередньо причетні до переговорів із Владиславом IV.

Власне, сам цей конфлікт є неодмінним складником образу Б. Хмельницького, і його подають як прелюдію до початку повстання. Загалом канва сучасних російських інтерпретацій тут однотипна незалежно від того, звідки вона походить: з традиціоналістського чи модернізаторського середовища. Витримана вона в руслі, притаманному сьогодні польським та українським історикам: затяте протистояння з Д. Чаплинським за Суботів загострило у Б. Хмельницького давнє незадоволення ситуацією в Україні й, не залишаючи вибору, підштовхнуло до втечі на Січ і підготовки масштабного повстання. Таке тлумачення цілком задовольняло всі подальші концептуальні пропозиції. Однак у деталях – і то істотних для розуміння ідеологічних кроків Б. Хмельницького на початку Національно-визвольної війни – усе-таки помітні відмінності. Т. Таїрова-Яковлева солідаризується з доміантною в українській та польській історіографічній традиції лінією визнавати легендарність напучувань Владислава IV під час зустрічі з Б. Хмельницьким «вольності шаблею здобувати» [9, с. 57]. Натомість О. Євлахов [2, с. 82] та Г. Санін пишуть про слова короля як про сталий історичний факт [6, с. 74]. Г. Саніну це було потрібно для того, щоб виразніше обґрунтувати свою зазначену вище концепцію вірності Б. Хмельницького присязі та здатність до лише легітимних дій, зокрема і під час підготовки повстання.

Отже, сучасна російська історіографія представлена двома принципово відмінними моделями – традиціоналістською та модернізаторською. Походження Б. Хмельницького та його діяльність до 1648 року стали тими темами, які не змогли обійти представники обох таборів російської історіографії. І там, і там намагаються вивести свої концепції на цьому ґрунті чи підкріпити їх апеляціями до «довоєнного» періоду життя гетьмана. Проте до сьогодні в російській історіографії відсутнє синтетичне дослідження життя та діяльності Богдана Хмельницького до початку Національно-визвольної війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антоненко С. Богдан Хмельницький (1595–1667) // Родина. 1999. № 8. С. 68.
2. Євлахов А. Хмельницький и Мазепа. Мифы и факты воссоединения // Власть. 2006. № 10. С.79–87.
3. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. Перемишль; Львів, 1996. 328 с.
4. Маслак В. Ранньомодерна українська державність очима сучасних польських та російських істориків. Кам'янець-Подільський, 2014. 354 с.
5. Рогожин Н. М., Санін Г. А. Россия и Украина в XVI–XVIII вв. // История и историки. Историографический вестник. 2004. Москва: Наука, 2005. С. 332–342.
6. Санін Г. Богдан Хмельницький и Иван Мазепа // Труды Института Российской истории РАН. Вып. 6. Москва: ИРИ РАН, 2006. С. 65–90.
7. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. Третє доопрацьоване видання. Київ: Тетра, 2009. 680 с.
8. Таїрова-Яковлева Т. Г. Проблемы неоднородности украинского казачества и внутренние противоречия их идеалов. Войско запорожское и Запорожье // Украина и соседние государства в XVII веке: материалы Междунар. конф. СПб., 2004. С. 203–213.
9. Таїрова-Яковлева Т. Г. Гетманы Украины. Истории о славе, трагедиях и мужестве. Москва: Издательство Центрполиграф, 2011. 470.
10. Флоря Б. Н. Спорные проблемы русско-украинских отношений в первой половине и середине XVII в. // Белоруссия и Украина. История и культура. Ежегодник 2003 / Глав. ред. Б. Флоря. Москва: «Индрик», 2003. С. 29–40.
11. Флоря Б. М. Запорозьке козацтво і плани Турецької війни Владислава IV (політика верхів і суспільна свідомість низів // Україна: культурна спадщина, національна відомість, державність / Гол. ред. Я. Д. Ісаєвич. Київ, 1992. Вип. 1. С. 79–103.

Юрій Степанчук

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історических наук, доцент (Україна)

Руслан Прилипко

Донецький національний університет імені Василя Стуса
кандидат історических наук, старший преподаватель (Україна)

**Происхождение и деятельность Богдана Хмельницкого до 1648 года
в трактовке русских историков**

Аннотация. В статье проанализирована современная русская историография относительно происхождения и деятельности Богдана Хмельницкого до 1648 года. Отмечено, что русские традиционалисты тяготеют к восхвалению Б. Хмельницкого, который, по их мнению, реализовал глобальную историческую миссию планетарного масштаба, - «подвел Украину под «высокую царскую руку». В то же время модернизаторы ищут в происхождении, воспитании, социальной среде и чертах характера Б. Хмельницкого опоры для лишения фатума промосковских ориентаций объяснений его политических концепций.

Ключевые слова: русская историография, традиционалисты, модернизаторы, гетман, образ Богдана Хмельницкого, Национально-освободительная война.

ABSTRACT**Yurii Stepanchuk**

Vinnitsia State Pedagogical University named after Mikhailo Kotsiubynsky
Dr.(History), Associate Professor (Ukraine)

Ruslan Prylypko

Vasyl Stus Donetsk National University
PhD (History), Senior Lecturer (Ukraine)

The origin and activity of Bohdan Khmelnytskyi until 1648 in the interpretation of Russian historians

Bohdan Khmelnytsky is the most popular figure in the Russian historiography. The Ukrainian hetman most often had been attracting the attention of scientists, becoming the object of various studies and ideological manipulations. B. Khmelnytsky also firmly entered the historical memory of the Russians as a compulsory and significant component of it. His image is easily remembered in the general public, inevitably associated with positive historical characters.

The article analyzes contemporary Russian historiography on the origin and activity of Bohdan Khmelnytsky until 1648. It was emphasized that the Russian traditionalists gravitate to the exaltation of B. Khmelnytsky, who, in their opinion, has carried out a global historical mission on a planetary scale – «brought Ukraine under the «high royal hand». At the same time, the modernizers are looking for the origin, upbringing, social environment and character traits of B. Khmelnytsky in support of the deprivation of the pro-Moscow orientation of explanations of his political concepts.

Contemporary Russian historiographical images of the hetman – traditionalist and modernizing are based on fundamentally similar interpretations of B. Khmelnytsky's life before the Ukrainian National Liberation War. This shows well how much the conceptual shell plays in Russian historiography when interpreting the base material.

The origin of B. Khmelnytsky and his activity until 1648 became those topics that the representatives of both camps of Russian historiography could not get past. Both here and there they are trying to bring their concepts to the ground or to support them with appeals to the «pre-war» period of the hetman's life.

Key words: Russian historiography, traditionalists, modernizers, hetman, image of Bohdan Khmelnytskyi, National Liberation War.

REFERENCES

1. Antonenko S. Bogdan Khmelnytskyi (1595–1667) // Rodina. 1999. № 8. S. 68.
2. Evlakhov A. Khmelnytskyi i Mazepa. Mify i fakty vossoyedineniya // Vlast. 2006. № 10. S. 79–87.
3. Kachmarchyk Ya. Hetman Bohdan Khmelnytskyi. Peremysli; Lviv, 1996. 328 s.
4. Maslak V. Rannomoderna ukrainska derzhavnist ochyma suchasnykh polskykh ta rosiiskykh istorykiv. Kamianets-Podilskyi, 2014. 354 s.

5. Rohozhyn N. M., Sanin H. A. Rossiya i Ukraina v XVI–XVIII vv. // Istoriya i istoriki Istoriohraficheskiy vestnik. 2004. Moskva: Nauka, 2005. S. 332–342.
6. Sanin H. Bogdan Khmel'nitskiy i Ivan Mazepa // Trudy Instituta Rossiyskoy istorii RAN. Vyp. 6. Moskva: IRI RAN, 2006. S. 65–90.
7. Smolii V., Stepankov V. Bohdan Khmelnytskyi. Sotsialno-politychnyi portret. Tretie doopratsovane vydannia. Kyiv: Tempora, 2009. 680 s.
8. Tairova-Yakovleva T. G. Problemy neodnorodnosti ukrainskogo kazachestva i vnutrenniye protivorechiya ikh idealov. Voysko zaporozhskoye i Zaporozhye // Ukraina i sosedniye gosudarstva v XVII veke: materialy Mezhdunar. konf. SPb., 2004. S. 203–213.
9. Tairova-Yakovleva T. G. Getmany Ukrainy. Istorii o slave. tragediyakh i muzhestve. Moskva: Izdatelstvo Tsentrpoligraf. 2011. 470.
10. Florya B. N. Spornyye problemy rusko-ukrainskikh otnosheniy v pervoy polovine i seredine XVII v. // Belorussiya i Ukraina. Istoriya i kultura. Ezhegodnik 2003 / Glav. red. B. Florya. Moskva: «Indrik». 2003. S. 29–40.
11. Floria B. M. Zaporozke kozatstvo i plany Turetskoi viiny Vladyslava IV (polityka verkhiv i suspilna svidomist nyziv // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna vidomist, derzhavnist / Hol. red. Ya. D. Isaievych. Kyiv, 1992. Vyp. 1. S. 79–103.

Статтю надіслано до редколегії 20.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 10.11.2019 р.

УДК 930.253(477.64/65)(=135/2)"17"
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-92-96>

Олексій Серветнік

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
аспірант (Україна)

Архів Коша Нової Запорозької Січі як джерело до вивчення історії молдовської національної меншини України середини XVIII століття

Анотація. У статті досліджено та проаналізовано Архів Коша Нової Запорозької Січі, як одне з важливих джерел до вивчення історії молдован України. На основі даного джерела, висвітлено ключові моменти, які стають у нагоді під час дослідження соціально-економічного та етнокультурного розвитку молдовської національної меншини України та історії її походження на теренах нашої країни.

Ключові слова: Архів Коша Нової Запорозької Січі, джерело, молдовани, справа, запорожці, Нова Сербія, поселенці, національна меншина.

Історія молдовської національної меншини Півдня України залишається маловивченою проблемою сучасної історичної науки. Даний факт, наштовхує нас більш детально дослідити вказану проблему. Її актуальність зумовлюється тим, що молдовська національна меншина є однією з найчисельніших в Україні. За даними перепису 2001 р. вона займає четверте місце серед етнічних спільнот України.

Автор ставить за мету дати джерелознавчу характеристику Архіву Коша Нової Запорозької Січі, як унікальному зібранню історичних джерел, що проливають світло на соціально-економічне та етнокультурне становище молдовської національної меншини середини XVIII століття.

Варто відзначити, про те що значна частина дослідників активно використовували матеріали архіву при написанні своїх праць. (А. Скальковський [5-10], М. Слабченко [11], В. Беднов [1], Н. Полонська-Василенко [3], І. Степанів [4] та ін.).

Дослідник молдовської національної меншини України В.А. Тучинський у своїй монографії [12] використовує документи та матеріали архіву і відзначає важливе значення джерела для дослідження історії молдован середини XVIII століття.

Архів Коша Нової Запорозької Січі, який знаходиться у Центральному державному історичному архіві у м. Київ (фонд 229), зберігає документи, що віддзеркалюють багатогранну історію Запорозької Січі, українського козацтва періоду 1734-1775 рр. з усіма її складнощами і суперечностями, а окремі документи виходять за вказані хронологічні межі. Саме документи Архіву Коша переконливо свідчать, що Запорозька Січ була осередком державності українського народу, який базувався на демократичних засадах. Цей процес проявлявся в організації Війська

Запорозького, адміністративно-політичному устрої, соціально-економічних стосунках, судочинстві, побуті, культурі козацтва.

Архів Коша значною мірою заповнює існуючу прогалину у наукових дослідженнях і дозволяє глибше познайомитися з одним із важливих етапів розвитку Запорозької Січі - періодом так званої Нової Січі (1734-1775 рр.). Після скасування Запорозької Січі у 1775 р. вони зберігались в Покровську, Катеринославі, Одесі, Харкові й згодом, нарешті опинились у Києві. По суті - це залишок колись багатющого архіву Коша, який дивом уцілів після ліквідації Запорозької Січі та багатьох пограбувань, вилучень, переміщень документів (Єлизаветград, Катеринослав, Одеса, Харків, Урал, Київ). Тривалі випробування, що випали на долю цього архіву, поставили їхнє існування під загрозу.

Дане джерело, у свою чергу, дає нам цінну інформацію стосовно особливостей соціально-економічного розвитку молдован, що проживали у цей період на території Нової Сербії - військово-поселенської території, створеної у 1752 році за наказом російського уряду, що займала територію із заходу на схід від річок Синюхи до Дніпра, а з півночі на південь від річки Великої Висі до верхів'їв Інгулу та Інгульця.

Варто також відзначити, що документи проливають світло на особливості взаємин молдовських переселенців та запорозьких козаків. Ці процеси були різноманітними і торкалися економічних, політичних, релігійних та інших аспектів. Документи свідчать що серед мешканців Нової Сербії у різні роки її існування (1752-64 рр.) близько трьох четвертей складала молдовани.

Характеризуючи документи Архіву, слід зауважити що вони характеризують причини та фактори їх розселення на теренах України, особливості їхнього соціально-економічного та етнокультурного розвитку, а також взаємини з місцевим українським населенням. Зокрема, у справі 27 знаходимо ордер гетьмана Кирила Розумовського Кошеві про направлення ним в Колегію Іноземних справ запиту щодо законності вимоги головного командира Нової Сербії Івана Глебова перенести на інші місця запорозькі зимівники, що розташовувалися на берегах річки Самоткань [13, арк. 35].

Справи 33 та 34 даного фонду також описують події, які стосуються взаємин запорожців та поселенців Нової Сербії, у складі яких були представники молдован. А саме, «Справа про утворення і діяльність комісії для опису запорозьких земель і розмежування їх з Новою Сербією», що хронологічно відноситься до 1756 - 1760 рр.[14, 180 арк.]. Тут йде мова про взаємні претензії поселенців та запорожців. «Справа про взаємні наїзди запорожців і жителів Нової Сербії й південних сотень Лівобережної України, про вирубування лісів, захоплення майна й худоби» [15, 97 арк.] проливає світло на неоднозначні відносини, вилучення запорожцями коней, овець, інших сільськогосподарських тварин, у жителів слободи Пушкарівки, Глинської, Орлянської та інших новопоселенців, серед яких є молдовани.

Цікаві відомості стосовно діяльності гайдамацького руху на території Нової Сербії знаходимо у даному джерелі, що в свою чергу висвітлює взаємини волохів та гайдамаків [16, арк. 74]. В архіві відображено участь запорозького козацтва в гайдамацькому русі на Правобережній Україні, зокрема, у найбільшому народному повстанні 1768 р. - Коліївщині. Протоколи допитів запорожців яскраво відтворюють з уст самих учасників картини героїчних боїв повсталих.

Важливою сторінкою, яка стосується заселення молдованами України було створення Молдавського гусарського полку. З матеріалів архіву дізнаємося, що в ньому було 16 рот, кожна з яких складала власне поселення. За різними даними, у полку було більше як 20 тис. військовослужбовців із сім'ями [2]. У Архіві Коша, ми знаходимо підтвердження того, що дане поселення викликало протест Запорозької Січі. До прикладу, Кошовий отаман Січі П. Калнишевський, у своєму листі до військового коменданта Єлизаветградської провінції Ф. Воснова у 1770 році, писав, що земля, яка була виділена для поселення є власністю війська Запорозького та її захоплення є «горесная, незабвенная обида» [18, арк. 2-3]. Документальні свідчення боротьби за землю козаків та поселенців знаходимо у Архіві Коша, зокрема, про те що 14 лютого 1770 року запорожці відібрали у волохів 629 коней, 427 голів худоби та 349 овець. Як наслідок, боротьба тривала й далі. У 1773 році запорожці захопили у поселян близько 800 овець [19, арк. 12].

Варто відзначити і те, що чимало молдован, котрі вступали на службу у полк - ухилялися від неї та тікали на Запоріжжя. Зокрема, командир Молдавського полку В. Зверев неодноразово звертався з листами до Січі, з вимогою повернути військових поселенців. Втечі набували масового характеру, як наслідок у 1774 році була створена спеціальна військова команда Молдавського полку, яка проводила розшук та повернення втікачів [17, арк. 5].

Ще одним фактом, за допомогою якого ми можемо зробити висновок про не прості відносини запорожців та поселенців Молдавського полку, є свідчення подій у слободі Макарівці. Справа полягала у тому що, товариш Полтавського куреня Григорій Щербина подарував свою

хату школі, а з шанця (одне із поселень Молдавського полку) туди на квартиру було поселено офіцера вказаного полку. Кіш вимагав звільнити приміщення школи, проте, документи свідчать, що їхня вимога не була виконана [20, арк. 9].

Матеріали Архіву Коша Нової Запорозької Січі дають змогу висвітлити історію Нової Січі, її устрій, діяльність органів влади, особливі моменти військового ладу та військового мистецтва, принципи комплектування Війська Запорозького, біографії запорожців, особливо старшини. Вони дозволяють також, простежити хід заселення та освоєння запорожцями Південної України, відображають особливості життя на території України представників різних національностей, серед них і молдован.

Загалом, Архів являє собою цінне джерело з історії запорозького козацтва, висвітлює різноманітні аспекти життя козацького соціуму, містить інформацію з козацької антропніміки, сфрагістики, генеалогії. Ці пам'ятки писемності віддзеркалюють знакові події й повсякденне життя славних лицарів українського степу.

Отже, проаналізувавши Архів Коша Нової Запорозької Січі, як джерело до вивчення історії молдован України, можна зробити висновки про те, що багато матеріалів з Архіву стануть в нагоді, задля вивчення історії переселення та особливостей соціально-економічного та етнокультурного розвитку молдован України у вказаний період. Документи й матеріали, що містяться в Архиві у поєднанні з іншими історичними джерелами дають можливість комплексно дослідити історичне минуле молдовської національної меншини України.

У перспективі подальших досліджень, актуальним видається вивчення праць іноземних авторів, що писали про міжнаціональні відносини на теренах України впродовж XVIII століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Беднов В. К истории бывших запорожских старшин и козаков // ЛЕУАК. - .- Екатеринослав, 1915. Вып. 10. С. 217-263.
2. Орлик В. Військові формування з іноземців в Україні у другій половині XVIII століття // Етнічна історія народів Європи. Вип. 30. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/7230/1/11.pdf>
3. Полонська-Василенко Н. Моя наукова праця: (Уривок із спогадів) // Український історик. 1983. № 2-4. С. 49.
4. Степанів С. До студій з історії Запоріжжя за останні роки його існування // Записки Дніпропетровського інституту народної освіти.- Т.1. Дніпропетровськ, 1927. С. 374.
5. Скальковский А. Дунайцы // Киевская старина. 1885. Кн.1. С. 117-132.
- Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. 3-е изд. Ч. 1; 2. Одесса, 1885;
6. Скальковский А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII ст.. Одесса, 1845.
7. Скальковский А. Несколько документов к истории гайдамачины // Киевская старина. 1885. Кн. 10. С. 307 - 309.
8. Скальковский А. К истории Запорожья. Внутренние распоряжки // Киевская старина. - 1882. Кн. 12. С. 527-537.
9. Скальковский А. Секретная переписка Коша Запорожского (1734-1763) // Киевская старина. 1886. Кн. 2. С. 327-349.
10. Скальковский А. Шношения Запорожья с Крымом. Одесса, 1841.
- Скальковский А. Филипп Орлик и запорожцы // Киевская старина. 1882. Кн.4. С. 100-124.
11. Слабченко М.Є. Організація народного господарства України від Хмельниччини до світової війни.- Т. 5, вип. 1: Соціально-правова організація Січі Запорозької.- К , 1927.
12. Тучинський В. А. Молдавани Півдня України з найдавніших часів до початку ХХ ст. / В. А. Тучинський. Вінниця: О.Власюк, 2007. 220 с.;
13. ЦДІАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 27. 303 арк.
14. ЦДІАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 33. 180 арк.
15. ЦДІАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 34. 97 арк.
16. ЦДІАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 77. 85 арк.
17. ЦДІАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 294. 88 арк.
18. ЦДІАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 338. 106 арк.
19. ЦДІАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 342. 157 арк.
20. ЦДІАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 353. 55 арк.

Алексей Серветник

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
аспірант (Україна)

**Архив Коша Новой Запорожской Сечи как источник к изучению истории молдавского
национального меньшинства Украины середины XVIII века**

Аннотация. В статье исследован и проанализирован архив Коша Новой Запорожской Сечи, как один из важных источников к изучению истории молдаван Украины. На основе данного источника, освещены ключевые моменты, которые пригодятся во время исследования социально-экономического и этнокультурного развития молдавского национального меньшинства Украины и истории ее происхождения на территории нашей страны.

Ключевые слова: Архив Коша Новой Запорожской Сечи, источник, молдаване, дело, запорожцы, Новая Сербия, поселенцы.

ABSTRACT**Oleksii Servetnik**

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University
postgraduate student (Ukraine)

**Archive Kosh of the New Zaporizhzhia Sich as a source for the study of the history of the
Moldovan national minority of Ukraine in the middle of the XVIII century**

The article investigates and analyzes the archive of the Kosh of the new Zaporozhian Sich as one of the sources for the study the history of the Moldovans of Ukraine. On the basis of this source, highlights the key points that will be useful during the study of the Moldovan national minority of Ukraine and the history of its origin on the territory of our country.

Many researchers actively used the materials of this archive when writing their works on the history of the Cossacks and even issued separate documents (A. Skalkovsky, D. Yavornitsky, M. Slabchenko etc.).

Archive Kosh of the New Zaporzhia Sich, which is located in the Central state historical archive in Kyiv, stores documents reflecting the multifaceted history of Zaporizhzhia Sich Ukrainian Cossacks for 1734-1775. with all its difficulties and contradictions, (some documents go beyond this chronological framework). It is the documents of The Kosh Archive that convincingly testify that the Zaporozhian Sich was a stronghold of the statehood of the Ukrainian people, which was based on democratic principles. This was manifested in the organization of the Army, administrative and political structure, socio-economic relations, production, life, culture of the Cossacks.

Archive Kosh of the New Zaporizhzhia Sich largely fills the existing gap in the subject of scientific research and allows a wider range of Ukrainian public to get acquainted with one of the important stages of the development of Zaporizhzhya Sich-the period of the so-called New Sich (1734-1775).

This source, in turn, gives us valuable information about the economic moments of life of Moldovans who lived in this period on the territory of the so - called New Serbia-military settlement territory, created in 1752 by order of the Russian government and occupied the space from West to East from the rivers Siniukha to the Dnieper, and from North to South from the river

The article deals with the peculiarities of the relations of the Moldovan population and Sich. These processes were different in their kind, as in the territory of the settlement in different years of its existence (1752-64) there were about three-quarters of the Moldovans of the total number of settlers.

Key words: Kosh Archive of the New Zaporizhzhia Sich, source, Moldovans, case, New Serbia, settlers.

REFERENCES:

1. Bednov V. K istorii byvshikh zaporozhskikh starshin y kozakov // LYeUAK. - .- Yekaterinoslav, 1915. Vyp. 10. S. 217-263.
2. Orlyk V. Viiskovi formuvannia z inozemtsiv v Ukraini u druhii polovyni XVIII stolittia // Etnichna istoriia narodiv Yevropy. Vyp. 30. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/7230/1/11.pdf>
3. Polonska-Vasylenko N. Moia naukova pratsia: (Uryvok iz spohadiv) // Ukrainskyi istoryk. 1983. № 2-4. S. 49.
4. Stepaniv S. Do studii z istorii Zaporizhzhia za ostanni roky yoho isnuvannia // Zapysky Dnipropetrovskoho instytutu narodnoi osvity.- T.1. Dnipropetrovsk, 1927. S. 374.

5. Skalkovskiy A. Dunaytsy // Kievskaya starina. 1885. Kn.1. S. 117-132.
6. Skalkovskiy A. Naезdy gaydamak na Zapadnuyu Ukrainu v XVIII st.. Odessa, 1845.
7. Skalkovskiy A. Neskolkо dokumentov k istorii gaydamachchiny // Kievskaya starina. 1885. Kn. 10. S. 307 - 309.
8. Skalkovskiy A. K istorii Zaporozhya. Vnutrennie rasporyadki // Kievskaya starina. - 1882. Kn. 12. S. 527-537.
9. Skalkovskiy A. Sekretnaya perepiska Kosha Zaporozhskogo (1734-1763) // Kievskaya starina. 1886. Kn. 2. S. 327-349.
10. Skalkovskiy A. Snosheniya Zaporozhya s Krymom. Odessa, 1841.
- Skalkovskiy A. Filipp Orlik i zaporozhtsy // Kievskaya starina. 1882. Kn.4. S. 100-124.
11. Slabchenko M. Іe. Orhanizatsiia narodnoho hospodarstva Ukrainy vid Khmelnychchyny do svitovoi viiny.- T. 5, vyp. 1: Sotsialno-pravova orhanizatsiia Sichi Zaporozkoi.- K , 1927.
12. Tuchynskiy V. A. Moldavany Pivdnia Ukrainy z naidavnishykh chasiv do pochatku KhKh st. / V. A. Tuchynskiy. Vinnytsia: O. Vlasjuk, 2007. 220 s.;
13. TsDIAK Ukrainy. F. 229. Op. 1. Spr. 27. 303 ark.
14. TsDIAK Ukrainy. F. 229. Op. 1. Spr. 33. 180 ark.
15. TsDIAK Ukrainy. F. 229. Op. 1. Spr. 34. 97 ark.
16. TsDIAK Ukrainy. F. 229. Op. 1. Spr. 77. 85 ark.
17. TsDIAK Ukrainy. F. 229. Op. 1. Spr. 294. 88 ark.
18. TsDIAK Ukrainy. F. 229. Op. 1. Spr. 338. 106 ark.
19. TsDIAK Ukrainy. F. 229. Op. 1. Spr. 342. 157 ark.
20. TsDIAK Ukrainy. F. 229. Op. 1. Spr. 353. 55 ark.

Статтю надіслано до редколегії 22.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 12.11.2019 р.

УДК 94 (477) (092)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-96-103>

Мар'яна Маркевич

Інститут української археографії та джерелознавства НАН України ім. М. С. Грушевського
кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник (Україна)

Українські історичні студії пореволюційного десятиліття в оцінках Дмитра Багалія

Анотація: *Стаття присвячена аналізу історіографічних поглядів Д. Багалія на розвиток українознавства у перше пореволюційне десятиліття. Досліджено оцінки вченим творчості М. Яворського, М. Слабченка, О. Оглоблина, Д. Дорошенка, В. Липинського та ін. Зроблено висновок про важливість історіографічної спадщини харківського академіка для сучасних дослідників української науки.*

Ключові слова: *Д. Багалій, українська історична наука, історіографічний аналіз, М. Яворський, М. Слабченко.*

Історіографічна спадщина Дмитра Багалія – один із помітних напрямків студій, присвячених аналізу його різнопланової творчості. При цьому найбільше на сьогодні написано з приводу біоісторіографістики харківського академіка, тобто його праць, присвячених діячам української Кліо XIX – початку XX ст. [11; 12] Натомість малознаними є праці дослідника, присвячені аналізу сучасного йому українознавства в пореволюційну добу. Пояснюється це, можливо, стрімким «полівінням» Д. Багалія після жовтневого перевороту, що вилилося в його зростаючому заангажуванні марксистською риторикою. Через це в історіографії усталився стереотипний погляд на незначну вартість історіографічних спостережень ученого радянської доби його творчості. Деконструюючи згаданий стереотип, нижче ми спробуємо відтворити багатогранність історіографічної рефлексії Д. Багалія стосовно міжвоєнного українознавства. При цьому ми не торкатимемося грушевськіани видатного академіка – найкраще вивченого на сьогодні сюжету його персоналістики [13; 14, с. 281-286, 311-314].

Осмыслиючи феномен сучасного собі українознавства, Д. Багалій зрозумілий акцент зробив на аналізі праць учених, котрі працювали на підрадянських теренах. При цьому головними здобутками новітніх часів харківський академік вважав: 1) інституціоналізацію наукових українознавчих студій; 2) централізацію, раціоналізацію архівної справи та науково-дослідницької роботи; 3) плановість у розробці української історії; 4) становлення та розробку марксистської концепції історії України [3, с. 296–297; 4, 90–91].

Д. Багалій також уперше запропонував періодизацію розвитку післяжовтневого українського історіографічного процесу, виокремивши в ньому три основні етапи. Згідно з класифікацією харківського професора, перший період (1917–1919 рр.) пов'язаний з більшовицькою революцією. Він, на думку Д. Багалія, завершував собою попередній етап української історичної науки. Його головними здобутками були організація УАН та українських вузів (Полтавський історично-філологічний факультет, Київський університет та Кам'янець-Подільський університет), утворення журналу «Наше минуле» та українських видавництв у Києві, Катеринославі, Харкові, Полтаві, Черкасах. Другий (1920–1922 рр.) – період громадянської війни, інтервенції, зміни влади, голоду, нестачі коштів на наукову та видавничу справу, які призвели до зниження кількісних та якісних показників наукової роботи. Третій (1923–1927 рр.) – стабілізація культурного будівництва, виникнення нової системи науково-дослідницьких установ [4, с. 92].

Відзначимо, що згодом у «Самокритичному огляді...» дослідник відмовився від цієї періодизації, вказуючи, що зроблений раніше аналіз досягнень української історичної науки не задовольняє його ані систематизацією матеріалу, ані розподілом на доби, ані окремими оцінками. У Самокритичному огляді... він назвав період 1917–1923 рр. перехідним, 1923–1932 рр. – періодом, «коли марксизм-ленінізм набув сили» [1, с. 351].

Огляд новітніх публікацій з історії України Д. Багалій проводив за територіальним принципом. Серед головних осередків наукової діяльності в підрадянській Україні він виділив Київ, Полтаву, Харків, Одесу, Ніжин, Поділля, у Росії – Ленінград. Дослідник також вказав на зміни в інфраструктурі наукового процесу та видавничій діяльності. Характерною рисою більшості праць зазначеного періоду вчений вважав зміну тематики наукових досліджень – появу праць з новітньої історії України, особливо зосереджених на громадських і революційних рухах, та відсутність студій із зовнішньої історії [3, с. 296–307; 4, с. 90–99].

Розглядаючи марксистські праці з історії України, Д. Багалій констатував, що «найбільша заслуга в постановці української історії на новий шлях марксистського її вивчення» належить професору М. Яворському. Харківський учений зазначив, що історик чи не вперше зробив спробу викладу української минушини в марксистському ключі. «Найціннішим виданням» очолюваної М. Яворським дослідницької кафедри російської та української історії Харківського інституту марксизму-ленінізму академік називав його монографію «Історія революційної боротьби на Україні XIX в.» [5, с. 5–11].

Зауважимо, що оцінки харківським професором здобутків М. Яворського на історичній ниві не завжди були лише позитивними. На початку 20-х рр. взаємини дослідників були позначені гострою полемікою. У 1922 р. Д. Багалій відредагував працю О. Єфименко «Історія українського народу» й дописав до неї останній – дев'ятий – розділ. Рецензентом цієї праці виступив М. Яворський. У свідченнях про життя М. Драгоманова та в даних про значення України для бюджету Російської імперії він побачив антирадянські нотки. М. Яворський закидав харківському професору «недоречний об'єктивізм» та ідеологічну плутанину [8].

Природно, що таке втручання до творчої лабораторії поважного дослідника не могло не викликати в нього обурення. Після публікації в 1923 р. М. Яворським «Нарису україно-руської історії» та першого випуску «Нарису історії України» Д. Багалій не забарився з відповіддю. У журналі «Книга» він виступив з рецензією на «Нарис україно-руської історії», а в «Червоному шляху» – на першу частину «Нарису історії України». Обидві рецензії Д. Багалія вирізнялися переважно негативними оцінками. У рецензіях харківський професор звинуватив опонента в догматизмі та декларативності зазначивши, що М. Яворський не дає критичного аналізу тих подій, які хоча мали бути висвітлені, й не пояснює зроблених висновків. Харківський професор не погоджувався з нігілізмом щодо попередньої української історичної думки, яку М. Яворський вважав «нивою, вкритою будяками». Д. Багалій слушно зауважив опонентові, що вітчизняна історіографія представлена ґрунтовними історичними дослідженнями, зокрема такими, як фундаментальні праці О. Лазаревського про Лівобережну Україну, В. Антоновича про Правобережну, «Історією України-Руси» М. Грушевського [6; 7].

М. Яворський відповів статтю «Деяко про «критичну критику», про об'єктивну історію, та ще й про бабусину спідницю». Наголосивши на розробці нового методу історичного матеріалізму, перерахувавши його основні принципи, М. Яворський закидав академікові нерозуміння марксистської методології [15].

У відповідь Д. Багалій написав статтю «З приводу антикритики професора М.І. Яворського», у якій закликав дотримуватися цивілізованих правил дискусії, прийнятих у науковому світі, та висловив сумніви щодо професійної кваліфікації свого опонента. Він не відмовився від тези: попри марксистський погляд на українську історію, праці М. Яворського не відповідають науковим принципам. Д. Багалій зазначив, що не отримав відповідей на свої зауваження щодо археологічних даних, продемонстрував незнання своїм колегою ані біографій,

ані творчої спадщини таких українських дослідників, як В. Антонович, О. Лазаревський, О. Єфименко [2].

Незважаючи на полеміку та промовисті вказівки на сумніви у професійності М. Яворського як історика [9, арк. 40], Д. Багалій побачив, що останній стрімко продовжував свій кар'єрний ріст і обійняв місце головного історика-марксиста України. Він запросив М. Яворського виголосити доповідь про застосування методології історичного матеріалізму на засіданні керованої ним Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. Після виступу М. Яворського прийняли до штату кафедри, а його матеріалістична схема стала взірцем методології і класового аналізу української історії й була покладена в основу наукової та викладацької діяльності кафедри.

Схвально оцінюючи марксистську витриманість наукової продукції М. Яворського, Д. Багалій все ж вказав на неприйнятність догматизму та необхідність професіоналізму в науковій дослідницькій праці. Харківський професор відзначив його студії як перші спроби викладу української історії в марксистському річищі. Д. Багалій вкотре наполягав на «раціональному та справедливому ставленні» до попередніх здобутків вітчизняних істориків [10, с.36].

Інше дискусійне питання стосувалося періодизації історії України згідно з вимогами історичного матеріалізму. Загалом погоджуючись з поділом історії України М. Яворським на чотири епохи (натурального господарства, торговельно-кріпацьку, промислового капіталізму, соціальної революції), Д. Багалій слушно зауважив, що чітку межу між ними провести неможливо, оскільки «риси одного періоду переходять як пережитки в інший, а зародки подальшого трапляються і в попередньому» [3, с. 308]. Висновки М. Яворського дослідник вважав недостатньо обґрунтованими через незначну кількість використаних ним першоджерел [3, с.308].

Д. Багалій проаналізував також «Нариси з історії революційної боротьби на Україні» М. Яворського. Назагал він схвально оцінив працю історика, яка, на його думку, «є результатом вдумливої аналізи збудованої на суто марксистському ґрунті, автор постійно стежить за діалектикою історичного процесу і дає всюди його динаміку» [3, с. 313]. Дослідник стверджував, що в зазначеній студії «вперше утворилася бажана рівновага між його марксистськими схемами і фактичним змістом українського історичного процесу» [3, с. 313; 4, 105–106]. Позитивними, на думку Д. Багалія, були висновки М. Яворського про зв'язок ідеології з економікою та класовою боротьбою. І все ж, резюмує історик, деякі твердження М. Яворського потребують перевірок. Дослідник знову закидав авторові догматизм, схематичність, недостатнє володіння фактичним матеріалом. При написанні праці позитивно оцінив дослідник і використання першоджерел зокрема й архівних. Некритичне ставлення М. Яворського до джерел Д. Багалій пояснював його історіософськими поглядами. Учений констатував, що непевні джерела «іноді видаються йому ймовірними, бо відповідають його загальній схемі розвитку революційної думки на Україні» [3, с. 313]. Д. Багалій вкотре підкреслював, що праці М. Яворського мають своїм здобутком марксистський погляд на українську історію, проте нерідко хибують догматичністю підходу.

Відзначаючи корисність студій М. Яворського, Д. Багалій наголошує, що «вони не замінюють спеціальної наукової літератури, до якої слід звертатися» [4, 105–106]. Проаналізувавши праці М. Яворського, дослідник робить висновки, що помилки у його текстах мають місце, оскільки він одним з перших склав концепцію історичного розвитку України з марксистських позицій [4, с. 99–106].

Попри певне налагодження стосунків між Д. Багалієм і М. Яворським, останній все-таки поставив під сумнів марксистську кваліфікацію академіка. Скажімо, М. Яворський закидав ученому нерозуміння марксистської методології, хоча й писав про його щире прагнення оволодіти нею. Позитивістську методологію досліджень Д. Багалія він вважав ненауковою і немарксистською [16, с. 176]. Він зазначав, що в «Нарисі історії України...» автор не тільки не зрозумів діалектичного матеріалізму, але й подав ворожу марксизму концепцію історичного процесу. Також він ставить на кант Д. Багалію відсутність «класового» аналізу поглядів «буржуазних» істориків (В. Антоновича, М. Владимирського-Буданова, І. Лучицького, В. Іконникова, М. Грушевського та інших) [15]. У статті «Провідні думки в розвитку історичної науки», М. Яворський вказував, що критику своїх студій, а разом і позитивістську методологію досліджень він вважає немарксистськими, відповідно – ненауковими. М. Яворський стверджував, що визнати марксистський погляд на історію Д. Багалія змусила криза «буржуазної» історичної науки. Він критикував академіка та його учнів за заміну марксистського дослідження суто економічним.

У грудні 1928 – січні 1929 р. у Москві відбувся з'їзд істориків-марксистів, на якому М. Яворський у доповіді «Про сучасні антимарксистські течії в українській історичній науці» оголосив економічний матеріалізм, націонал-марксизм, етнографізм ворожими марксизму. На цьому ж з'їзді вся українська історична наука була оголошена «націоналістичною», а її

представники (в тому числі і М. Яворський) – «націонал-шовіністами». Головного історика-марксиста України оголосили «ідеологічним шкідником» та звинуватили в пропагуванні немарксистських поглядів на історію. В Україні почалася боротьба з «явориною» та масові репресії представників історичної науки. Зазначимо, що незважаючи на всі прикροщі, завдані М. Яворським Д. Багалію, він у скрутний час підтримав колегу і лише після його арешту змушений був приєднатися до боротьби з «явориною». У «Самокритичному огляді...» академіка стосовно «яворини» ми знаходимо такі рядки: «Це сумна сторінка марксистської історіографії на Україні, що стверджує історичну промову Т. Сталіна про необхідність класової чуйності, недостатність якої і піднесла тоді з мутного буржуазного багна на поверхню М. Яворського» [1, с. 360]. Великий дослідник, знаючи, що й проти нього теж висунуто низку звинувачень, змушений був готуватися до модного тоді каяття (самокритики), вносячи до своїх праць численні редакторські правки.

Серед когорти істориків-марксистів, поряд з М. Яворським, Д. Багалій згадував і М. Слабченка. Дослідник вказував, що у своїй праці «Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.» автор зробив спробу об'єднати якнайбільше опублікованих даних про соціально-економічну історію, доповнити їх новими матеріалами, на підставі яких дати синтетичний погляд на ґенезу важливих питань. Д. Багалій вітав критичний, а не догматичний підхід автора в оцінках попередників. Прагнення М. Слабченка посилити праці літературними вказівками та цифровим матеріалом, що робило їх важкими для читання, науковець вважав необхідним за тогочасного стану науки. Дослідник також схвально оцінював і розлогий бібліографічний матеріал праці. Дослідник вказував, що автор у своїй книзі висвітлив багато важливих питань, які сукупно відображали український історичний процес першої половини XIX ст. [3, с. 315–32; 4, 106–115].

Попри схвальні оцінки студій М. Слабченка, Д. Багалій зробив і деякі критичні зауваження. Він вказав на ігнорування автором такого важливого фактору як науково-літературне відродження. Закиди стосувалися й архітектоники дослідження. Д. Багалій зазначав, що розділи оброблено нерівномірно, а розподіл матеріалу в них непослідовний. Усі ці недоліки, на думку історика, порушували прагматизм викладу й надавали праці характеру окремих ескізів. Незважаючи на вказані недоліки, дослідник вважав «Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.» досить вдалою спробою ескізного опрацювання новітньої української історії. При цьому найціннішою рисою студії Д. Багалій називав «її фактичний зміст органічно пов'язаний з марксистськими поясненнями й висновками автора, до яких він підходить обережно, обґрунтовуючи їх фактами і не даючи необґрунтованих висновків» [3, с. 316; 4, 108].

Позитивно оцінював Д. Багалій і запропонований М. Слабченком план видання, необхідного для висвітлення економічного стану України часів Гетьманщини, що отримав назву «Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни». Дослідник стверджував, що солідна джерельна база дала змогу М. Слабченку окреслити еволюцію соціально-економічного й ідеологічного розвитку України в окремих екскурсах. На думку вченого, його праця стане наріжним каменем для створення синтетичних праць з історії України. Сильною стороною студії Д. Багалій вважав уперше узагальнену автором статистично-економічну літературу, розпорошену в різних старих та рідкісних виданнях. Історик констатував «не абстрактно-догматичну а загально історичну думку, оперту на велике число фактичних даних» та зауважив незначну кількість «марксистських висновків і пояснень» [3, с. 320; 4, с. 112]. Загалом, схвально оцінивши працю М. Слабченка, Д. Багалій вказав і на її найбільші недоліки – відсутність архівного матеріалу. Водночас історик констатував велике значення праць М. Слабченка у дослідженні та марксистському висвітленні основних питань економіки Гетьманщини.

Серед учених, які зробили помітний внесок у розробку української історіографії післяжовтневого періоду, дослідник також згадував Олександра Оглоблина. До проблеми взаємин істориків неодноразово зверталися дослідники, які реконструювали перебіг їхнього знайомства та встановили факти співпраці та взаємовпливів. Наше завдання бачимо в аналізі Д. Багалієм історичних творів О. Оглоблина.

Між ученими склалися не лише професійні, а товариські стосунки. У листах Д. Багалія, окрім інформації про перебіг наукової та громадської діяльності, знаходимо відомості про стан його здоров'я та побутові проблеми. Харківський професор характеризував свого молодшого колегу як одного з найвидатніших істориків того часу, а той дякував за батьківську опіку. Епістолярій обох учених проливає світло на важливі моменти їхнього життя, зокрема, на проблеми створення Комісії із вивчення соціально-економічної історії України XVIII–XIX ст. у зв'язку з історією революційної боротьби, суперечності з М. Грушевським тощо.

Співпраця між ученими розпочалася з прохання О. Оглоблина до Д. Багалія дати відгук на його працю «Нариси історії української фабрики. Докапіталістична фабрика». Дослідження отримало високу оцінку харківського професора. Учений відзначив фундаментальну розробку

історично-джерельних проблем та постановку питання про історико-економічну незалежність України з акцентом на її національні інтереси. Дослідник наголошував на критичному ставленні автора до архівних матеріалів, використаних у цій студії. Схвально оцінив Д. Багалій і висновки О. Оглоблина про розвиток торговельного і промислового капіталізму. Історик вказував: попри наголос на економічній своєрідності України, О. Оглоблин одночасно не відкидав думки ані про різноманітність її окремих частин, ані про схожість деяких її економічних процесів з російськими. Д. Багалій, вважаючи апіорно правильними припущення автора щодо господарської автономії України, наголошував, що їх «треба буде доводити фактично» [3, с. 325; 4, с.116].

Харківський професор писав, що студії О. Оглоблина «Нариси історії української фабрики. Мануфактура в Гетьманщині» та «Нариси історії української фабрики. Докапіталістичної фабрика» є спробою ґрунтовного викладу історії української фабрики XVIII – XIX ст., які доповнюють та продовжують дослідження М. Слабченка. Попри загалом схвальні оцінки, академік зауважив, що «дані автора дуже побіжні». Проаналізувавши дослідження, Д. Багалій висновує, що на результат студії О. Оглоблина вплинув невисокий рівень тодішньої економічної історії Гетьманщини, оскільки це була одна з перших спроб систематизації матеріалів щодо українських мануфактур першої половини XVIII ст. [3, с. 324; 4, 115].

Д. Багалій високо оцінював науковий хист свого молодшого колеги. Рекомендуючи О. Оглоблина на посаду керівника Комісії із вивчення соціально-економічної історії України XVIII–XIX ст., він характеризував його як «видатного історика України, що став на шлях Марксієвського освітлення українського історичного процесу», «давнього дослідника української історіографії усіх сучасних працівників на різних галузях української історії».

Не оминув увагою Д. Багалій і діяльність О. Гермайзе, називаючи його одним з «найенергійніших дослідників різних питань українського історичного процесу» [3, с. 325; 4, 117]. Констатує, що О. Гермайзе написав чимало розвідок, пронизаних марксистськими ідеями, харківський професор відзначив його праці «Нариси з історії революційного руху на Україні», «Матеріали до історії українського руху за світової війни» та «Коліївщина в світлі новознайдених матеріалів». Аналізуючи «Нариси з революційного руху на Україні», де автор характеризує Революційну Українську партію, Д. Багалій захоплюється «широким, майже вичерпним матеріалом» та його систематизацією [3, с. 326; 4, 117].

Дослідник зазначав, що автор, прагнучи до максимальної об'єктивності, не лише ретельно посилається на джерела, а й наводить тексти документів. Такий виклад матеріалу, що значно переобтяжував текст, на думку харківського професора, цілком виправданий, оскільки ці документи раніше не видавалися. Монографію про Коліївщину Д. Багалій трактував як цінну розвідку, збудовану на свіжих матеріалах та з новим ідейним наświetленням цієї доби. Дослідник вказував, що автор цілком слушно звернув увагу на економічне тло цієї епохи, яке свого часу обійшли увагою В. Антонович, О. Єфименко та інші дослідники.

Найнижчу оцінку Д. Багалія отримали «Матеріали до історії українського руху за світової війни». Дослідник вказував, що основним джерелом для цієї студії були поліційні свідчення. На думку вченого, це дослідження досить суперечливе, вимагає пояснень, яких видавець не дає, відтак є малоприслужним для наукового вжитку [3, с. 327; 4, 117–118].

Поряд із наддніпрянською історіографічною традицією, Д. Багалій звертався і до творчості галицьких сучасників. Так, він відзначив появу знакової для української науки праці Степана Томашівського «Українська історія. Старинні і середні віки». Насамперед дослідник наголосив на оригінальності історіософської концепції автора, яка ґрунтувалася на державницькій позиції. Водночас учений підкреслив популярний, а не дослідницький характер праці С. Томашівського, закинув йому застосування расових теорій до українського історичного процесу [3,с.246; 4,с.43].

Д. Багалій побіжно аналізував діяльність ще одного історика-державника – В'ячеслава Липинського. Дослідник зазначав, що у його працях домінує теза, згідно з якою представники українського шляхетства є поступовими діячами, які творили «найголовніше для України – її державність». Харківський професор пояснював специфіку ідей В. Липинського його політичними уподобаннями. Підкреслюючи наукову вартість праць історика, у яких уперше було представлено «роль державної думки в історії України», Д. Багалій вважав значно гіперболізованими державницькі мотиви у середовищі козацької верхівки [3,с.249-250;4,с.43-44].

Не оминув увагою харківський професор наукову діяльність ще одного історика державницького напрямку – Дмитра Дорошенка. Дослідник схвально відгукнувся про його «Огляд української історіографії». Він кваліфікував цей твір як цінний, завдяки «об'єктивності в оцінці істориків, що нагадує історіографічні спроби Бестужева-Рюміна, В. Іконнікова і М.С. Грушевського, в протилежність книжці Кояловича». І в історіографічному вступі, і в «Нарисах української історіографії...» Д. Багалій часом дискутує зі своїм колегою з приводу вагомості наукової спадщини окремих вітчизняних істориків. Так, зокрема, він відзначив перебільшення Д. Дорошенком ваги праць В. Липинського та закладеного в їхню основу державницького начала [3, с. 250; 4, с. 46–47].

Цікаво, що в «Самокритичному огляді», написаному в роки розгортання сталінських репресій, Д. Багалій змінює свою оцінку «Огляду української історіографії» Д. Дорошенка. Він вказує, що тези його колеги «суб'єктивні й носять в собі яскраву печатку інтервентської закордонної буржуазної науки» [1, с. 357]. Звісно, такі слова слід пояснювати намаганням Д. Багалія вціліти в умовах наростання ідеологічної боротьби в радянській Україні.

У підсумку відзначимо, що студії Д. Багалія, присвячені огляду новітньої української історіографії в підрадянській і галицькій Україні, були першими в тогочасній історичній науці. Звісно, при цьому вчений більше уваги приділяв наддніпрянській історіографії, активним дічем і уважним критиком якої він був. Зосередження науково-дослідницької роботи над українознавчими студіями в академічних центрах на території радянської України, централізацію та раціоналізацію архівної справи та появу марксистської концепції вітчизняної історії дослідник вважав головними надбаннями тогочасної історичної науки. Його праці, присвячені М. Яворському, М. Слабченку, О. Оглоблину, О. Гермайзе, є надзвичайно цікавими для сучасних істориків як своєрідна авторефлексія тогочасної історіографічної культури. У підсумку, доробок Д. Багалія є вагомим внеском в осмислення феномену українознавства між двома світовими війнами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Багалій Д. З посмертних праць академіка Д.І. Багалія (Самокритичний огляд наукової продукції) // Архів радянської України. 1932. № 4-5. С. 338-376.
2. Багалій Д. З приводу антикритики проф. М.І. Яворського // Червоний шлях. 1924. № 6. С. 149-160.
3. Багалій Д. Історіографічний вступ до «Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті» // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України. К, 2001. С. 203-334.
4. Багалій Д. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. Харків: ДВУ, 1928. Т.1. 393 с.
5. Багалій Д. Організація української історії за рр. 1917-1927 на Україні // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри, Бібліогр. комісія. 1930. Ч. 8: Матеріали до української історичної бібліографії. Вип.1. С. 5-11.
6. Багалій Д. Перша спроба начерку історії України на тлі історичного матеріалізу // Червоний шлях. 1923. № 9. С. 145-161.
7. Багалій Д. Рец. на Яворський М.І. Нарис україно-руської історії. Х.: ДВУ 1923. 132 с. // Книга. 1923. № 2. С. 48-50.
8. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. Ф. І. Спр. 45356. 2 арк.
9. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. Ф. І. Спр. 45450. 72 арк.
10. Кравченко В.В. Д.І. Багалій в світлі й тіні своєї «Автобіографії» // Багалій Д.І. Автобіографія. 50 літ на сторожі української культури. Х.: ХГП «НУА», 1999. С. 9-56.
11. Маркевич М. Постать Володимира Антоновича в історіографічній рефлексії Дмитра Багалія // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. XVI. Дрогобич: Коло, 2012. С.251-260.
12. Маркевич М. Постать Миколи Костомарова в історіографічній рефлексії Дмитра Багалія // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. № 9 (262). 2013. Черкаси, 2013. С. 43-47.
13. Тельвак В., Маркевич М. Творча спадщина Михайла Грушевського в історіографічній концепції Дмитра Багалія // Збірник наукових праць. Серія "Історія та географія". Харків: Колегіум, 2012. Вип. 46. С. 248-253.
14. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Київ–Дрогобич: «Вимір», 2008. 494 с.
15. Яворський М. Дещо про «критичну критику», про об'єктивну історію, та ще й про бабусину спідницю // Червоний шлях. 1924. № 3. С. 167-182.
16. Яворський М. Провідні думки в розвитку історичної науки // Прапор марксизму. 1929. № 1. С. 89-116.

Марьяна Маркевич

Институт украинской археографии и источниковедения НАН Украины им. М. С. Грушевского
кандидат исторических наук, младший научный сотрудник (Украина)

Украинские исторические исследования послереволюционного десятилетия в оценках Дмитрия Багалія

Аннотація. Стаття посвящена анализу историографических взглядов Д. Багалія на развитие украиноведения в первое послереволюционное десятилетие. Исследованы оценки

ученым творчества М. Яворского, М. Слабченко, А. Оглоблина, Д. Дорошенко, В. Липинского и др. Сделан вывод о важности историографической наследия харьковского академика для современных исследователей украинской науки.

Ключевые слова: Д. Багалий, украинская историческая наука, историографический анализ, М. Яворский, М. Слабченко.

ABSTRACT

Marianna Markevych

M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of UAS
PhD (History), Research Assistant (Ukraine)

Ukrainian historical studies of the post-revolutionary decade as estimated by Dmytro Bagalii

The article is devoted to the analysis of historiographical views of D. Bagalii on the development of Ukrainian studies in the first post-revolutionary decade. It was found that the Kharkov academician considered the main achievements of modern times: 1) the institutionalization of scientific Ukrainian studies; 2) centralization, rationalization of archival cases and research work; 3) planning in the development of Ukrainian history; 4) formation and development of the Marxist concept of Ukrainian history. The article reveals that D. Bagalii was the first to propose a periodization of the development of post-October Ukrainian historiographic process, identifying its three main stages. The first period (1917-1919) was associated with the Bolshevik revolution. According to D. Bagalii, it completed the preliminary stage of Ukrainian historical science. Its main achievements were the organization of the UAS and Ukrainian universities (Poltava History and Philology Faculty, Kyiv University and Kamyranets-Podilsky University), the creation of "Nashe mynule" (Our past) journal and foundation of Ukrainian publishing houses in Kyiv, Katerynoslav, Kharkov, Poltava, Cherkasy. The second stage (1920-1922) was a period of civil war, foreign invasion, changes of power, famine, lack of funds for scientific and publishing enterprises, which led to a decrease in quantitative and qualitative indicators of scientific work. The third stage (1923-1927 biennium) was the period of the stabilization of cultural construction, the emergence of a new system of research institutions. The scientists' assessments of works of M. Yavorsky, M. Slabchenko, O. Ogloblin, D. Doroshenko, V. Lypynsky and others are also investigated. The article concludes about the importance of the historiographic heritage of Kharkiv academician for modern researchers of Ukrainian science.

Key words: D. Bagalii, Ukrainian historical science, historiographical analysis, M. Yavorskyi, M. Slabchenko.

REFERENCES:

1. Baghalij D. Z posmertnykh pracj akademika D.I. Baghalija (Samokrytychnyj oghljad naukovoji produkciji) // Arkhiv radjanskoji Ukrajinj. 1932. № 4-5. S. 338-376.
2. Baghalij D. Z pryvodu antykrytyky prof. M.I. Javorskogo // Chervonyj shljakh. 1924. № 6. S. 149-160.
3. Baghalij D. Istoriografichnyj vstup do «Narysu istoriji Ukrajinj na socialjno-ekonomichnomu grunti» // Baghalij D.I. Vybrani pracj: U 6 t. T. 2: Dzhereloznavstvo ta istoriografija istoriji Ukrajinj. K, 2001. C. 203-334.
4. Baghalij D. Narys istoriji Ukrajinj na socialjno-ekonomichnomu grunti. Kharkiv: DVU, 1928. T.1. 393 s.
5. Baghalij D. Orghanizacija ukrajinskoji istoriji za rr. 1917-1927 na Ukrajinj // Naukovyj zbirnyk Kharkivskoji nauково-doslidnoji kafedry, Bibliogr. komisija. 1930. Ch. 8: Materialy do ukrajinskoji istorychnoji bibliografiji. Vyp.1. S. 5-11.
6. Baghalij D. Persha sprobа nacherku istoriji Ukrajinj na tli istorychnogo materializu // Chervonyj shljakh. 1923. № 9. S. 145-161.
7. Baghalij D. Rec. na Javorskyj M.I. Narys ukrajino-ruskoji istoriji. Kh.: DVU 1923. 132 s. // Knygha. 1923. № 2. S. 48-50.
8. IR NBU im. V.I. Vernadskogo. F. I. Spr. 45356. 2 ark.
9. IR NBU im. V.I. Vernadskogo. F. I. Spr. 45450. 72 ark.
10. Kravchenko V.V. D.I. Baghalij v svitli j tyni svojeji «Avtobiografiji» // Baghalij D.I. Avtobiografija. 50 lit na storozhi ukrajinskoji kuljтуры. Kh.: KhGhI «NUA», 1999. S. 9-56.
11. Markevych M. Postatj Volodymyra Antonovycha v istoriografichnij refleksiji Dmytra Baghalija // Droghobycyj krajeznavchyj zbirnyk. Vyp. XVI. Droghobych: Kolo, 2012. S.251-260.
12. Markevych M. Postatj Mykoly Kostomarovа v istoriografichnij refleksiji Dmytra Baghalija // Visnyk Cherkasjkogo universytetu. Serija: Istorychni nauky. № 9 (262). 2013. Cherkasy, 2013. S. 43-47.

13. Telvak V., Markevych M. Tvorchа spadshhyna Mykhajla Ghrushevsjkogho v istorioghrafichnij koncepciji Dmytra Baghalija // Zbirnyk naukovykh pracj. Serija "Istorija ta gheoghrafija". Kharkiv: Koleghium, 2012. Vyp. 46. S. 248-253.
14. Telvak V. Tvorchа spadshhyna Mykhajla Ghrushevsjkogho v ocinkakh suchasnykiv (kinecj XIX – 30-ti roky XX stolittja). Kyjiv–Droghobych: «Vymir», 2008. 494 s.
15. Javorskij M. Deshho pro «krytychnu krytyku», pro ob'ektivnu istoriju, ta shhe j pro babusynu spidnyciju // Chervonyj shljakh. 1924. № 3. S. 167-182.
16. Javorskij M. Providni dumky v rozvytkovi istorychnoji nauky // Prapor marksyzmu. 1929. № 1. S. 89-116.

Статтю надіслано до редколегії 12.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 27.10.2019 р.

УДК 94(5/6+8):355:48 “1970/1991”

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-103-107>

Андрій Поспелов

Комунальний заклад вищої освіти «Одеська академія неперервної освіти» Одеської обласної ради, кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Воєнні (локальні) конфлікти 70-х-початку 90-х років ХХ століття в Азії, Африці та Південній Америці: проблеми пошуку в українській історичній науці 1990-х років.

***Анотація.** Стаття розкриває загальні тенденції вивчення локальних конфліктів в Азії, Африці та Південній Америці завершального періоду Холодної війни в українській історіографії 1990-х рр. Коротко аналізуються роботи основних представників української історіографії по вказаній проблематиці, виділяються головні напрями досліджень, характеризуються унікальні напрями досліджень українських істориків.*

***Ключові слова:** локальні конфлікти, історіографія, політичні аспекти, військово-повітряні сили, протиповітряна оборона, унікальність.*

Локальні конфлікти, зокрема і 1970 – початку 1990-х рр., є доволі поширеною тематикою наукових досліджень. Не обійшли їх у своїх працях і українські вчені. Не дивлячись на те, що вивченням окремих аспектів локальних конфліктів історики Радянської України займалися з другої половини 1960-х рр., тільки після здобуття Україною незалежності розпочався етап їх комплексного дослідження та всебічного аналізу.

У радянській історичній літературі історія локальних конфліктів вивчалася доволі формально. Розглядався насамперед політичний аспект подій в контексті боротьби національно-визвольних рухів й прогресивних режимів з імперіалістичною реакцією, сіонізмом, маоїзмом та неоколоніалізмом. Хід самих конфліктів описувався з ідеологічних позицій, а військових дій радянські вчені майже не торкалися. До того ж, навіть у підручниках, призначених для підготовки майбутніх офіцерів збройних Сил ССРСР, локальні конфлікти були представлені лише триєдиним набором – війна в Кореї 1950-53 рр., війна у В'єтнамі 1964-1973 рр. та Арабо-ізраїльські війни 1956, 1967 та 1973 рр. Про інші, чисельні воєнні конфлікти в Азії, Африці мова практично не йшла. А добре представлений в радянській військовій періодиці англо-аргентинський конфлікт 1982 р. за Фолклендські/ Мальвінські острови у військові підручники так і не потрапив.

Зрозуміло, що виважену оцінку локальних конфліктів 1970-початку 1990-х рр. радянська історіографія дати не могла. Тому 1990-ті рр. в українській історичній науці характеризуються пошуками нових підходів до вивчення воєнних конфліктів як з політичного, так і з військово-технічного боку. Нижче надані характерні роботи українських авторів 1990-х рр., присвячених проблемам локальних конфліктів вказаного періоду.

Стійкою тенденцією в українській історичній науці є намагання авторів звертатися до конфліктів 1990-х рр., зокрема і тих, що мали місце в сучасний період. Наприклад, стаття І.Поліхи торкалась індо-пакистанського конфлікту в Кашмірі, а деякі інші конфлікти в Азії аналізуються в праці С. Шергіна та І. Горобця [21, 29].

Великий пласт робіт українських вчених присвячений ірако-кувейтській кризі 1990 р. та війні в Перській затоці 1991 р. Аналізуються майже всі аспекти цих подій, починаючи з історичних умов їх виникнення [22, 23], розвідку кризи навколо Кувейту [10] та її політичного врегулювання за участю різних міжнародних та регіональних організацій [24]. Але військова тематика вивчення конфлікту в зоні Перської затоки була більш поширена серед українських авторів. Першою узагальнюючою працею, повністю присвяченою військовому аспекту вказаного

конфлікту можна назвати брошуру О. Манагільського та В. Чумака "Оперція "Буря в пустелі": підсумки та наслідки" [15]. Статті С. Токова й М. Рибак та Б. Іванова торкаються психологічного та військово-технічного аспекту воєнної компанії проти Іраку [25, 28]. Проте все ж зазначені роботи мали переважно публіцистичний характер.

Війна в Перській затоці не єдиний конфлікт на Близькому та Середньому Сході, який є предметом дослідження українських вчених. Так в публікації В. Грабжея аналізувалася збройна боротьба курдів під час ірано-іракської війни 1980-1988 рр. [5], робота Ю. Скорохода присвячена врегулюванню громадянської війни в Лівані [26], а стаття Є. Магди значною мірою аналізує четверту арабо-ізраїльську війну 1973 р. та її наслідки [14]. Але на відміну від робіт присвячених війні в Перській затоці, в зазначених публікаціях автори більше уваги приділяли політичному боку вказаних конфліктів.

Політичний аспект аналізується і в роботах присвячених маловідомим воєнним конфліктам в Азії та Африці, причому займаються ними не лише історики українського походження, а й вихідці з країн де відбувалися зазначені події. Це яскраво простежується на прикладі праць Е. Отару присвячених локальним конфліктам в Африці на півдні від Сахари [20].

У 1990-ті роки для українських вчених відкрилась можливість ретельно досліджувати ті локальні конфлікти, які майже не вивчалися в радянській історіографії, наприклад, конфлікт між Китаєм та В'єтнамом. Саме цих подій і торкався в своїй статті С. Нікішенко [19]. Водночас в останнє десятиріччя ХХ ст. по-іншому, ніж за радянських часів характеризувалася в українській історіографії участь країн неприєднання та Організації Об'єднаних Націй в урегулюванні різноманітних локальних конфліктів [2, 18].

Окрім вивчення маловідомих локальних конфліктів, дедалі більше уваги українські автори стали приділяти вивченню майже не досліджених в радянський період їх аспектів, насамперед військово-технічного плану. Так, ціла серія статей В. Марковського була присвячена діям радянської авіації у війні в Афганістані [16, 17], а ряд авторів присвятили свої публікації авіаційному боку війни 1982 р. між Аргентиною та Великою Британією через Фолклендські (Мальвінські) острови [6, 7, 12]. Українські автори аналізують як участь конкретних типів бойових літаків у локальних війнах, наприклад МіГ-21 [13], так і групи інших засобів вогневого ураження, таких як зенітно-ракетні комплекси [8].

Аналіз закордонної історіографії стосовно локальних конфліктів 1970-х - початку 1990-х рр., не набув у сучасній українській історичній науці широкого поширення, як це практикувалося за радянських часів. Хоча цією проблематикою в Україні теж займалися. Наприклад, ретельний аналіз американських оцінок щодо процесу розрядки між СРСР та США в другій половині 1970-х рр. яскраво простежується в статті Б. Гончара [4].

У 1990-ті роки зростала кількість українських робіт присвячених теоретичним проблемам локальних конфліктів, їх типології та класифікації. Однією з перших праць в цьому напрямку можна вважати публікацію Ю. Мацієвського "Деякі проблеми теорії конфліктів та насилля" [18]. При розробці теоретичних проблем локальних конфліктів, українські вчені спиралися на закордонні, насамперед російські та західні напрацювання з цієї проблематики. Так, різні шляхи врегулювання етно-політичних конфліктів розглядалися в статті О. Картунової "Національні й міжнародні виміри запобігання ескалації та врегулювання етно-політичних конфліктів" [9]. Однак вітчизняні автори намагаються створити власні концепції та схеми класифікації подій, які вивчали. Показовою в цьому плані є стаття Г. Костенка "Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація" [11], де автор запропонував систему розподілу військових конфліктів майже за усіма основними ознаками, схематично обгрунтувавши власну концепцію.

Слід зазначити, що ця концепція стала предметом подальшого наукового розвитку українських військових вчених у структурах Національної Академії Оборони України (зараз це Національний університет оборони України ім. Івана Черняхівського) на чолі з генерал-майором Ю. Бутом. Втім вже на початку нового десятиріччя, інтерес до створення власної теоретичної і універсальної бази воєнних конфліктів новітньої історії в українських дослідників майже зникає.

Таким чином, вивчення всіх аспектів локальних конфліктів 1970- початку 1990-х рр. в українській історичній науці останніх 10 років ХХ ст. – воно ж і перше десятиріччя існування незалежної української історіографії дедалі ставало все більш поширеною тематикою наукових досліджень і знаходилося в постійному розвитку. І хоча, кількість робіт з цієї проблематики поступово зростала, однак ще залишалася незначною порівняно з російською та західною історіографією. Українські автори знаходилися під значним впливом досвіду радянських часів, а також закордонних досліджень, що доводиться тим, що в багатьох українських працях з конфліктології аналізується переважно політичний аспект, а в деяких випадках на ту, або іншу подію наводиться тільки одна (західна) точка зору. Проте виявлялися й певні, інколи унікальні напрямки, в яких українські вчені досліджували названі події.

По-перше, це політична історія самих конфліктів, насамперед, проблеми їх витоків та врегулювання. По-друге, вивчалися переважно конфлікти на Близькому та Середньому Сході

(наприклад ірако-кувейтський) та в Азії (найчастіше індо-пакистанський), причому, які мали місце в тогочасний період, або наслідки котрих проявлялися у 1990-ті рр. По-третє, все більш поширеним ставав напрямок вивчення маловідомих, особливо в радянські часи, конфліктів, які не досліджувалися переважно з ідеологічних мотивів. По-четверте, простежувалася тенденція по вивченню теоретичних проблем локальних конфліктів, а також робилися певні кроки на шляху їх класифікації;

І насамкінець, по-п'яте, серед усіх військових аспектів зазначеної проблематики, найбільше уваги українські автори 1990-х рр. приділяли вивченню дії авіації. Можна говорити про те, що в Україні виник своєрідний центр дослідження участі Військово-Повітряних Сил та Протиповітряної оборони в локальних війнах. Такі його представники як А. Котлобовський, А. Хаусов та інші в своїх працях аналізували різні погляди на події, які досліджували, використовуючи різноманітні джерела, зокрема й спогади безпосередніх свідків локальних конфліктів. Окрім того, з'явилися публікації задіяних у цих подіях осіб з боку СРСР [1, 27].

Наведені факти дозволяють оптимістично оцінити розвиток української історичної науки в 1990-ті рр. по відношенню до вивчення всіх аспектів локальних конфліктів 1970 – початку 1990-х рр. У подальшому кількість праць стосовно вказаної теми суттєво збільшилася, рівно як і кількість досліджених конфліктів, досягнувши свого піку та характерної унікальності в перше десятиріччя XXI ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аблазов В. Афганистан. ВВС Советской Армии в первый год войны // *Авиация и Время*. 1997. №5. С.34-37.
2. Бруз В. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. К.1993. 96 с.
3. Волович А. Государство Кувейт. Очерк политической истории // *Ближкосхідний кур'єр*. 1998. №2. С.21-22.
4. Гончар Б. Регіональні конфлікти і доля розрядки в другій половині 70-х рр.(Аналіз американських оцінок) // *Вісник Київського університету. Історія*. 1994. Випуск 22. С.116-124.
5. Грабжей В. Історико-політичний аспект загострення боротьби курдів під час війни між Іраком та Іраном у 1980-1988 рр. // *Вісник Київського університету. Історія*. 1994. Випуск 1. С.28-33.
6. Заболотный С. Британские вертолёты в Фолклендской войне // *Авиация и Время*. 1999. №4. С.36-44.
7. Заболотный С. «Харриер» - хищная птица Фолкленд // *Авиация и время*. 2000. №2. С.29-33.
8. ЗРК в локальных конфликтах /под редакцией А.Котлобовского. К.,1998. 42 с.
9. Картунова О. Національні й міжнародні виміри запобігання ескалації та врегулювання етно-політичних конфліктів // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. К.1999. Випуск 2. С.-29-37.
10. Копель О. Западная Европа и кризис в Персидском заливе // *Історичні коріння ірако-кувейтського військового конфлікту. Матеріали наукової конференції молодих вчених*. К., 1992 – С. 127-129.
11. Костенко Г. Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1999. Випуск 2. С.48-57.
12. Котлобовский А. Война у ворот Антарктиды // *Авиация и Время*.1999. №6. С.25-28.
13. Котлобовский А. МиГ-21 в локальных конфликтах. К., 1997. 44 с.
14. Магда Є. Арабо-ізраїльська війна 1973 р. як переломний етап Ближкосхідного конфлікту // *Питання нової та новітньої історії*. К., 1998. Випуск 44. С.153-160.
15. Манагильний О., Чумак В. Операція "Буря в пустелі": підсумки та наслідки. - К., 1992. 54 с.
16. Марковский В. Жаркое небо Афганистана. Часть I. Истребители-бомбардировщики Су-17 // *Аэрохобби*. 1994. №3. С.14-21.
17. Марковский В. Жаркое небо Афганистана. Часть XII. Дальняя авиация // *Авиация и Время*. 1998. №5. С.23-33.
18. Матьовка М. Рух неприєднання в контексті міжнародних відносин (60-90-ті рр. ХХст.). Ужгород. 1997. 34 с.
19. Нікішенко С. Кітайсько-в'єтнамські відносини 1979-1988 рр. (Конфлікт 1979 р. та проблема Камбоджі) // *Питання нової та новітньої історії*. К.,1997. Випуск 43. С.112-119.
20. Отару Э.П. Роль внешнего фактора в межгосударственных конфликтах в Африке южнее Сахары // *Вісник Київського університету. Міжнародні відносини*. К., 1998. Випуск 5.С.141-149.
21. Поліха І. Кашмірська криза // *Політика і час*.1997. №2. С.60-64.
22. Поспелов А. До передісторії конфлікту в Перській затоці (Ірако-кувейтські відносини 1960-1980-х рр.) // *Записки історичного факультету*. Одеса., 1999. Випуск 8. С.308-314.
23. Різніченко В. Історичні коріння формування ірако-кувейтського військового конфлікту 1990-1991 // *Матеріали наукової конференції студентів та аспірантів, присвяченої 50-ти річчю ООН*. - К.-1995. – С. 87-88.

24. Різніченко В. Роль ООН в урегулюванні ірако-кувейтського конфлікту та зміцнення системи безпеки в зоні Перської затоки // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини. К., Випуск 3. С.53-57.
25. Рибак М., Іванов Б. Війна в зоні Перської затоки: застосування нових засобів боротьби та їх вплив на розвиток воєнного мистецтва // Військо України. 1999. №1-2. С.32-34.
26. Скороход Ю. Ліван 90-х: початок нової епохи // Політика і час. 1995. №7. С.52-58.
27. Сухов К. Над сирийським фронтом //Авиация и Время. 1995. №1. С.17-20, №2. С.41-44, №3. С.25-28.
28. Токов С. Психологічний аспект використання ВПС // Військо України. 1997. №3. С.15-17.
29. Шергін С., Горобець І. Конфлікти в Азії: регіональна, чи глобальна загроза? // Політика і час, 1996. №2. С.29-36.

Андрей Поспелов

Коммунальное учреждение высшего образования «Одесская академия непрерывного образования» Одесского областного совета, кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Военные (локальные) конфликты 70-х-начале 90-х годов XX века в Азии, Африке и Южной Америке: проблемы поиска в украинской исторической науке 1990-х годов.

Аннотация. Стаття розкриває общі тенденції изучения локальних конфліктов в Азії, Африке и Южной Америке завершающего периода Холодной войны в украинской историографии 1990-х гг. Коротко анализируются работы основных представителей украинской историографии по указанной проблематике, выделяются главные направления исследований, характеризуются уникальные направления исследований украинских историков.

Ключевые слова: локальные конфликты, историография, политические аспекты, военно-воздушные силы, противовоздушная оборона, уникальность.

ABSTRACT

Andrii Pospelov

Municipal institution of higher education "Odessa Academy of Continuing Education" of Odessa Regional Council, candidate of historical sciences, associate professor (Ukraine)

Military (local) conflicts of the 70s and early 90s of the XX century in Asia, Africa and South America: the problems of search in Ukrainian historical science of the 1990s.

The article reveals the general trends in the study of local-level military conflicts in Asia, Africa and South America in the final period of the Cold War in Ukrainian historiography of the 1990s. Shown are the reasons that prompted Ukrainian researchers to start researching and solving the problems of local conflicts in these regions in the first decade of the existence of independent Ukrainian historiography. The work of the main representatives of Ukrainian historiography on this issue is briefly analyzed. The main conflicts that were of interest to Ukrainian researchers of the 1990s are shown - Anglo-Argentine for the Falkland / Malvinas Islands, Indo-Pakistan, mainly in its modern course, Iraq-Kuwait, and Kurdish, Middle Eastern in all its spectrum of aspects. The main areas of research are covered - political, ethnopolitical, military, military-technical, problems of the UN and the Non-Aligned Movement, problems of peaceful and international settlement of military conflicts. Unique directions of research by Ukrainian historians and journalists regarding local conflicts of the 1970-1990s that took place in Asia, Africa and South America were revealed and shown. This is an appeal to military conflicts previously poorly studied in Soviet historiography, an attempt to create their own typology and classification system of wars and military conflicts, a study of the actions of the air forces and air defense forces and means, including on the basis of publications of direct participants in military conflicts, an analysis of other problems not previously studied in Soviet historiography, primarily of a military-technical nature.

Based on the material presented, the author concludes that the Ukrainian historiography of the 1990s was extremely optimistic in terms of studying military conflicts in Asia, Africa and South America. And its potential laid down in the indicated period was developed in the first decade of the 21st century, when this scientific direction reached the peak of its quantity and quality according to the research and published works.

Key words: local conflicts, historiography, political aspects, air force, air defense, uniqueness.

REFERENCES:

1. Ablazov V. Afganistan. VVS Sovetskoy Armii v pervyy god voyny // Aviatsiya i Vremya. 1997. №5. pp.34-37.
2. Bruz V. OON i vrehulyuvannya mizhnarodnykh konfliktiv. K.1993. 96 p.
3. Volovych A. Hosudarstvo Kuveyt: Ocherk polytycheskoy ystoryi // Blyz'koskhidnyy kur"yer. 1998. №2. pp.21-22.
4. Honchar B. Rehional'ni konflikty i dolya rozryadky v druhiy polovyni 70-kh rr. (Analiz amerykans'kykh otsinok) // Visnyk Kyyivs'koho universytetu. Istoryiya. 1994. Vypusk 22. pp.116-124.
5. Hrabzhey V. Istoryko-politychnyy aspekt zahostrennya borot'by kurdiv pid chas viyny mizh Irakom ta Iranom u 1980-1988 rr. // Visnyk Kyyivs'koho universytetu. Istoryiya. 1994. Vypusk 1. pp.28-33.
6. Zabolotnyy S. Britanskiye vertoloty v Folklendskoy voyne // Aviatsiya i Vremya. 1999. №4. pp.36-44.
7. Zabolotnyy S. «Khariyer» - khishchnaya ptitsa Folklend //Aviatsiya i vremya. 2000. №2. pp.29-33.
8. ZRK v lokal'nykh konfliktakh /pod redaktsiyey A.Kotlobovskogo. K.,1998. 42 p.
9. Kartunova O. Natsional'ni y mizhnarodni vymiry zapobihannya eskalatsiyi ta vrehulyuvannya etno-politychnykh konfliktiv // Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny. K.1999. Vypusk 2. pp. 29-37.
10. Kopel' O. Zapadnaya Evropa y kryzys v Persydskom zalyve // Istorychni korinnya irako-kuveyt-s'koho viys'kovoho konfliktu. Materialy naukovoyi konferentsiyi molodykh vchenykh. K., 1992 – pp. 127-129.
11. Kostenko H. Typy, vydy voyennykh konfliktiv ta yikh klasyfikatsiya // Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny. 1999. Vypusk 2. pp. 48-57.
12. Kotlobovskiy A. Voyna u vorot Antarktidy //Aviatsiya i Vremya.1999. №6. pp. 25-28;
13. Kotlobovskiy A. MiG-21 v lokal'nykh konfliktakh. K., 1997. 44 p.
14. Mahda YE. Arabo-izrayil's'ka viyna 1973 r. yak perelomnyy etap Blyz'koskhidnoho konfliktu // Pytannya novoyi ta novitn'oyi istoriyi. K., 1998. Vypusk 44. pp.153-160.
15. Manahyl'nyy O., Chumak V. Operatsiya "Burya v pusteli": pidsumky ta naslidky. - K.,1992. – 54 p.
16. Markovskiy V. Zharkoye nebo Afganistana. Chast' I. Istrebiteli-bombardirovshchiki Su-17 // Aerokhobbi. 1994. №3. pp.14-21.
17. Markovskiy V. Zharkoye nebo Afganistana. Chast' KHÍÍ. Dal'nyaya aviatsiya //Aviatsiya i Vremya. 1998. №5. pp. 23-33.
18. Mat'ovka M. Rukh nepryyednannya v konteksti mizhnarodnykh vidnosyn (60-90-ti rr. KHKhst.). - Uzhhorod. – 1997 – 34 p.
19. Nikishenko S. Kitays'ko-v"yetnams'ki vidnosyny 1979-1988 rr. (Konflikt 1979 r. ta problema Kambodzhi) // Pytannya novoyi ta novitn'oyi istoriyi. K.,1997. Vypusk 43. pp.112-119.
20. Otaru É.P. Rol' vneshneho faktora v mezhhosudarstvennykh konflyktakh v Afryke yuzhnee Sakhary // Visnyk Kyyivs'koho universytetu. Mizhnarodni vidnosyny. K., 1998. Vypusk 5. pp.141-149.
21. Polikha I. Kashmirs'ka kryza // Polityka i chas.1997. №2. pp. 60-64.
2. Pospelov A. Do peredistoriyi konfliktu v Pers'kiy zatotsi (Irako-kuveyt-s'ki vidnosyny 1960-1980-kh rr.) // Zapysky istorychnoho fakul'tetu. Odesa., 1999. Vypusk 8. pp. 308-314.
23. Riznichenko V. Istorychni korinnya formuvannya irako-kuveyt-s'koho viys'kovoho konfliktu 1990-1991 // Materialy naukovoyi konferentsiyi studentiv ta aspirantiv, prysvyachenoyi 50-ty richchyu OON. - K.,1995. – pp. 87-88.
24. Riznichenko V. Rol' OON v urehulyuvanni irako-kuveyt-s'koho konfliktu ta zmitsnennya systemy bezpeky v zoni Pers'koyi zatoky // Visnyk Kyyivs'koho univesytetu. Mizhnarodni vidnosyny. K., Vypusk 3. pp.53-57.
25. Rybak M., Ivanov B. Viyna v zoni Pers'koyi zatoky: zastosuvannya novykh zasobiv borot'by ta yikh vplyv na rozvytok voyennoho mystetstva // Viys'ko Ukrayiny. 1999. №1-2. pp.32-34.
26. Skorokhod YU. Livan 90-kh: pochatok novoyi epokhy // Polityka i chas. 1995. №7. pp. 52-58.
27. Sukhov K. Nad siriyskim frontom //Aviatsiya i Vremya. 1995. №1. pp. 17-20, №2. pp. 41-44, №3. pp. 25-28.
28. Tokov S. Psykholohichnyy aspekt vykorystannya VPS // Viys'ko Ukrayiny. 1997. №3. pp.15-17.
29. Sherhin S., Horobets' I. Konflikty v Aziyi: rehional'na, chy hlobal'na zahroza? // Polityka i chas, 1996. №2. pp. 29-36.

Статтю надіслано до редколегії 22.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.11.2019 р.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94: 355.245-058.65(477) «1941/1944»(09)
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-108-110>

Павло Кравченко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941-1944 / автори-укладачі: Валерій Васильєв, Наталя Кашеварова, Олена Лисенко, Марія Панова, Роман Подкур. К.: Видавець В. Захаренко, 2018. 752 с.

Анотація. У статті прорецензовано збірник, що містить документи нацистських та радянських спецслужб, що відображають здійснення насильства над мирним населенням України в роки німецько-радянської війни. В науковий обіг вперше введена значна кількість архівних матеріалів, що дають змогу більш повно дослідити форми та методи масового знищення людей.

Ключові слова: насильство, вбивство, знищення, документи, нацизм, окупація.

Вивчення й переосмислення подій періоду Другої світової війни продовжується. До наукового обігу вводяться нові документи, що дає змогу більш ґрунтовно реконструювати трагічні події того часу, зробити відповідні висновки.

Одна з найбільш актуальних тем – насильство над цивільним населенням України, яке у період 1941-1944 рр. набрало, з боку німецької та румунської окупаційних режимів, величезних розмірів. Незважаючи на те, що тема почала вивчатися вже у роки війни, багато її аспектів потребує уточнення, конкретизації, переоцінки, порівняння тощо. Новий збірник документів у цій площині має важливе значення, по-перше, з причини публікації в ньому матеріалів радянських і нацистських спецслужб, раніше недоступних для широкого загалу для дослідження, що відкриває для дослідників і всіх, хто цікавиться історією, нові можливості. Крім того, звертає на себе увагу структура книги. Вона складається з п'яти розділів, які нараховують 228 документів українською та російською мовами. Нарешті, зміст розділів якісно відрізняється від подібних, поміщених у раніше виданих збірниках.

Перший розділ «Насильство у документах оперативних груп поліції безпеки та СД» (83 документи, переклад з німецької) містить інформацію про різні аспекти насильства над цивільним населенням упродовж липня 1941 – травня 1943 рр. Значна їх кількість стосується «остаточного вирішення єврейського питання» шляхом, наприклад, залучення до знищення поляків (док. № 1). Частина документів відображає перебіг каральних операцій поліції безпеки та СД у різних регіонах України проти партизанів та підпільників, взяття заручників. Наводяться статистичні дані про кількість страчених у тому чи іншому населеному пункті. Чимало джерел містять інформацію про мародерство, пограбування, зґвалтування тощо. Загалом складається враження, що карателі виконували свою, з дозволу сказати, роботу, сумлінно виконуючи накази начальства, яке так само вдосконалювало форми і методи боротьби з «ворогами». Показовим у цьому відношенні є, на наш погляд, документ № 66 про внесення змін до конструкції машин, призначених для масового знищення людей газом.

Другий розділ складається з документів радянських спецслужб (№№ 84 – 112), які містять інформацію про насильство над цивільним населенням з боку німецьких та румунських окупантів на території України. Документи № 106-108 свідчать про масове знищення в'язнів у концентраційному таборі Біркенау (Аушвіц).

Закономірно, що значна частина опублікованих джерел – третій розділ - розкриває й доповнює вже відому картину Голокосту (док. №№ 113 – 171) у нацистській та румунській зонах окупації. Цінними у цьому відношенні є раніше неопубліковані документи – витяги з протоколів судових засідань військових трибуналів по участі у масових розстрілах єврейського населення поліцейських, свідчення очевидців, акти комісій по розслідуванню злочинів німецько-фашистських окупантів тощо.

Четвертий розділ містить інформацію про знищення психічно хворих (док. №№ 172 - 193) Київської і Вінницької психіатричних лікарень та психлікарні м. Харкова та с. Стрільча Липецького району Харківської області. Всі ці масові вбивства логічно впливали з арійської теорії, яка слугувала для нацистів стратегічним дороговказом у встановленні «нового порядку».

Документи п'ятого розділу (№№ 194 - 228) свідчать про вбивства дітей у Домницькому дитячому будинку (Березнянський район Чернігівської області) та Преславському інтернаті

(Приморський район Запорізької області). Головна причина вбивств – та ж арійська теорія, згідно з якою люди, у цьому випадку діти, з розумовими та фізичними вадами не мали права на життя. Хоча зміст частини документів має упереджений характер (наприклад, довідки-характеристики поліцейських), у цілому вони є, як і в попередніх випадках, свідченням злочинів, які неможливо виправдати жодними «об'єктивними» обставинами. Інша справа – досліджувати й осмислювати причини злочинів, участі/співучасті у них різних верств і категорій населення тощо присвячена вступна стаття доктора історичних наук Валерія Васильєва «Злочинці, жертви, очевидці. Проблеми досліджень насильства над цивільним населенням України в роки німецько-радянської війни».

Автор зазначає, що тема надзвичайно складна для вивчення, тому що різноаспектна. Передусім, вивчати її через документи і зрозуміти неможливо поза історичним контекстом. А він якраз і сприяв насильству, коли брати до уваги (а це робити необхідно) те, в яких умовах проживала у 1920-1930-х рр. значна частина населення України: перманентний терор, Голодомор, повне ігнорування моралі, окрім «революційної і класової», антисемітизм, ненависть до ворогів усіляких мастей тощо – все це готувало значною мірою вбивць, які проявили себе на практиці і в сталінські часи, і в період німецько-румунської окупації. Крім того, необхідно брати до уваги і традиції колоніалізму в Європі, які у значній мірі були реалізовані нацистським режимом у найгіршій, варварській формі: передусім це - масові вбивства населення у відповідності з расистською теорією про арійську зверхність і необхідністю «життєвого простору» на «варварському, дикому» Сході. В. Васильєв зауважує, що «перспективним шляхом вивчення (даної проблеми – авт.) є локальні дослідження конкретних місць злочинів, з'ясування як відбувалося велике зло в маленьких містечках». А для цього необхідно насамперед зрозуміти, чим керувались вбивці з місцевого населення, «що трапилось під час війни з Людиною». Хоча, зауважимо, що без історичного контексту, як зазначив автор статті, глибоко дослідити проблему неможливо.

Ще однієї болючої, зокрема для українців у тому числі, теми торкається В. Васильєв: образу дідів і прадідів у війні. Звісно, зазначає він, легше всього уявляти себе «нацією чеснот», що страждала від тоталітарних режимів, ніж визнати індивідуальну провину та колективну відповідальність за минуле. «Українці, які так сильно постраждали від німецького нацизму та радянського комунізму, а нині потерпають через агресію Росії, мають визнати, що були героїчні вчинки, але й помилки у власному минулому, діяльності «борців з тоталітарними імперіями». Це дуже складно, та саме такий шлях є вірним.

Цінною для розуміння документів збірника є стаття кандидата історичних наук, Романа Подкура «Документи органів державної безпеки про насильство над цивільним населенням у 1941-1945 рр.». Після короткого історичного екскурсу, присвяченого публікації документів радянських спецслужб у Російській Федерації, автор звернув більше уваги на науково-документальні збірники та окремі публікації цього напрямку, що побачили світ в Україні після масового розсекречення документів органів держбезпеки. Далі у статті аналізується діяльність структурних підрозділів радянських органів державної безпеки, які проводили збір інформації, переважно на окупованій території, що стала основою збірника. Характеризуються типи документів та їх наукове значення, зокрема, організаційно-розпорядчі документи, літерні справи, справи-формуляри, архівно-кримінальні справи, інформаційно-аналітичні документи тощо. Це дає можливість дослідникам більш об'єктивно і критично оцінювати й використовувати документи, зважаючи на їхню упередженість та заангажованість. Погоджуємося з твердженням автора, що «для пострадянського суспільства, що виросло на міфах про Другу світову війну, критично важливо знати про військові злочини радянського та нацистського режимів, конкретних людей, які здійснювали злочини, їхні мотиви, вчинки, методи вбивства».

У зв'язку з цим, на нашу думку, надалі варто було б підготувати збірник документів, в основу формування якого був покладений порівняльний аналіз насильства над цивільним населенням у радянській Україні 1920-1930-х рр. та під час німецько-радянської війни. На наш погляд, це сприяло б розумінню подібності, коли не тотожності, двох тоталітарних режимів, їхніх засобів досягнення мети.

Перекоаний, що науковий збірник слугуватиме науковцям та всім, хто цікавиться історією тоталітарних режимів і Другої світової війни, важливим джерелом і стимулом для подальших досліджень у цьому напрямкові.

Павел Кравченко

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історических наук, доцент (Україна)

**Насилие над гражданским населением Украины. Документы спецслужб. 1941-1944 /
Авторы-составители: Валерий Васильев, Наталья Кашеварова, Елена Лысенко, Мария
Панова, Роман Подкур. К.: Издатель В. Захаренко, 2018. 752 с.**

Аннотация. В статье прорецензирован сборник, в котором помещены документы нацистских и советских спецслужб, отображающих осуществление насилия над мирным населением Украины в годы немецко-советской войны. В научный оборот впервые введено значительное количество архивных материалов, что предоставляет возможность более полно исследовать формы и методы массового уничтожения людей.

Ключевые слова: *насилие, убийство, уничтожение, документы, нацизм, оккупация.*

Pavlo Kravchenko

Vinnitsia Mykhaylo Kotsiubynskiy State Pedagogical University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

**Violence against the civilian population of Ukraine. Documents of secret services. 1941-1944 /
Compiled by Valerii Vasyliev, Natalia Kashevarova, Olena Lysenko, Mariia Panova, Roman
Podkur. K.: Publisher V. Zakharenko, 2018. 752 p.**

The article reviews the book of collected documents of the Nazi and Soviet special services which confirm the use of violence against the civilian population of Ukraine during the German-Soviet war. A significant amount of archival material has been open to the public for the first time and provides a scientific community with an opportunity for a more thorough examination of the forms and methods used in mass destruction of people.

Key words: *violence, murder, destruction, documents, Nazism, occupation.*

Статтю надіслано до редколегії 27.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.11.2019 р.

УДК 94(477) «1920/1960»(049.32)
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-110-113>

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історических наук, професор (Україна)

**Лук'яненко О.В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в
образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: Монографія.
Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. 658 с.**

Анотация. У статті прорецензовано монографію Лук'яненка Олександра Вікторовича, присвячену комплексному аналізу повсякдення колективів вищої педагогічної школи України 1920-х – першої половини 1960-х рр.. На основі проведеного аналізу визначено наукову новизну дослідження, охарактеризовано його структуру, розкрито повноту використання автором історіографічних джерел, достовірність та репрезентативність залученої джерельної бази, окреслено теоретичну та практичну значущість наукової праці.

Ключові слова: *викладачі, вища освіта, навчальні заклади, педагогічні колективи, повсякдення, студенти.*

Монографія Лук'яненка Олександра Вікторовича є ґрунтовним дослідженням, присвяченим комплексному аналізу щодення колективів вищої педагогічної школи України 1920-х – першої половини 1960-х рр.. Її характеризує, передусім, значна частка наукової новизни, що полягає в: уведенні до наукового обігу значного масиву нових документальних матеріалів, пов'язаних зі ставленням освітян вищої педагогічної школи до їхнього повсякдення; обґрунтуванні необхідності застосування методологічних засад вивчення повсякдення замкненої групи як окремого суспільного організму на основі культурологічного та цивілізаційного підходів; характеристиці конфлікту між світом ідей та реальністю, породженого невідповідністю

повсякденного життя колективів вищої педагогічної школи радянської України засадам побудови соціалізму, закріпленим у програмних документах Комуністичної партії.

Логічною і такою, що відповідає поставленій меті і завданням є структура наукового дослідження, що включає в себе: вступ, шість розділів, висновки. Окрім посторінкових посилань, в кінці праці вміщено загальний список використаних джерел та літератури, що нараховує 1869 позицій, а також іменний та географічний покажчики.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження» автор продемонстрував глибоку обізнаність з доробком вчених, які прямо чи опосередковано зверталися до досліджуваної тематики. Грунтовний історіографічний екскурс із наукової проблеми, здійснений за проблемно-хронологічним принципом, на основі семантичного підходу, дозволив йому виокремити особливості, здійснити класифікацію та аналіз основних наукових здобутків українських та зарубіжних дослідників. У роботі зважено оцінено праці попередників, визначено їх наукову цінність та значення для розкриття проблеми. Це дало можливість науковцю визначитися із власним внеском у розробку тематики і знайти своє місце на тематичному та інтерпретаційному полі.

Монографічне дослідження виконане на основі достатньо широкої джерельної бази, основу якої склали архівні матеріали, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, державних архівах Київської, Полтавської, Сумської, Харківської, Черкаської областей, міста Києва та архіві Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серед опублікованих джерел, використаних автором та проаналізованих у роботі, слід назвати збірники документів, опубліковані статистичні матеріали, періодичні видання, аудіовізуальну документалістику, мемуаристику, усні свідчення та інтерв'ю. Маючи різний ступінь достовірності та репрезентативності, кожна із вказаних груп джерел відіграла важливу роль у створенні цілісної та об'єктивної характеристики повсякдення колективів педагогічних вузів радянської України 1920-х – початку 60-х рр. ХХ ст. Автор вдало збалансував використання опублікованих та архівних джерел, більшість з яких у науковий обіг вводиться вперше.

Загальну характеристику колективів педагогічних вишів радянської України досліджуваного періоду подано автором у другому розділі. Розглядаючи головні типологічні характеристики досліджуваної групи, науковець, передусім, простежив розбіжність змісту та наповнюваності поняття в сучасному та тогочасному суспільствах, розкрив динаміку структурних змін в системі вищої педагогічної освіти упродовж досліджуваного періоду, визначив місце колективу у системі подібних йому об'єднань, зауважив його головні кількісні та якісні характеристики. Здійснюючи внутрішню класифікацію групи, О.В. Лук'яненко звернув увагу на підстави прийняття в групу та виключення із неї, мотивації приєднання до колективу студентів педагогічного вишу, розкрив персональні мотиви та практику зовнішнього стимулювання професійного вибору.

Розкриваючи внутрішню таксономію групи, автор детально проаналізував таксони студентів заочного і стаціонарного відділів та інших специфічних підгруп, що були народжені численними реформами системи вищої школи. В основу внутрішньої класифікації таксону співробітників педвишів науковцем покладено законодавчі акти та штатний розпис інститутів, чітко визначено його основні характеристики. Через розкриття умов, системи привілеїв та обмежень автор обґрунтував проблеми прийняття в групу чи виключення з неї.

Висвітлюючи порядок приєднання до колективу співробітників вишу, дослідник справедливо відзначив прагнення тоталітарної держави прискіпливо контролювати такий відбір. Саме тому, окрім об'єктивних вимог до претендентів на посаду, відповідно до трудового законодавства, окремим претендентам для зайняття специфічних посад доводилося проходити ряд узгоджень та затверджень у партійних та радянських органах влади.

Цілком логічним виглядає розкриття О.В. Лук'яненком мотивації членства в групах. У цьому контексті визначено життєві мотиви, що спонукали до обрання педагогічної професії, з'ясовано вимушеність такого вибору, розкрито систему стимулів та заохочень для вступу до колективу педвишів. Припинення членства у колективі автор цілком кваліфіковано обґрунтував явищами «іншування», маргіналізацією та конкретними причинами вибуття з колективу. Підґрунтям для аналізу при цьому слугував широкий спектр его-документів.

Простір життєдіяльності колективів вищих педагогічних закладів Української РСР розглянутий автором у третьому розділі. У цьому контексті через призму адміністративних реформ, зокрема й у сфері освіти, проаналізовано принцип територіального розташування вузів, охарактеризовано їх внутрішню структуру та наповнення, здійснено класифікацію внутрішнього простору. Дослідник переконливо довів, що внутрішня структура навчального закладу та педагогічного колективу визначалася урядовцями, виходячи з економічної та політичної доцільності. Зважаючи на закономірності забезпечення вишів приміщеннями та

обладнанням, а також на рівень активності держави та заходів самих інститутів у задоволенні цих потреб, автор виокремив 5 періодів у функціонуванні педвузів.

Значну увагу науковець приділив висвітленню життєвого простору викладачів та студентів педвузів, стверджуючи що він нерідко відігравав основну роль у визначенні перебування у колективі. Достатньо науково обґрунтованим виглядає аналіз «інтелектуального простору» вишів, до якого дослідник включив освіченість та наукову активність освітян, а також успішність студентів. У монографії простежено динаміку змін у цій сфері, вплив політехнізації та аграризації освіти на гуманітарну ауру педколективів. Автор констатує, що політехнізація та сільське господарство змінювали не лише навчальні плани педагогічних вишів, а й впливали на ідентифікацію людини себе із соціальними групами та формували нову систему цінностей.

У четвертому розділі монографії розкрито закономірності наповнення робочого часу членів педколективів радянської України. Автором обґрунтовано специфіку організації навчання та викладання. Значну увагу приділено висвітленню дозвілля. Так, під час характеристики робочого часу педагогічного колективу, науковцем детально проаналізовано організацію аудиторних та позааудиторних занять викладачів та студентів, їх співпрацю під час педагогічної практики. Висвітлюючи дозвілля педагогічних колективів, дослідник цілком справедливо акцентує увагу на намаганні держави не лише здійснювати контроль за вільним часом викладачів та студентів, але й обмежувати його шляхом встановлення додаткових професійних завдань, або ж залучаючи їх до участі в роботі добровільних товариств. Рекреаційне дозвілля освітян розглянуто автором через систему заходів, спрямованих на організацію відпочинку та лікування. Переконаливими, на наш погляд, виглядають висновки автора щодо релігійного повсякдення колективів педвишів, що зводилося до залучення останніх до процесу боротьби з релігією через організацію атеїстичних лекторіїв, семінарів, гуртків безвірників, організації кампаній із закриття церков та молитовних будинків.

П'ятий розділ монографії присвячено висвітленню базових потреб педагогічних колективів, що включають в себе задоволення найпростіших фізіологічних потреб людини в їжі, одязі, охороні здоров'я тощо. Характеризуючи економічне становище співробітників вузів, автор простежив роль і місце заробітної плати, продовольчих пайків, пільг у сфері комунального господарства у забезпеченні їх життєвих потреб. Як елемент підтримки пролетарського елемента в колективах охарактеризував він стипендіальне забезпечення молоді у педагогічних вишах, аргументуючи це підвищеним розміром стипендій студентам робфаків, перевагою у забезпеченні партійних студентів тощо. Важливими є порушені дослідником проблеми купівельної спроможності студентів, здобуття ними додаткових засобів для існування, запровадження державою плати за навчання, організації харчування у педінститутах. На основі аналізу документів О.В. Лук'яненка прийшов до висновку про низький рівень стипендіального забезпечення, недостатнє задоволення потреб у харчуванні та одязі студентів, неефективність медичного обслуговування.

Новаторськими підходами характеризується шостий розділ, в якому науковець, на основі глибокого аналізу внутрішньої документації та его-документів членів колективу Полтавського державного педінституту, висвітлив поведінку членів педагогічних колективів в екстремальних умовах. Так, вивчаючи на основі документів участь студентів у хлібозаготівельних кампаніях та кампаніях суцільної колективізації, автор засвідчив поділ членів колективів на апологетів та відкритих критиків радянського режиму. Якщо перші були активними учасниками усіх кампаній, що проводилися на селі, то інші нерідко виявляли відкритий чи прихований протест, усвідомлюючи при цьому невідворотність застосування системи покарань та стягнень. Однак більшість, на переконання автора, за стратегію поведінки обирали мовчання. Достатньо різноплановим у дослідженні є висвітлення повсякденного життя освітян в роки нацистської окупації. Дослідник описав стратегії поведінки студентів-остарбайтерів як під час примусових робіт, так і після повернення додому, розкрив унікальну роль жінки-освітянки на полях Другої світової війни як медичних працівників, зв'язківців, а, інколи, й бійців РСЧА.

Ґрунтовними та виваженими є висновки монографічної праці. У них автором, відповідно до визначених завдань, узагальнено основні результати проведеного дослідження. Надзвичайно цінним при цьому є виокремлення науковцем перспективних напрямків подальших досліджень.

Важливим доповненням до теоретико-фактологічного матеріалу монографії є додатки у вигляді таблиць, схем, графіків, карт, в яких вміщено систематизовану та узагальнюючу інформацію, що стосується повсякденного життя педагогічних колективів вишів.

Таким чином, монографія О.В. Лук'яненка характеризується не лише теоретичною а й практичною значущістю. Зважаючи на широту заявленої проблематики, її матеріали можуть задовольнити дослідницькі інтереси не лише професійних науковців, але й пересічних громадян. Теоретичні положення, узагальнення та висновки дослідження можуть бути використані при підготовці фундаментальних праць, написанні підручників, навчальних посібників із новітньої історії України, розробці спеціальних курсів для студентів-істориків. Окрім того, аналіз досвіду

реорганізації вищої освіти 1920-х – початку 1960-х рр. в Україні може стати в нагоді в процесі сучасної модернізації освітньої сфери.

Олег Мельничук

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історических наук, професор (Україна)

Лукьяненко А.В. «Ближайшие друзья партии»: коллективы педагогических вузов Украины в образах повседневности 1920-х - первой половины 1960-х годов: Монография. Полтава: Издательство «Симон», 2019. 658 с.

Аннотация. В статье прорецензирована монография Лукьяненко Александра Викторовича, посвященная комплексному анализу повседневности коллективов высшей педагогической школы Украины 1920-х - первой половины 1960-х гг. .. На основе проведенного анализа определена научная новизна исследования, охарактеризована его структура, раскрыта полнота использования автором историографических источников, достоверность и репрезентативность вовлеченной источниковой базы, определена теоретическая и практическая значимость научной работы.

Ключевые слова: преподаватели, высшее образование, учебные заведения, педагогические коллективы, повседневность, студенты.

Oleh Melnychuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Dr (History), Professor (Ukraine)

Lukianenko A.V. “The Party’s closest friends”: collectives of pedagogical universities of Ukraine in daily images of the 1920s - first half of the 1960s: Monograph. Poltava: Simon Publishing House, 2019.658 s.

The article reviews the monograph Oleksandr Lukyanenko's, devoted to a comprehensive analysis of the everyday life of collectives of the higher pedagogical school of Ukraine of the 1920s - the first half of the 1960s. Based on the analysis, the scientific novelty of the study is determined, its structure is characterized, the completeness of the author's use of historiographic sources, reliability is revealed and the representativeness of the involved source base, the theoretical and practical significance of the scientific work is determined.

Key words: teachers, higher education, educational establishments, teaching staff, everyday life, students.

Статтю надіслано до редколегії 03.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 15.11.2019 р.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Журнал «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія» входить до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (Наказ МОН України №528 від 12.05.2015 р.).

Журнал індексується в **Index Copernicus** та **Google Scholar** та виходить 4 рази на рік.

Редакційна колегія запрошує Вас взяти участь у формуванні його випусків.

До друку приймаються статті докторів наук, кандидатів наук, молодих науковців (ад'юнктів, аспірантів, здобувачів), а також інших осіб, які мають вищу освіту та займаються науковою діяльністю.

Редколегія забезпечує внутрішнє та зовнішнє рецензування статей. Вона залишає за собою право на редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Передрук матеріалів журналу дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

ВИМОГИ ДО РУКОПИСІВ:

Загальні вимоги:

Наукові статті, відповідно до постанови Президії Вищої атестаційної комісії України № 705/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», мають містити такі необхідні елементи:

- постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Технічні вимоги:

- Наукові статті повинні включати: УДК (друкується зверху зліва звичайним шрифтом); через 1 інтервал посередині напівжирним курсивом друкуються ім'я та прізвище автора; в наступній стрічці звичайним шрифтом вказуються навчальний заклад чи наукова установа, в якій працює автор; науковий ступінь та вчене звання (в разі відсутності – посада), країна (в дужках); через 1 інтервал по центру – назва статті напівжирними літерами; через 2 інтервали симетрично до тексту звичайним курсивом – анотація (*не менше 1800 знаків*) і ключові слова українською мовою (*6-10 слів*); після цього через 2 інтервали – основний текст; в кінці статті через 2 інтервали симетрично до тексту заголовков «ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА», формування списку здійснюється в *ручному режимі* у стовпчик; через 2 інтервали анотація (*не менше 1800 знаків*) та ключові слова російською мовою (*6-10 слів*). Після цього подається реферативний огляд статті, що включає в себе: англійську анотацію (*не менше 1800 знаків*) з ключовими словами (*6-10 слів*) та транслітерацію списку використаних джерел та літератури. В анотаціях вказуються ім'я та прізвище автора, а також назва статті;

- обсяг авторських рукописів: статті – 12-24 сторінок; рецензії – до 6 сторінок;

- формат аркуша А4; усі поля 2 см; шрифт Times New Roman, розмір шрифту -14 кеглів, стиль «нормальний» («звичайний»); міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см (в автоматичному режимі); текст друкувати без переносів;

- посилання на джерела та літературу в тексті подаються за таким зразком: [6, с. 12], де 6– номер джерела за списком використаних джерел, 12 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231зв]. В дужках ставляться нерозривні пробіли (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пробіл). Авторські примітки оформлюються наприкінці сторінок з використанням символу * як знаку виноски;

- список використаних джерел «ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА» подається наприкінці статті (розмір шрифту – 14, через 1 інтервал) в алфавітному порядку відповідно до стандартів бібліографічного опису (див.: **Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання ДСТУ 8302:2015**). Слова «там само», «там же» - не використовуються. Бібліографічні описи джерел мають обов'язково містити прізвище та ініціали авторів, назви їхніх праць, місто (повністю) та рік видання, видавництво, кількість сторінок видання. При формуванні списку *не застосовується функція автоматичного нумерованого списку*;

Матеріали, подані без дотримання зазначених вимог, повертаються автору без розгляду.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ

УДК 94(477.08)-058.232.6.:338.3

Максим МарковВінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, професор (Україна)**Архітектура батуринських урядових будівель XVIII ст.**

Анотація. У статті досліджується розвиток цивільної архітектури України-Гетьманщини на прикладі архітектури батуринських урядових будівель XVIII ст., особливості їх розташування та побудови; встановлено розміри адміністративних споруд, охарактеризовано систему опалення та інтер'єр, досліджено допоміжні господарські та особливі будівлі, проаналізовано будівельні матеріали використані для спорудження адміністанов, а також окреслено перспективи подальшого дослідження проблеми.

Ключові слова: Батурин, архітектура, урядові будівлі, земський суд, сотенна канцелярія, будівельні матеріали.

Далі друкується текст через 1,5 міжрядковий інтервал. Посилання на літературу в тексті позначаються арабськими літерами за формою [2, с. 154].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Давыдов А.Ю. Кооператоры советского города в годы нэпа. Между «военным коммунизмом» и социалистической реконструкцией. Санкт-Петербург : Алетейя, 2011. 216 с.
2. Держархів Вінницької області. Ф. Р–29. Оп. 1. Спр. 15. 49 арк.
3. Дудчак А.В., Маначинский А.Я. Третья мировая «демократическая» война, как механизм ненасильственного передела мировых ресурсов. Киев : Прогресс, 2011. 293 с.

Максим МарковВинницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
доктор исторических наук, профессор (Украина)**Архитектура батуринских правительственных строений XVIII в.**

Аннотация. В статье исследуется развитие гражданской архитектуры Украины-Гетманщины на примере архитектуры батуринских правительственных зданий XVIII в., особенности их расположения и построения; установлены размеры административных зданий, охарактеризована система отопления и интерьер, исследованы вспомогательные хозяйственные и особые здания, проанализированы строительные материалы использованы для сооружения админучреждений, также намечены перспективы дальнейшего исследования проблемы.

Ключевые слова: Батурин, архитектура, правительственные здания, земский суд, сотенная канцелярия, строительные материалы.

ABSTRACT**Maxim Markov**Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky,
Dr (History), Professor (Ukraine)**Architecture of baturyn government buildings of XVIII century**

The article examines the development of civil architecture in Ukraine-Hetmanate on the example of Baturyn architecture government buildings of the eighteenth century, features of its location and construction. At Hetmanate period there was extensive construction of buildings of different functional types, including civil or administrative buildings, which eventually played an increasing role compositional central city squares. In XVIII century there was marked by the fact that along with the construction of them local landmarks – churches and bell towers, massively built office buildings, city councils, town halls, shelves and Centesimal Office of the Courts. Of that time massive urban development was mainly manor, wooden, onestory, with a predominance popular types of housing. The best examples of wooden construction were in those places where rampant carpentry and had their masters. As Ukrainian wooden building played an important role style, there were two: classic and illusional.

Key words: Baturyn, architecture, government buildings, district court, squadron office, building materials.

REFERENCES:

1. Davydov A.Yu. Kooperatory sovetskogo goroda v gody nepa. Mezhdru «voennym kommunizmom» i sotsialisticheskoy rekonstruksiey. Sankt-Peterburg : Aleteyya, 2011. 216 s.
2. Derzharkhiv Vinnytskoi oblasti. F.R–29. Op. 1. Spr. 15. 49 ark.
3. Dudchak A.V., Manachinskiy A.Ya. Tretya mirovaya «demokraticheskaya» vojna, kak mekhanizm nenasilstvennogo peredela mirovykh resursov. Kyiv : Progress, 2011. 293 s.

Наукове видання

УДК 93/94(06)

Н 34

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 30. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О.А. Мельничука. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. – 116 с.

DOI: 10.31652/2411-2143-2019-30

Збірник включений до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук (Наказ МОН України №528 від 12.05.2015 р.)

Видання індексується в Index Copernicus та Google Scholar

Головний редактор Мельничук О.А.
Заступник головного редактора Зінько Ю.А.
Відповідальний секретар Войнаровський А.В.

Технічний редактор Мурашова О.П.

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів і висновків несуть автори публікацій. Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.

Підписано до друку 02.12.2019 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Друк. арк. 11,2. Умовн. друк. арк. 10,4. Обл.-видавн. арк. 12,7.
Наклад 300 прим. Зам. №

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «ТВОРИ»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК №6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825 м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvoru@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>